

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια

Πτυχιούχος Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών
και Σχολής Εφαρμοσμένων Μαθηματικών
και Φυσικών Επιστημών, Ε.Μ.Π.

Επιβλέπων καθηγητής

Μ. ΚΟΡΡΕΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Προστασία Μνημείων

Α' Κατεύθυνση: Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων

ΑΘΗΝΑ 2015

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες οφείλονται στον καθηγητή Μανόλη Κορρέ, επιβλέποντα της παρούσας εργασίας, για την πολύτιμη βοήθειά του στη διερεύνηση και επίλυση των παραμέτρων του αντικειμένου μελέτης. Ιδιαίτερως ευχαριστώ τον αρχαιολόγο κ. Πέτρο Θέμελη, για τη γενναιόδωρη παροχή πληροφοριών σε ειδικά ζητήματα διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων. Ολόθερμα ευχαριστώ την Δρ. Αλεξάνδρα Κοροπιώτου, για την παραχώρηση βιβλιογραφικού υλικού. Ευχαριστίες οφείλονται στην ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ., ειδικότερα στην αρχαιολόγο κ. Μαρία Στάθη και την τοπογράφο μηχανικό κ. Έλλη-Κωνσταντίνα Πορτελάνου, για την ευγενική παραχώρηση πληροφοριακού και σχεδιαστικού υλικού σχετικά με το ιερό. Τέλος, ευχαριστώ το προσωπικό του αρχαιολογικού χώρου της Βραυρώνας, για την επανειλημμένη βοήθειά τους κατά την επιτόπια μελέτη.

Συντομογραφίες

AA: *Archäologischer Anzeiger*

Αδελτίον : *Αρχαιολογικόν Δελτίον*

Attika: Travlos John, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth, 1988

Έργον: *Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ: Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής

ΠΑΕ : *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.1. Αντικείμενο της εργασίας	7
1.2. Γενικά	8
1.3. Ιστορική εξέλιξη Βραυρώνας	8
1.4. Η λατρεία στο ιερό	10
1.5. Ιστορική εξέλιξη ιερού	10
1.6. Ανασκαφική έρευνα - Έργα προστασίας και ανάδειξης	13
1.7. Αντιπλημμυρικά έργα	14
2.1. Μέθοδος αποτύπωσης - σύνταξης σχεδίων	17
2.2. Αναλυτική περιγραφή και τεκμηρίωση ναού Αρτέμιδος	18
2.2.1. Υλικά και τρόποι δομής	18
2.2.2. Θεμελίωση	19
2.2.3. Κρηπίδα	21
2.2.4. Ανωδομή	22
2.2.5. Τυπολογία - Μορφολογικά χαρακτηριστικά	25
2.2.6. Τεχνική - Οικοδομική	26
2.3. Άμεσο περιβάλλον ναού	26
3.1. Κατάσταση διατήρησης ιερού	29
3.2. Περιγραφή και διάγνωση φθορών, ζημιών	30
4.1. Ζητήματα αντιληπτικότητας	33
4.2. Στόχοι και αρχές προτεινόμενων επεμβάσεων	34
4.3. Προτεινόμενες επεμβάσεις	35
4.3.1. Προκαταρκτικές εργασίες	35
4.3.2. Αντιπλημμυρικά έργα	36
4.3.3. Αποκατάσταση ναού Αρτέμιδος	37
4.3.4. Εδαφική αποκατάσταση περιβάλλοντος ναού	40
4.3.5. Αποκατάσταση στοάς - βόρειου οικοδομήματος	42
4.3.6. Πρόσβαση - Αποκατάσταση περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου	45
4.4. Συνοπτική παρουσίαση εργασιών	47
Παράρτημα	49
Περίληψη	53
Summary - Protection and enhancement of the sanctuary of Artemis at Brauron	55
Βιβλιογραφία	57
Κατάλογος εικόνων	59
Σχέδια	81

*Γιατί είναι σημαντικό το να απεικονίζεις με ακρίβεια τις ανωμαλίες;
Αν δεν μπορείς να κάνεις αυτό το πράγμα, πάει να πει πως δεν είσαι
εξοικειωμένος με τις έννοιες.*

L. WITTEGENSTEIN (Από το ημερολόγιό του, 1948)

Πολιτισμός και αξίες, εκδ. Καρδαμίτσα

1.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στην εύφορη κοιλάδα της Βραυρώνας, που διασχίζεται από τον ποταμό Ερασίνο, λατρευόταν ήδη από τα προϊστορικά χρόνια η Άρτεμις, ως προστάτιδα της φύσης, της γονιμότητας, του τοκετού και των παιδιών.

Στις υπώρειες λόφου, δίπλα στη θάλασσα και τις εκβολές του Ερασίνου, συγκροτήθηκε το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, το οποίο περιελάμβανε τον ναό της θεάς, μεγάλο στωικό οικοδόμημα, διαμερίσματα μέσα σε σπηλιά, λίθινη γέφυρα και άλλα ιερά κτήρια. Αναπτυσσόμενο σε διαδοχικές οικοδομικές φάσεις από τον 8ο μέχρι τον 4ο αι. π.Χ., αποτελούσε ένα από τα πιο αξιολύβαστα τεμένη της Αττικής, στοιχείο που αποτυπώνεται στις φιλολογικές πηγές, αλλά και στην ανέγερση «παραρτήματος», του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος στην Ακρόπολη των Αθηνών. Η κύρια λατρευόμενη θεότητα ήταν η Άρτεμις, ενώ παράλληλα λατρευόταν η Ιφιγένεια, η Λητώ, ο Απόλλων και ο Διόνυσος. Στους χώρους του διενεργούνταν το τελετουργικό μύησης της αρκτείας και διαδραματίζονταν αγροτικές εορτές, εκ των οποίων η σημαντικότερη ήταν η πεντετηρική γιορτή των Βραυρωνείων. Το ιερό λειτούργησε μέχρι τον 4ο αι. π.Χ..

Ο χώρος παρέμενε καταχωμένος μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, όταν ξεκίνησε η ανασκαφή του, και έκτοτε έχει ανοίξει στο κοινό.

Η μελέτη στοχεύει στην παρουσίαση του αρχιτεκτονικού τύπου του ναού της Αρτέμιδος, στην αξιολόγηση του μνημειακού συγκροτήματος και στη σύνταξη πρότασης για την προστασία και ανάδειξή του.

1.2. ΓΕΝΙΚΑ

Η Βραυρώνα, ή Βράυνα, είναι εύφορη κοιλάδα στα Μεσόγεια Αττικής, νότια της Αρτέμιδος (Λούτσα) και βόρεια του Πόρτο Ράφτη. Περιβαλλόμενη από χαμηλούς λόφους, οριοθετείται στα δυτικά από το μετόχι της Μονής Πεντέλης και τον μεσαιωνικό Πύργο της Βραυρώνας, στα νοτιοανατολικά από την οροσειρά της Περατής και στα ανατολικά από τη θάλασσα του νότιου Ευβοϊκού κόλπου. Ο χείμαρρος Ερασίνο, που πηγάζει στη θέση Κήποι στα δυτικά, αρδεύει την κοιλάδα και εκβάλλει στον ελώδη όρμο της Βραυρώνας (εικ. 1, σχ. 1).

Το ιερό της Αρτέμιδος χωροθετείται στα βόρεια του βραχώδους λόφου «Κομμένο Λιθάρι», ύψους περίπου 46 μ. (εικ. 2,3, σχ. 2). Εκτείνεται στις ελώδεις εκβολές του Ερασίνου, απέχοντας από την κοίτη του κατ' ελάχιστον περίπου 10 μ. και από τη θάλασσα 700 μ. (εικ. 4). Το απόλυτο υψόμετρο στο κέντρο περίπου του χώρου της αυλής της στοάς, δηλαδή στο κυριότερο επίπεδο του χώρου, μετρείται στα 0.17 μ.¹

Επισημαίνεται πως στην αρχαιότητα η γεωμορφολογία της περιοχής γύρω από το ιερό ήταν διαφορετική. Η θάλασσα εισχωρούσε στην κοιλάδα, ενώ το απόλυτο υψόμετρο στο ιερό ήταν μεγαλύτερο. Η μεταβολή αυτών των χαρακτηριστικών οφείλεται αντίστοιχα στις διαδοχικές αποθέσεις του Ερασίνου και στο συνδυασμό των γεοτεκτονικών μετακινήσεων και της ανόδου της στάθμης των θαλασσών².

Η δόμηση στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου υπόκειται σε αυστηρούς όρους και περιορισμούς, οι οποίοι βασίζονται πρωταρχικά στα αρχαιολογικά ευρήματα και στο προστατευόμενο οικοσύστημα του Ερασίνου, εντός των ορίων του οποίου περιλαμβάνεται ο αρχαιολογικός χώρος (βλ. παράρτημα, εικ. 5).

1.3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

Η κατοίκηση στην περιοχή οργανώθηκε από τα τέλη της νεολιθικής εποχής (4η χιλιετία π.Χ.) έως τα τέλη της μυκηναϊκής εποχής (1300 π.Χ.) στον λόφο Κομμένο Λιθάρι. Ο οικισμός ταυτίζεται με την προϊστορική πόλη της Βραυρώνας, η οποία αποτελούσε μία εκ των 12 αττικών προϊστορικών πόλεων του Κέκροπα. Με το συνοικισμό της Αττικής από τον Θησέα, η Βραυρώνα παρέμεινε ανεξάρτητο βασίλειο.

1. Η μέτρηση οφείλεται σε χωροστάθμηση που διενεργήθηκε από την ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ. και παραχωρήθηκε ευγενικά για τις ανάγκες της μελέτης. Με βάση την επιτόπια έρευνα του χώρου και τη χωροστάθμηση στο στυλοβάτη της στοάς που έγινε κατά την αναστήλωση του μνημείου από τον Χ. Μπούρα, 1967, 30. σχ.14, 32, 89 σημ. 157, συμπεραίνεται σε άλλες θέσεις του ανδρήρου μεταβολή του απόλυτου υψομέτρου προς τα πάνω ή προς τα κάτω ως προς την τιμή αυτή έως και 20 εκ., ή και παραπάνω.

2. Για την παρελθούσα άνοδο της στάθμης της θάλασσας στην κοιλάδα της Βραυρώνας, βλ. Κορρές 2008, 88.

Στους ιστορικούς χρόνους ο ευρύτερος χώρος εξακολουθούσε να κατοικείται πυκνά, με το κέντρο της ζωής να μετατίθεται δυτικότερα. Με την κλεισθένια αναδιοργάνωση της Αττικής σε δήμους, η περιοχή της Βραυρώνας υπαγόταν στον δήμο των Φιλαϊδών. Στα χρόνια που ακολούθησαν πρέπει να φανταστούμε την κατοίκηση στην περιοχή ως εξαιρετικά αραιή, όπως συνέβαινε γενικά στην ύπαιθρο χώρα της Αττικής, πλην των αστικών κέντρων³. Ο κάμπος των Μεσογείων, με καλλιέργειες δημητριακών (σιτάρι, κριθάρι), αμπελιών, ελαιόδεντρων και οπωροφόρων, αποτελούσε ουσιαστικά τον σιτοβολώνα της Αθήνας.

Λείψανα γεωμετρικών έως ρωμαϊκών χρόνων που αποκαλύφθηκαν στους γύρω λόφους και στην πεδιάδα μαρτυρούν ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή. Ωστόσο, η πιο σημαντική θέση έως τις αρχές της ελληνιστικής εποχής ήταν οπωσδήποτε το ιερό της Αρτέμιδος. Στο ιερό έφθανε κανείς είτε από το άστυ, από το δήμο της Ερχιάς και τη ρεματιά του Ερασίνου, είτε από τα παράλια⁴ (εικ. 6). Επισημαίνεται πως η πομπική οδός από το άστυ στο ιερό της Αρτέμιδος, όπως και άλλοι δρόμοι που συνέδεαν τους δήμους της Αττικής, βρισκόταν σε συνεχή χρήση μέχρι τα νεώτερα χρόνια⁵.

Την ύπαρξη οικιστικού κέντρου στην ευρύτερη περιοχή κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο μαρτυρά η ανέγερση μεγάλης βασιλικής του 6ου αι. μ.Χ., στα δυτικά του ιερού, σε απόσταση περίπου 700 μ. Τη λειτουργία της διαδέχτηκε μικρό παρεκκλήσιο στην ίδια θέση, το οποίο συνιστούσε θρησκευτικό κέντρο της περιοχής από τον 7ο μέχρι τον 15ο αι.⁶

Μικρός πιθανώς οικισμός υπήρχε κατά τους Φραγκικούς χρόνους στο ΝΔ άκρο της πεδιάδας, στη θέση όπου σώζεται σήμερα φραγκικός πύργος και κατάλοιπα εγκατάστασης του τοπικού Φράγκου άρχοντα. Από τα τέλη του 14ου αι. έως τον 17ο αι. εδραιώθηκαν σταδιακά Αρβανίτες στα Μεσόγεια⁷. Η κοιλάδα και οι γύρω λόφοι περιήλθαν από το 1584 στην ιδιοκτησία της Μονής Πεντέλης, η οποία ενοικίαζε τη γη στους μικροκαλλιεργητές και ενίσχυε την κτηνοτροφία. Ο πρώτος κτήτορας της Μονής, Άγιος Τιμόθεος, μόνασε στη Βραυρώνα, όπου και διατηρείται σήμερα πιθανή σκήτη του. Τον αγροτικό χαρακτήρα της Βραυρώνας πιστοποιούν και οι περιηγητές της περιόδου της Τουρκοκρατίας, οι οποίοι κατέγραψαν κήπους με οπωροφόρα δέντρα και λαχανικά⁸.

3. Για την τυπική μορφή των αττικών δήμων, πλην των αστικών κέντρων, βλ. Σταϊνχάουερ 1992, 183 κε.

4. Ό.π. 2002, 112. Ό.π. 2009, 55-6.

5. Κακαβογιάννη 2009, 184.

6. ΠΑΕ 1951, 53 κε. ΠΑΕ 1952, 73 κε. ΠΑΕ 1953, 103-4. ΠΑΕ 1954, 123 κε. Έργον 1954, 14.

7. Γκίνη-Τσοφοπούλου 2002, 200.

8. Κόκκου 1989, 177.

Τον 19ο αι. τα δασωμένα μέρη του κάμπου των Μεσογείων αντικαταστάθηκαν σταδιακά με αγρούς, ενώ κατά τον 20ο αι. η αγροτική δραστηριότητα στράφηκε στη συστηματική αμπελοκαλλιέργεια και την παραγωγή κρασιού. Η Βραυρώνα από τις αρχές του 20ού αι. καλλιεργείται εντατικά και το έλος μετατράπηκε σε μποστάνια των περιοίκων.

1.4. Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΣΤΟ ΙΕΡΟ

Το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα αποτελούσε σημαντικό αγροτικό λατρευτικό κέντρο, όχι μόνο τοπικής εμβέλειας αλλά με ευρύτερη ακτινοβολία στην Αττική των κλασικών χρόνων. Η κύρια λατρευόμενη θεότητα ήταν η Άρτεμη, επικαλούμενη Βραυρωνία, με τις υποστάσεις της θεάς της φύσης, της προστάτιδας της γεωργικής εργασίας, των τοκετών και της γέννησης, των παιδιών, των νεαρών ζώων κ.α. Παράλληλα λατρευόταν η Λητώ, ο Απόλλων και ο Διόνυσος, ως «φιλοξενούμενες» θεότητες. Επικρατούσα είναι η άποψη πως λατρευόταν και η Ιφιγένεια, ως ηρωίδα (χθόνια θεότητα). Αναφορά στο ιερό και συσχέτισή του με την Ιφιγένεια γίνεται στην τραγωδία του Ευριπίδη «Ιφιγένεια εν Ταύροις», σύμφωνα με την οποία η ηρωίδα, φεύγοντας από τους Ταύρους, κατέφυγε στη Βραυρώνα, έγινε έρεια του τεμένου και θάφτηκε εκεί.

Στο ιερό διενεργούταν το τελετουργικό μύησης της *αρκτείας*. Κατά τη διάρκειά του, νεαρά κορίτσια από την Αθήνα, οι *άρκτοι*, ηλικίας εκτιμώμενης μεταξύ 5 και 15 ετών, λάμβαναν κάποιου είδους εκπαίδευση για το πέρασμα από την παιδική ηλικία στην εφηβεία και την ενηλικίωση, τουτέστιν την έγγαμη ζωή, και πιθανώς διέμεναν στο ιερό για κάποιο χρονικό διάστημα. Ο Αριστοφάνης στο έργο του Λυσιστράτη μας μεταφέρει πληροφορίες σχετικά με την *αρκτεία*.

Στο ιερό διαδραματίζονταν ποικίλες αγροτικές εορτές, σε ετήσια ή και άλλη βάση, όπως τα Διονύσια. Η σημαντικότερη όμως ήταν η πεντετηρική γιορτή των Βραυρωνείων, προς τιμήν της Αρτέμιδος, κατά την οποία πολυπληθής πομπή ξεκινούσε από το Βραυρώνιο της Ακρόπολης της Αθήνας και κατέληγε στο ιερό. Η γιορτή περιελάμβανε αθλητικούς και μουσικούς αγώνες, ενώ στο πλαίσιο της τοποθετείται και η κορύφωση της *αρκτείας*, με τη συμμετοχή των *άρκτων* στην πομπή, ως κληφόροι, και την τέλεση θυσίας στην Άρτεμη.

1.5. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΙΕΡΟΥ

Η λατρευτική δραστηριότητα στην περιοχή του ιερού ανάγεται σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα αρχαιολογικές έρευνες στον 9ο αι π.Χ.⁹. Κινητά ευρήματα μαρτυρούν την

9. Themelis 1970, 10-1.

επικέντρωσή της από τον 8ο αι. σε φυσική πηγή, που αναβλύζει ακόμη (εικ. 7)¹⁰. Μικρά διαμερίσματα, που διαμορφώνονταν μέσα σε φυσικό σπήλαιο στα νοτιοανατολικά, χρησιμοποιούνταν έως τον 5ο αι.¹¹, (εικ. 8), ενώ στη θέση όπου αργότερα ανεγέρθηκε ο ναός της Αρτέμιδος υπήρχε κτίσμα του 7ου αι., άγνωστης χρήσης (βλ. κεφ. 2).

Από το 700 π.Χ. σημειώνεται έντονη οικοδομική δραστηριότητα, στοιχείο που συνδέεται με την καταγωγή του Πεισιστράτου, του Μιλτιάδη και του Κίμωνα από τον δήμο των Φιλαϊδών, ενώ από το δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. έως το 300 π.Χ. το ιερό έφθασε στο απόγειο της ακμής του. Με την ακμή του ιερού συνδέεται και το ιερό του Βραυρωνίου στην Ακρόπολη της Αθήνας, το οποίο ανεγέρθηκε στα μέσα του 6ου αι. και λειτουργούσε ως «παράρτημα» του ιερού της Βραυρώνας. Στον 6ο αι. ανεγέρθηκε ο παλαιότερος ναός της Αρτέμιδος και ανάλημμα στα βόρεια (βλ. κεφ. 2), ενώ κτηριακές εγκαταστάσεις στα ανατολικά, των ίδιων χρόνων, αποτελούσαν την είσοδο του ιερού¹².

Το ιερό επλήγη τον 5ο αι. π.Χ. από κατολίσθηση στην περιοχή του σπηλαίου και από τη θεωρούμενη εισβολή των Περσών (480 π.Χ.), στους οποίους αποδίδεται πιθανώς η καταστροφή του αρχαϊκού ναού¹³. Στα επόμενα χρόνια κατασκευάστηκε ο νεώτερος ναός, στην ίδια θέση και πιθανότατα σύμφωνα με το ίδιο σχέδιο (βλ. κεφ. 2, εικ. 9-11), δύο κτήρια εκατέρωθεν της σπηλιάς¹⁴ (εικ. 12-13), κτίσμα στα Α του ναού¹⁵, μεγάλο κτίσμα στα ΝΔ¹⁶ (εικ. 14) και λίθινη γέφυρα στα ΒΔ (εικ. 15), η οποία εξυπηρετούσε την

10. Στην περιοχή της πηγής βρέθηκε πέρα από τα άφθονα κινητά ευρήματα επίπεδη διαμόρφωση και οριοθέτηση των λιμναζόντων υδάτων από λίθους (ΠΑΕ 1959, 19. Έργον 1959, 16. Έργον 1961 30-4. Έργον 1962 27-8).

11. Πρόκειται για οικοδομικά κατάλοιπα τεσσάρων μικρών διαμερισμάτων, εκ των οποίων το δυτικότερο χωρίστηκε σε δύο μέρη σε μεταγενέστερο στάδιο, και διαδρόμου στα νότια, μήκους περίπου 15 μ., διαμορφωμένων μεταξύ του λόφου και της βραχώμαζας στα βόρεια. Η καταπλάκωσή τους από μεγάλους λίθινους όγκους οδήγησε στο συμπέρασμα πως είχαν κτιστεί στο εσωτερικό φυσικού σπηλαίου, με είσοδο στα δυτικά, του οποίου η οροφή αργότερα κατέρρευσε (ΠΑΕ 1956, 75-6. ΠΑΕ 1957, 42-5. Έργον 1957, 20-2).

12. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν λείψανα κτηρίου μήκους 15 μ., άγνωστης χρήσης, και προπύλου στα βόρεια, τα οποία πιθανότατα κατεδαφίστηκαν λόγω της κατασκευής της στοάς (Έργον 1961, 21. Έργον 1962, 28-31).

13. Έργον 1961, 33-4. Έργον 1962, 28. *Scientific American* 1963, 115.

14. Πρόκειται για οικοδομικά κατάλοιπα δύο κτηρίων στα βορειοδυτικά και στα ανατολικά των διαμερισμάτων της σπηλιάς που αποδίδονται αντίστοιχα σε μικρό ναόμορφο οικοδόμημα με πρόδομο και σηκό, εσωτερικών διαστάσεων 7.75 × 4.45 μ., και σε κτήριο με τετράγωνο δωμάτιο και νοτιότερο τμήμα μέχρι το βράχο, γενικών διαστάσεων περίπου 8.50 × 6.35 μ. (ΠΑΕ 1949, 83. ΠΑΕ 1950, 175). Ποικίλες ερμηνείες έχουν δοθεί για τα οικοδομήματα, όπως και για τα κτίσματα στη σπηλιά, οι οποίες τα σχετίζουν με την ταφή της της Ιφιγένειας στο χώρο και επακόλουθα με τη χθόνια λατρεία της (βλ. ΠΑΕ 1955, 119. ΠΑΕ 1956, 76. *Scientific American*, ό.π. 115. Κοντής 1967, 166. *Attika* 55. Themelis, ό.π. 24-8).

15. Εντός του χώρου της μεταγενέστερης στοάς και κάτω από το επίπεδο των κλασικών χρόνων, βρέθηκε η θεμελίωση και μικρό μέρος της κρηπίδας κτίσματος σχήματος Π και μήκους 28.57 μ., το οποίο κατεδαφίστηκε ή ήταν ήδη κατεστραμμένο κατά την οικοδόμησή της στοάς, πλην του δυτικού, ορατού, άκρου του. Ερμηνεύεται ως ανάλημμα, πιθανώς για να επεκταθεί το επίπεδο του βωμού και να διαμορφωθεί ο απαιτούμενος για τις τελετές ελεύθερος χώρος (ΠΑΕ 1959, 19-20. Μπούρας, ό.π. 9-13). Έχει αποδοθεί και σε θεμέλιο στοάς (βλ. Ekroth, 2003 107 σημ. 231).

16. Πρόκειται για ορθογώνια ψηλή πλατφόρμα, διαστάσεων 16.5 × 8 μ., κατασκευασμένη από ορθογώνιους λιθοπλίνθους, με διαμόρφωση κλίμακας ανόδου στο νότιο άκρο που οδηγεί στο επίπεδο του ναού του Αγίου

είσοδο στο ιερό¹⁷. Στη θέση όπου αργότερα χτίστηκε ο ναός του Αγίου Γεωργίου υπήρχε κτίσμα αρχαϊκής ή κλασικής περιόδου¹⁸ (εικ. 16, σχ. 4).

Γύρω στο 420 π.Χ ανεγέρθηκε επιβλητική στοά, στο μαλακό έδαφος μεταξύ του ανδρήρου του ναού και του Ερασίνου (εικ. 15). Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, η στοά θα είχε κάτοψη σχήματος Π ανοιχτού προς νότο, πλαισιώνοντας αυλή διαστάσεων 27.53 μ. στα βόρεια, 25.42 μ. στα δυτικά και 43.29 μ. στα ανατολικά. Τελικά ολοκληρώθηκε το βόρειο σκέλος και τμήμα του δυτικού και του ανατολικού¹⁹. Από τις αραιόστηλες δωρικές κιονοστοιχίες που θα πλαισιώναν την αυλή, ολοκληρώθηκε η βόρεια και μόλις ένας κίονας σε καθένα από τα άλλα σκέλη. Πίσω από το βόρειο και το δυτικό σκέλος κατασκευάστηκαν εννιά πανομοιότυπα τετράγωνα δωμάτια, πλευράς περίπου 6.10 μ., στο καθένα από τα οποία υπήρχαν 11 κλίνες και 7 τράπεζες, ενώ το δυτικό άκρο της βόρειας πτέρυγας και το νοτιότερο άκρο της δυτικής πτέρυγας συμπληρώθηκαν με δωμάτια που ήταν πιο μικρά²⁰. Στο δυτικό σκέλος διαμορφώθηκε πρόπυλο που αποτελούσε την επίσημη είσοδο στη στοά. Πλήθος αναθημάτων είχε στηθεί μπροστά από τα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας και έξω από τη στοά, στα ΝΔ. Το κτήριο κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου από ψαμμίτη, πλην των κατωφλιών και των ανωφλιών των δωματίων, των κιονοκράνων και των μετοπών, που ήταν από μάρμαρο.

Στους ίδιους χρόνους, ή ίσως λίγο αργότερα, διαμορφώθηκε πίσω από τη στοά επιμήκης υπαίθριος διάδρομος και σχετικά αβαθής στοά, συνολικών διαστάσεων 48.35 × 4.35 μ.,

Γεωργίου (ΠΑΕ 1949, 77. ΠΑΕ 1956 75. ΠΑΕ 1959 19. Έργον 1959; 15-6. Έργον 1960, 24). Διατηρούνται δύο δόμοι και μεμονωμένα τεμάχια δύο ανώτερων δόμων. Έχει ερμηνευθεί ως χώρος απόθεσης αφιερωμάτων (ΠΑΕ 1959, 19) και ως κρηπίδωμα κατασκευής για τη δράση τελετουργιών σχετικών με το νερό της ιερής πηγής και γενικώς τη λατρεία της Αρτεμης. Από τη χωροθέτηση του κτίσματος συμπεραίνεται η πιθανότατη συσχέτιση της λειτουργίας του με το κτήριο που βρισκόταν στη θέση του Αγίου Γεωργίου, το ναό και την πηγή (Δεσπίνης 2010, 54-7).

17. Έχει διαστάσεις 9.20 × 9.06 μ. και είναι κατασκευασμένη από ορθογώνιες πλάκες που στηρίζονται σε πέντε παράλληλα τοιχία εγκάρσια προς την κοίτη, δημιουργώντας διαρροές για τη διέλευση των υδάτων, παρουσιάζοντας ελαφρά κύρτωση στο μέσον για την απορροή των υδάτων. Στην επιφάνεια του καταστρώματος διακρίνονται βαθιές αυλακώσεις των τροχών των αμαξών. Κατασκευάστηκε για τη διέλευση πάνω από την κοίτη των υδάτων που έρεαν από την ιερή πηγή προς τον Ερασίνο και σηματοδοτούσε πιθανότατα την κατάληξη της πομπικής οδού από το άστυ στο ιερό. Ομοιάζει μορφολογικά με τις γέφυρες στην Πειραιώς (Κηφισός) και των Ρειτών (Σταϊνχάουερ 2009, 41).

18. Το λαξευμένο στο βράχο επίπεδο, στο οποίο βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου, είχε διαμορφωθεί ήδη στην αρχαιότητα για την ανέγερση κτίσματος. Κανένα ίχνος του δε σώζεται σήμερα, όμως διακρίνονται στο βράχο ευθύγραμμο και κυκλικά χαράγματα που λαξεύθηκαν για την έδρασή του. Έχει αποκατασταθεί ως ο αρχαιότερος ναός του ιερού, μικρών διαστάσεων σηκός και ιερό οικοδόμημα με βωμό (βλ. Themelis, ό.π. 16. ΠΑΕ 1948, 86. *Scientific American*, ό.π. 113. Κοντής, ό.π. 169. Δεσπίνης, ό.π. 42-4). Η πρόσβαση στο άνδηρο από το χαμηλότερο επίπεδο του ναού γινόταν μέσω πέντε λαξευμένων στο βράχο βαθμίδων, στα βορειοανατολικά. Σχετικές με το κτήριο είναι και οι βαθιές εγκοπές που διακρίνονται στο βράχο, πίσω από την αψίδα της εκκλησίας, για την τοποθέτηση αναθημάτων και επιγραφών.

19. Η μη περάτωση της στοάς έχει αποδοθεί σε ιστορικούς λόγους, πιθανότατα την οικονομική δυσχέρεια λόγω του Πελοποννησιακού Πολέμου (βλ. Themelis, ό.π. 19), και σε εμφανιζόμενες κατά την ανέγερση βλάβες λόγω καθιζήσεων (Μπούρας, ό.π. 26, 167).

20. Η χρήση της στοάς αποδίδεται συνήθως σε χώρο εστίασης (βλ. Ekroth, ό.π. 110 σημ. 253), αλλά και στη στέγαση των μικρών άρκτων (ΠΑΕ 1958, 36-7. *Scientific American*, ό.π. 118-9).

που συνδέονταν με την κυρίως στοά μέσω στενού περάσματος στη μέση του μήκους της βόρειας πτέρυγας της (εικ. 17). Εκατέρωθεν του διαδρόμου υπήρχαν πανομοιότυπα μεγαλοπρεπή πρότυλα, με δύο θύρες στο καθένα και ιωνικό κίονα ενδιάμεσα, ενώ στην αβαθή στοά βρέθηκε σειρά πώρινων βάσεων με εγκοπές²¹. Το οικοδόμημα κατασκευάστηκε από ψαμμίτη, πλην των βάσεων των θυρωμάτων που ήταν από μάρμαρο.

Σημειώνεται πως από επιγραφή του 3ου αι. π.Χ., στην οποία αναφέρονται ναός, Παρθενώνας, ιεροί οίκοι, αμφιπολείο, γυμνάσιο, παλαίστρα και ιππώνες στο ιερό²², συμπεραίνεται πως υπήρχαν πολύ περισσότερα κτήρια, τα οποία μόνο η συνέχιση των ανασκαφικών ερευνών μπορεί να αποκαλύψει.

Από τον 3ο αι. π.Χ. το ιερό εγκαταλείφθηκε, παρήκμασε και καταστράφηκε. Στους χρόνους μετά την καταστροφή, τα περισσότερα μέλη των κτηρίων διαρπάγησαν για οικοδομική χρήση. Πολλά άλλα στρώθηκαν σε σειρές στη λάσπη, στο χώρο μεταξύ της γέφυρας και του προτύλου της στοάς, προς διευκόλυνση της διόδου των αμαξών και διαρπαγής του οικοδομικού υλικού²³ (εικ. 3, 14).

Δραστηριότητα στη θέση αυτή παρατηρείται πάλι στο δεύτερο μισό του 15ου αι., όταν κτίστηκε μικρή εκκλησία, ο Άγιος Γεώργιος Βραώνας²⁴.

Η κοιλάδα της Βραυρώνας παρέμεινε έρημη κατά τους επόμενους αιώνες και το ιερό της Αρτέμιδος, εγκαταλελειμμένο, λεηλατημένο και καταχωμένο κάτω από τις λάσπες του Ερασίνου, απουσιάζει εντελώς από αναφορές περιηγητών και γενικώς από κάθε γραπτή πηγή.

1.6. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΕΡΓΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ

Η πρώτη επισήμανση αρχαίων καταλοίπων στο χώρο έγινε στο 19ο αι. από τον Ludwig Ross, ο οποίος παρατήρησε ότι η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου κείται επί ανδρήρου διαμορφωμένου από μεγάλους τετραγωνικούς λίθους²⁵. Η ανασκαφική έρευνα που ξεκίνησε

21. Το βόρειο οικοδόμημα ερμηνεύεται συνήθως ως χώρος συνδεόμενος με τη λατρεία της Ιφιγένειας (βλ. Έργον 1961, 29; Μπούρας, ό.π. 124). Οι βάσεις έχουν ερμηνευθεί ως στηρίγματα ξύλινων πινάκων, στους οποίους αναρτούνταν πέπλοι γυναικών που πέθαναν στη γέννα και προσφέρονταν ως αναθήματα στην Ιφιγένεια (Έργον 1961, 29. Μπούρας, ό.π. 124. Κοντής, ό.π. 173-5), ξύλινων πάγκων (κατά τον Τραυλό, βλ. Μπούρας, ό.π. 124 σημ. 242). Η Ekroth ό.π. 87-92, αποσυνδέει το κτήριο από τη λατρεία της Ιφιγένειας, ερμηνεύοντας τις βάσεις ως στηρίγματα ξύλινων λευκωμάτων για την αναγραφή των ονομάτων των *άρκτων*.

22. Έργον 1961, 24-5.

23. Έργον 1960, 24. Έργον 1961 27. Μπούρας, ό.π. 169-70.

24. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου ανακαινίστηκε και εικονογραφήθηκε στα τέλη του 16ου αι. από τον Τιμόθεο (Γκίνη-Τσοφοπούλου, ό.π. 201). Είναι μονόχωρος, με μικρό νάρθηκα και δύο τρούλους.

25. ΠΑΕ 1948, 84.

στα μέσα του 20ου αι. από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό τη διεύθυνση του Ιωάννη Παπαδημητρίου, έφερε στο φως τα ανωτέρω αναφερόμενα μνημεία, μαζί με χιλιάδες κινητά ευρήματα γλυπτών, πήλινων ειδωλίων, αγγείων και επιγραφών. Διενεργήθηκε κατά τα διαστήματα 1948-1950 και 1955-1963 και έκτοτε έχει ανασταλεί.

Η ανάγκη προστασίας των ερειπίων και η απόφαση λειτουργίας του μνημειακού συγκροτήματος ως επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου οδήγησαν από την ανασκαφή έως και σήμερα στην εκτέλεση ποικίλων εργασιών προστασίας και ανάδειξης. Εξ αυτών εξέχουσα θέση κατέχει η υποδειγματική αναστήλωση της στοάς από τον Χαράλαμπο Μπούρα, στο διάστημα 1961-1962, κατά την οποία αναστηλώθηκαν, με ελάχιστες αναγκαίες προσθήκες, τα σωζόμενα μέλη των κιονοστοιχιών και του θριγκού της.

Εκ των υπόλοιπων εργασιών που διενεργήθηκαν κατά την περίοδο της ανασκαφής, επιγραμματικά αναφέρεται η πρόχειρη συμπλήρωση της βόρειας πλευράς του ναού στο επίπεδο των θεμελίων και η ένταξη δύο σφονδύλων στο ερείπιο (βλ. εικ.9), η αποκατάσταση της αρχικής μορφής, η συντήρηση, ο καθαρισμός και η αποκατάσταση του ζωγραφικού διακόσμου του Αγίου Γεωργίου, η δενδροφύτευση του χώρου με ευκαλύπτους και το κτίσιμο αποθήκης στα ΝΔ, για τις ανάγκες του εργοταξίου του αρχαιολογικού χώρου²⁶.

Κατά την τελευταία δεκαετία διενεργήθηκαν εργασίες συντήρησης της στοάς, ενώ έως και σήμερα εξελίσσονται εργασίες ανάπλασης του αρχαιολογικού χώρου, εκ των οποίων ενδεικτικά αναφέρεται η διαμόρφωση της εισόδου και διαδρομών στον χώρο και η επίστρωση του εδάφους στον χώρο των διαμερισμάτων της σπηλιάς και του ναόμορφου κτηρίου στα δυτικά.

Σε απόσταση 200 μ. από το ιερό, στα νοτιοανατολικά, κτίστηκε το 1962 το Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας, σε σχέδια του Δημήτρη Φωτιάδη, ώστε να στεγαστούν τα ευρήματα του ιερού και άλλων περιοχών της Μεσογαίας, ενώ ανακαίνιση και επανέκθεσή του υλοποιήθηκε στα έτη 2007-2009.

1.7. ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΑ ΕΡΓΑ

Η κοιλότητα του ιερού παρουσιάζει σήμερα έντονα προβλήματα συσσώρευσης και κατακράτησης υδάτων. Η διενέργεια της ανασκαφής και η επακόλουθη λειτουργία του χώρου ως επισκέψιμου κατέστησαν αναγκαία την εκτέλεση έργων αντιπλημμυρικής προστασίας²⁷.

26. ΠΑΕ 1956, 75. ΠΑΕ 1959, 20. ΠΑΕ 1960, 28.

27. Οι ακόλουθες πληροφορίες σχετικά με τα διενεργηθέντα αντιπλημμυρικά έργα παραχωρήθηκαν ευγενικά από την ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών διανοίχθηκαν αυλάκια και δύο φρεάτια, στα Δ του χώρου και στα ΒΔ του ναού, τοποθετήθηκαν αντλίες απορροής, ώστε να απομακρύνονται τα ύδατα από τα σκάμματα και το χώρο, και εγκαταστάθηκε δεξαμενή, αγωγοί και αντλητική μηχανή στα Α της στοάς, ώστε να διοχετεύονται τα ύδατα προς τη θάλασσα.

Η λειτουργία του συστήματος αυτού κατέστη προβληματική λόγω της φυσικής φθοράς και της έμφραξης των φρεατίων από τη βλάστηση. Το πρόβλημα επιδεινώθηκε με την κατασκευή της νέας Οδού Βραυρώνος στα Δ του χώρου, που περνούσε πάνω από τον χείμαρρο. Η τοποθέτηση σωλήνων μεσαίας διαμέτρου για τη διαρροή των υδάτων κάτω από τον δρόμο και η έμφραξη των στομιών τους από φερτά υλικά σε περίπτωση έντονων βροχοπτώσεων, είχαν ως αποτέλεσμα τη συχνή εκτροπή των υδάτων από τη φυσική κοίτη του Ερασίνου και τη συγκέντρωσή τους στον αρχαιολογικό χώρο. Για το λόγο αυτό, το 1979 στη θέση των σωλήνων κατασκευάστηκε γέφυρα, προκειμένου τα νερά να ρέουν ελεύθερα κάτω από τον δρόμο.

Ωστόσο το πρόβλημα των πλημμυρών συνέχισε να υφίσταται λόγω της ολοκλήρωσης των μεγάλων τεχνικών έργων στα Μεσόγεια (Διεθνής Αερολιμένας Αθηνών, Αττική Οδός, Λεωφόρος Βάρης-Κορωπίου), που οδήγησαν σε αύξηση του υδάτινου όγκου που δέχεται ο Ερασίνας. Ως εκ τούτου, τα υπάρχοντα μέτρα ενισχύθηκαν κατά τα έτη 2004-2006, με την εγκατάσταση επιπλέον αντλίας κάτω από τη γέφυρα του χώρου και τηλεχειριζόμενου ηλεκτροπαραγωγού ζεύγους σε στάθμη ψηλότερη από το ύψος των καταγεγραμμένων έως τότε πλημμυρών, ώστε να εξασφαλίζεται η λειτουργία του συστήματος σε περίπτωση διακοπής του ηλεκτρικού ρεύματος. Το σύστημα ενισχύθηκε περαιτέρω στο διάστημα 2007-2013, με την εγκατάσταση εφεδρικής αντλίας που αντικαθιστά κάποια από τις ήδη υπάρχουσες σε περίπτωση βλάβης, τη διάνοιξη δύο επιπλέον φρεατίων στα Δ της στοάς και στα Α του χώρου και την εγκατάσταση νέων αντλιών σε αυτά.

2.1. ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

Μεταξύ των μνημείων του αρχαιολογικού χώρου εξέχουσα θέση κατέχει ο ναός της Αρτέμιδος και το στωικό συγκρότημα. Για το τελευταίο υπάρχει η υποδειγματική μελέτη του Χ. Μπούρα. Αντιθέτως, συστηματική μελέτη του ναού της Αρτέμιδος δεν έχει δημοσιευθεί έως τώρα. Ένας από τους στόχους της εργασίας ήταν να συμβάλει κατά το δυνατόν στην κάλυψη αυτού του κενού. Ως εκ τούτου, η επιτόπια μελέτη και η αποτύπωση στον χώρο επικεντρώθηκε στα ερείπια του ναού και του άμεσου περιβάλλοντός του.

Τα οικοδομικά κατάλοιπα του ναού και του αναλήμματος μετρήθηκαν διεξοδικά με συμβατικό τρόπο, με τη χρήση ραμμάτων, μέτρου, πτυσσόμενου καλαμιού, σιδηρογωνίας, νήματος της στάθμης και αλφαδιού. Η αποτύπωση της κάτοψής τους (σχ. 3,7) έγινε επιτόπου σε χαρτόνι, σε κλίμακα 1:50. Ξεχωριστή αποτύπωση των πέντε ορατών όψεων έγινε για το σωζόμενο τμήμα του τοιχοβάτη του ναού, με την ίδια μέθοδο και σε κλίμακα 1:10 (σχ. 5). Επιπλέον έγινε χωροστάθμιση σε πολυάριθμα σημεία του ναού, του περιβάλλοντός του και του αναλήμματος, καθώς και συστηματική φωτογράφιση του χώρου. Τα ταυτισμένα μέλη της ανωδομής του ναού αποτυπώθηκαν φωτογραφικά και σχεδιαστικά σε κλίμακα 1:20, με την ίδια μέθοδο (σχ. 6). Το σχέδιο της κάτοψης του ναού και του αναλήμματος ψηφιοποιήθηκε και ακολούθως ελέγχθηκε, για λόγους ασφαλείας, βάσει των επιτόπιων μετρήσεων. Στο τέλος συγκρίθηκε με τα αντίστοιχα σχέδια των Χ. Μπούρα²⁸, Ι. Τραυλού²⁹, Δ. Θεοχάρη³⁰ και της ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ. Τα σχέδια των όψεων του τοιχοβάτη και των μελών της ανωδομής ψηφιοποιήθηκαν και ελέγχθηκαν επίσης. Από τη χωροστάθμιση στην περιοχή του ναού, το συνταχθέν σχέδιο της κάτοψης και το φωτογραφικό υλικό προέκυψαν τα σχέδια των τομών του ναού (σχ. 8-13).

Το γενικό σχέδιο υφιστάμενης κατάστασης του αρχαιολογικού χώρου (σχ. 2) συντάχθηκε βάσει σχεδίου του Χ. Μπούρα³¹, μετά από αντιδιαστολή του με αυτό του Δ. Θεοχάρη. Ειδικά η περιοχή του ναού και του βόρειου αναλήμματος συντάχθηκε βάσει του παραγόμενου στο πλαίσιο της μελέτης σχεδίου, ενώ οι νεώτερες προσθήκες στον χώρο, από την ανασκαφή έως και σήμερα, συμπληρώθηκαν βάσει σχεδίου της ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ.

28. Μπούρας, ό.π. 95 σχ.69.

29. Τραυλός 1976, 203 εικ. 7.

30. ΠΑΕ 1956, 74 εικ.1.

31. Μπούρας, ό.π. 8 σχ.1.

Στο τέλος το γενικό σχέδιο υφιστάμενης κατάστασης επικαιροποιήθηκε βάσει μεμονωμένων μετρήσεων.

Το γενικό σχέδιο υφιστάμενης κατάστασης στο άνδηρο του ναού (σχ. 4) συντάχθηκε ομοίως. Οι υψομετρικές καμπύλες τοποθετήθηκαν βάσει του σχεδίου του Δ. Θεοχάρη, μετά από σύγκρισή του με αυτό του Χ. Μπούρα. Το τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής της Βραυρώνας (σχ. 1) συντάχθηκε βάσει σχεδίου του Ι. Τραυλού³² και του Google Earth.

Η δημιουργία των φωτορεαλιστικών σχεδίων (σχ. 14-19), που απεικονίζουν τις προτεινόμενες επεμβάσεις στο στωικό συγκρότημα, έγιναν ηλεκτρονικά, με βάση τη φωτογράφιση του χώρου.

2.2. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Ο ναός της Αρτέμιδος, διαστάσεων στο επίπεδο του στυλοβάτη περίπου 10.45×20.20 μ., είναι δωρικός, δίστυλος εν παραστάσι, με πρόδομο, τρίκλιτο σηκό και άδυτον. Ο προσανατολισμός του είναι από ανατολή προς δύση, ως είθισται στους αρχαίους ναούς, με μικρή απόκλιση του άξονα κατά 9° από τον μαγνητικό βορρά. Χρονολογείται σε δύο φάσεις, στον 6ο³³ και στον 5ο αι. π.Χ.³⁴.

Ακολουθεί η ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης και η τεκμηρίωση του μνημείου.

2.2.1. ΥΛΙΚΑ - ΤΡΟΠΟΙ ΔΟΜΗΣ

Τα αρχιτεκτονικά μέλη της ανωδομής του ναού, πλην των μετοπών, κατασκευάστηκαν από εντόπιο ψαμμίτη που εξορύχθη από την κλιτύ λοφίσκου στα βόρεια του όρμου της Βραυρώνας (σχ. 1). Ο ψαμμίτης αυτός περιέχει άμμο πυριτικής σύστασης, ομοιόμορφης, χρώματος ανοικτού τεφρού προς καστανέρυθρο, σκληρότητας περίπου 2 Mohs. Είναι σχετικά ελαφρύς, ομοιογενής και πυκνός, χωρίς ρωγμές ή ξένες προσμίξεις. Η μηχανική του αντοχή είναι μικρή, αλλά μεγάλη είναι η αντοχή του στη φθορά³⁵.

32. *Attika*, 58 εικ. 54.

33. ΠΑΕ 1948, 86. *Scientific American*, ό.π. 115. Μπούρας, ό.π.. 54. Ο Κοντής 1967, 168, τον ανάγει στα τέλη του 6ου ή στο πρώτο μισό του 5ου αι..

34. Ο Παπαδημητρίου (*Εργον* 1959, 19-20) τον χρονολογεί στο δεύτερο μισό του 5ου αι. ενώ ο Τραυλός (*Attika* 55) αργότερα, στις αρχές του 5ου αι..

35. Μπούρας, ό.π. 19. Από τον ψαμμίτη αυτό κατασκευάστηκε το σύνολο των αποκαλυφθέντων κτηρίων του ιερού, λόγω προφανώς της ευκολίας προσπορισμού και μεταφοράς του από το γειτονικό λατομείο.

Οι μετόπες του ναού ήταν μαρμάρινες ³⁶, ενώ τα θεμέλια και η κρηπίδα κατασκευάστηκαν από ασβεστόλιθο. Ξύλο χρησιμοποιήθηκε στη στέγη και στα εμπόλια και οπτός πηλός στη στέγη, όπως ισχύει εν γένει στα οικοδομήματα της εποχής εκείνης.

Επίχριση με κονίαμα κάλυπτε όλα τα μέλη από ψαμμίτη³⁷, ενώ χρήση μεταλλικών συνδέσμων έγινε για τη στερέωση των μελών της ανωδομής.

Η τεχνολογία της κατασκευής του κτηρίου, όπως θα παρουσιαστεί ακολούθως, συμβαδίζει με τη γενικώς εφαρμοζόμενη τεχνολογία της εποχής εκείνης στην ανέγερση ναών στην Ελλάδα.

2.2.2. ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

Ο ναός ανεγέρθηκε στις επικλινείς βραχώδεις υπώρειες του λόφου. Η δημιουργία επιπέδου για την ανέγερση του ναού επιτεύχθηκε μέσω επιχώσεων, οι οποίες συγκρατήθηκαν από τεχνητό ανάλημμα στα βόρεια, παράλληλα στον άξονα του ναού. Ως εκ τούτου, το νοτιοδυτικό τμήμα του κτηρίου εδραζόταν στο φυσικό βράχο, ενώ για την έδραση του υπόλοιπου κατασκευάστηκαν θεμέλια (σχ. 3,4).

Η θεμελίωση (στερεοβάτης) κατασκευάστηκε σύμφωνα με το πολυγωνικό σύστημα. Στο επίπεδο της ευθυντηρίας, όπως μετρείται στη σωζόμενη νότια πλευρά (εικ. 18), έχει πλάτος περίπου 1.30 μ., ενώ στα χαμηλότερα επίπεδα είναι πλατύτερη, με λίθους σε εξοχή και στις δυο παρειές της τοιχοποιίας, προκειμένου να αυξάνει η επιφάνεια έδρασης³⁸.

Οι λίθοι της ευθυντηρίας παρουσιάζονται επιμελέστερα κατεργασμένοι και με την άνω επιφάνεια οριζόντια, εφόσον ήταν εν μέρει ορατοί και έφεραν την κρηπίδα. Στην ανατολική πλευρά υπέστησαν απότμηση του ανώτερου τμήματος της πρόσθιας επιφάνειας, ύψους 5 εκ. και πλάτους 20 εκ., όπως τεκμηριώνεται από δύο σωζόμενους λίθους (εικ. 19). Από την απότμηση αυτή συμπεραίνεται η αρχαία στάθμη του εδάφους στα ανατολικά του ναού, περίπου στα 5 εκ. κάτω από την άνω επιφάνεια της ευθυντηρίας.

36. Ό.π. 54. Ο ναός παρουσιάζει ομοιότητες ως προς τα υλικά κατασκευής του θριγκού με τον αρχικό ναό της Αθηνάς Πολιάδος στην Ακρόπολη των Αθηνών, ο οποίος αποκαθίσταται επίσης πώρινος με μαρμάρινες μετόπες.

37. Η επίχριση (stucco) των μελών εφαρμόζεται ήδη από την αρχαϊκή εποχή, ώστε να εξομαλυνθούν οι φυσικές κοιλότητες του πετρώματος, να προστατευθεί από την υγρασία, να εξαφανίσει τους αρμούς και να διευκολύνει την τοποθέτηση χρώματος (βλ. Ορλάνδος 1994, 52).

38. Η θεμελίωση δεν μελετήθηκε στο κατώτερο τμήμα που βρίσκεται σήμερα μέσα στο έδαφος, αλλά θεωρούμε ασφαλώς πως ακολουθήθηκε ο ίδιος τρόπος δομής, φθάνοντας έως τον υπογείως συνεχιζόμενο επικλινή βράχο.

Πέρα από τα οικοδομικά κατάλοιπα του ναού, πολύτιμα στοιχεία μας προσφέρουν και τα ίχνη λάξευσης που παρατηρούνται στον φυσικό βράχο, εκ των οποίων τα περισσότερα παρουσιάζονται ακολούθως. Εν προκειμένω, λάξευμα στον επικλινή βράχο στη δυτική πλευρά του ναού σχετίζεται με την έδραση του νότιου πέρατος της δυτικής πλευράς της θεμελίωσης, στο ύψος της ευθυντηρίας (εικ. 20, σχ. 3).

Η θεμελίωση της νότιας πλευράς σώζεται σήμερα πλήρως, πλην του ανατολικού πέρατος της ευθυντηρίας. Εν μέρει μέχρι και το ύψος της ευθυντηρίας διατηρούνται τα θεμέλια της δυτικής και ανατολικής πλευράς, του εγκάρσιου τοίχου προδόμου-σηκού και της νότιας εσωτερικής κιονοστοιχίας, ενώ εν μέρει διασώζεται το κατώτερο τμήμα της θεμελίωσης στη βόρεια κιονοστοιχία και στον εγκάρσιο εσωτερικό τοίχο σηκού-αδύτου. Στη βόρεια πλευρά σώζονται ελάχιστοι λίθοι, δυσδιάκριτοι σήμερα λόγω της διενεργηθείσας κατά την ανασκαφή συμπλήρωσής της³⁹.

Η θεμελίωση του ανατολικού τμήματος της νότιας πλευράς μέχρι περίπου τη συνάντηση με τον εγκάρσιο τοίχο προδόμου-σηκού και του νότιου τμήματος της ανατολικής πλευράς μέχρι περίπου το μέσο της παρουσιάζεται σήμερα μετατοπισμένη προς τα πάνω κατά μερικά εκατοστά του μέτρου, γεγονός που οφείλεται στην εισχώρηση του ριζικού συστήματος του πεύκου που υψώνεται έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του ναού.

Από τη χωροστάθμηση στην άνω επιφάνεια των σωζόμενων λίθων της ευθυντηρίας της ανατολικής πλευράς παρατηρείται μικρή κατωφερής κλίση προς τα βόρεια, με αποτέλεσμα οι βορειότεροι λίθοι να βρίσκονται σε στάθμη 3 εκ. χαμηλότερα από την αρχική, όπως αυτή τεκμηριώνεται από τον σωζόμενο τοιχοβάτη. Η κλίση οφείλεται πιθανώς σε διαφορική καθίζηση του εδάφους, λόγω του μεταβλητού του πάχους, ανάλογα προς την υπογείως συνεχιζόμενη κλίση του βράχου.

Ίχνη κατεργασίας διαπιστώνονται στις κατακόρυφες εξωτερικές επιφάνειες λίθων της νότιας πλευράς, με κατεύθυνση οριζόντια, στη νότια πλάγια επιφάνεια των μεγάλων λίθων της βόρειας εσωτερικής κιονοστοιχίας, με κλίση ελαφρώς αποκλίνουσα από την οριζόντια, και σε πλάγιες επιφάνειες των λίθων του εγκάρσιου εσωτερικού τοίχου σηκού-αδύτου, με διαγώνια κλίση. Ίχνη κατεργασίας ασφαλώς υπάρχουν και σε άλλες θέσεις, τα οποία όμως δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν, λόγω της μελέτης του ερειπίου μόνο κατά τις πρωινές ώρες της ημέρας, υπό συγκεκριμένο φωτισμό.

Σειρά πλακοειδών λίθων παρατηρείται στο μεσαίο κλίτος του σηκού, εγκάρσια στον άξονα του ναού, συνολικού μήκους περίπου 2.50 μ. (εικ. 21). Από τη θέση τους και τη

39. Η απουσία ευρημάτων στη βόρεια πλευρά οφείλεται, σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου, στη μεταγενέστερη κατασκευή αμαξιτής οδού στη θέση αυτή, παράλληλα με το ναό (ΠΑΕ 1948, 86).

στάθμη στην οποία βρίσκονται, στα περίπου 60 εκ. χαμηλότερα από το επίπεδο έδρασης του τοιχοβάτη του κτηρίου, εξάχθη το συμπέρασμα ήδη από την ανασκαφή πως δεν σχετίζονται με τον ναό⁴⁰.

2.2.3. ΚΡΗΠΙΔΑ

Η κρηπίδα του ναού αποτελούταν από μία μόνο βαθμίδα⁴¹. Από το χαμηλό της ύψος γίνεται προφανές πως δεν υπήρχε λόγος για ειδική διαμόρφωση βαθμίδων ανόδου στην πρόσοψη του κτηρίου.

Από την κρηπίδα σώζεται σήμερα κατά χώραν μόνο τμήμα του τοιχοβάτη στη νότια πλευρά, στη θέση του εγκάρσιου τοίχου σηκού-αδύτου, συνολικού μήκους 3.70 μ. (εικ. 22, σχ. 4). Εδραζόμενο στο φυσικό βράχο, σε στάθμη περίπου 3.07 μ. ψηλότερα από τη βορειοδυτική γωνία του στυλοβάτη της στοάς⁴², αποτελείται από δύο μεγαλύτερα τεμάχια λίθων και δύο ενδιάμεσα μικρότερα.

Το δυτικότερο τεμάχιο, μέγιστων διαστάσεων κάτοψης 2.42×0.93 μ. και ύψους 30 εκ., διασώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, με τις αρχικές επιφάνειες διατηρημένες σε μεγάλο βαθμό. Ως εκ τούτου, συμπεραίνεται το αρχικό πλάτος του τοιχοβάτη του ναού στα 0.93 μ. και το ύψος του στα 30 εκ. Επιμελέστερα απολαξυμένη και σχεδόν λεία είναι η άνω επιφάνειά του, για την έδραση του ορθοστάτη, και η σωζόμενη αρχική επιφάνεια της όψης, καθώς ήταν ορατή. Ίχνη κατεργασίας διακρίνονται στην όψη, με πολλές κατακόρυφες γραμμές (εικ. 23), στη δυτική πλευρά, με γραμμές σχεδόν κατακόρυφες, και στην πλάγια επιφάνεια που προκύπτει από το εκλιπόν βορειοδυτικό τμήμα του τεμαχίου, με γραμμές ελαφρώς αποκλίνουσες από την οριζόντια. Στην άνω επιφάνεια διακρίνονται χαραγμένα τρία σύμβολα, που ερμηνεύονται πιθανότατα ως τα γράμματα ΕΠΤ (εικ. 24). Πιθανώς πρόκειται για οικοδομικά γράμματα, συγκεκριμένα τα τρία πρώτα γράμματα του απόλυτου αριθμητικού επτά⁴³.

Το ανατολικότερο τεμάχιο είναι αρκετά διαβρωμένο, μέγιστων σωζόμενων διαστάσεων κάτοψης 1.26×0.87 μ. και ύψους περίπου 28 εκ. Στη βορειοδυτική γωνία έχει αποτμηθεί,

40. Χρονολογήθηκαν από τον Παπαδημητρίου στον 7ο αι. και παραπέμπουν σε προγενέστερη κατασκευή στη θέση αυτή (ΓΛΑΕ 1955, 118).

41. Παραδείγματα απλής κρηπίδας απαντώνται κυρίως σε αρχαϊκά μνημεία, όπως π.χ. στο Ηραίο Ολυμπίας.

42. Η τιμή αυτή προκύπτει από τη συσχέτιση της χωροστάθμησης στην περιοχή του ναού που διενεργήθηκε στο πλαίσιο της μελέτης και της χωροστάθμησης στην ευθυνηρία του δυτικού σκέλους της στοάς που διενεργήθηκε παλαιότερα από τον Χ. Μπούρα (ό.π. 89 σημ. 157).

43. Γενικά για τα βοηθητικά οικοδομικά γράμματα, βλ. Ορλάνδος, ό.π. 160-3. Εν προκειμένω, στη θεωρητική περίπτωση της κατασκευής του τοιχοβάτη από τεμάχια περίπου ισομήκη με το συγκεκριμένο, αυτό θα ήταν το έβδομο από τη νοτιοανατολική γωνία του ναού.

για τη σύνδεση του τοιχοβάτη του εγκάρσιου τοίχου σηκού-αδύτου.

Σε καλή κατάσταση διατήρησης σώζεται το δυτικότερο μικρό τεμάχιο, σχήματος τραπεζίου και μέγιστων διαστάσεων κάτοψης 0.60×0.35 μ. Έχει και αυτό απότμηση της βορειοανατολικής γωνίας, για τη σύνδεση του τοιχοβάτη του τοίχου σηκού-αδύτου. Από τη μέτρηση του διαστήματος μεταξύ των αποτμήσεων των δύο τεμαχίων, συμπεραίνεται το πάχος του τοιχοβάτη του τοίχου σηκού-αδύτου περί τα 70 εκ. Ίχνη κατεργασίας διακρίνονται στην πλάγια δυτική πλευρά, με γραμμές ελαφρώς αποκλίνουσες από την κατακόρυφο.

Το ανατολικότερο μικρό τεμάχιο είναι αρκετά διαβρωμένο, ακανόνιστο στην κάτοψη, μέγιστων σωζόμενων διαστάσεων 0.42×0.69 μ. Στην άνω επιφάνεια διακρίνεται μοχλοβόθριο, προς τοποθέτηση μοχλού.

Για την έδραση του νοτιοδυτικού τμήματος της κρηπίδας στον βράχο, αυτός απολαξεύθηκε σε ορισμένες θέσεις, δημιουργώντας οριζόντιο επίπεδο στην επιθυμητή στάθμη. Ως εκ τούτου, παρατηρούνται αυλακώσεις του βράχου στη νότια και στη δυτική πλευρά του ναού. Ομοίως, για την έδραση του εγκάρσιου τοιχοβάτη σηκού-αδύτου, απολαξεύθηκε ο βράχος αμέσως βορειότερα του σωζόμενου τοιχοβάτη (βλ. σχ. 3). Δυσδιάκριτα αβαθή χαράγματα στο φυσικό βράχο, στη νοτιοδυτική γωνία του κτηρίου, συνιστούν βοηθητικά χαράγματα για την ακριβή τοποθέτηση της κρηπίδας.

Από τη μέτρηση της απόστασης μεταξύ της απότμησης της πρόσθιας επιφάνειας της ευθυντηρίας στην ανατολική πλευρά και των λαξεύσεων στον βράχο στα δυτικά του ερειπίου που περιγράφηκαν ανωτέρω, συνάγεται το μήκος του ναού στο ύψος του στυλοβάτη στα 20.20 μ.

2.2.4. ΑΝΩΔΟΜΗ

Κανένα αρχιτεκτονικό μέλος από την ανωδομή του ναού δε βρέθηκε *in situ*, ωστόσο πλήθος τεμαχίων που αποκαλύφθηκαν στον περιβάλλοντα χώρο και σε δεύτερη χρήση σε άλλες κατασκευές αποδίδονται στο κτήριο. Συνολικά έχουν καταγραφεί δύο σφόνδυλοι κιόνων⁴⁴, ένα γωνιακό τρίγλυφο, ένα επίκρανο⁴⁵, δύο τμήματα σφονδύλου σε δεύτερη χρήση, ως βατήρας επιγραφής⁴⁶ και ως οικοδομικό υλικό στην αψίδα του

44. ΠΑΕ 1949, 76.

45. ΠΑΕ 1950, 175.

46. Μπούρας, ό.π. 148.

Αγίου Γεωργίου⁴⁷, και θραύσματα γείσων⁴⁸ και κεραμιδιών⁴⁹. Στα πολυάριθμα τεμάχια που βρίσκονται στα δυτικά του χώρου, συγκροτώντας τα πρόχειρα τείχια, έχουν διαπιστωθεί και άλλα μέλη της ανωδομής⁵⁰. Ως προς τη διακόσμηση του ναού, μια μαρμαρίνη κεφαλή αίγας και ένας κορμός αγάλματος Άρτεμης Κυνηγέτιδος έχουν υποτεθεί από κάποιους μελετητές ως τμήματα ακρωτηρίου και αετωματικού γλυπτού αντίστοιχα⁵¹.

Από τα τεμάχια αυτά, στη συνέχεια εξετάζονται οι δύο σφόνδυλοι, το επίκρανο και το γωνιακό τρίγλυφο, ανήκοντα εξ ολοκλήρου στην αρχαϊκή φάση του ναού. Εξετάζεται επίσης και θραύσμα τριγλύφου που εντοπίστηκε κατά την επιτόπια μελέτη του χώρου κείμενο πάνω στο θεμέλιο του δυτικού κτηρίου (σχ. 6). Επισημαίνεται πως η κάτω πλευρά των μελών, πλην του θραύσματος τριγλύφου, δεν κατέστη δυνατό να μελετηθεί, λόγω της δυσχέρειας της μετακίνησής τους.

Σφόνδυλοι

Σώζονται δύο σφόνδυλοι κίωνων της πρόστασης, ύψους 1.12 μ. (Σ1) (εικ. 25) και 0.91 μ. (Σ2) (εικ. 26). Το τεμάχιο Σ1 σώζεται σε μέτρια κατάσταση, διατηρώντας εν μέρει 4 ραβδώσεις, και το Σ2 σε ελαφρώς καλύτερη κατάσταση, με εν μέρει 12. Εκ των σωζόμενων ραβδώσεων του Σ2 προκύπτει με βεβαιότητα πως οι κίονες έφεραν αρχικά 20, όπως συμβαίνει εν γένει στα δωρικά μνημεία της εποχής. Διατηρείται σε αρκετές θέσεις η λεπτή επίχρισή τους, λευκού χρώματος, προς προστασία, κάλυψη των αρμών και των επιφανειακών ανωμαλιών και χρωματική ομοιομορφία με τα υπόλοιπα μέλη. Στο θεωρητικό κέντρο της άνω επιφάνειας έχουν εγκοπές ορθογώνιου σχήματος, βάθους 5 εκ., για την τοποθέτηση εμπολίου.

Σε σφόνδυλο του ναού ανήκει πιθανότατα και τεμάχιο που χρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερο στάδιο ως βατήρας για την ένθεση επιγραφής (εικ. 27). Πρόκειται για τον δυτικότερο εκ των βατήρων που κείτονται στα βόρεια του ναού, παράλληλα στο ανάλημμα. Καίτοι σε κακή κατάσταση, λόγω της αναχρησιμοποίησής του, διατηρούνται τρεις διαδοχικές ραβδώσεις, το πλάτος των οποίων ταυτίζεται με αυτό των ανωτέρω αναφερόμενων σφονδύλων, καθιστώντας πιθανότατη την προέλευσή του από τον ναό.

47. Παπαδημητρίου (χ.χρ.).

48. Έργον 1961, 20. Καταγράφονται επίσης τεμάχια σφονδύλων και τριγλύφων, αλλά δεν καθίσταται σαφές αν πρόκειται για τα εξεταζόμενα ακολούθως μέλη ή για άλλα.

49. ΠΑΕ 1948, 86.

50. Έργον 1962, 28.

51. ΠΑΕ 1959, 19. Themelis, ό.π. 16. Σχετικά με το εσωτερικό του κτηρίου, θραύσματα από ακρόλιθα γυναικείων αγαλμάτων έχουν αποδοθεί στα λατρευτικά αγάλματα της θεάς. Ο Δεσπίνης (ό.π.) τα υπολογίζει αριθμητικά σε τέσσερα με πέντε, εκ των οποίων ένα ήταν κολοσσικού μεγέθους, τριπλάσιου από το φυσικό.

Τρίγλυφα

Γωνιακό τρίγλυφο του κτηρίου διατηρείται μετρίως στη μία πρόσθια και την αντίστοιχη οπίσθια πλευρά και σε κακή κατάσταση στις άλλες δύο (εικ. 28). Διασώζεται στο αρχικό ύψος, περίπου στα 102 εκ., και στο αρχικό μήκος ως προς τη μία κατεύθυνση, στα 80 εκ. Διατηρούνται οι κεφαλές σε αμφότερες τις πρόσθιες πλευρές, εν μέρει οι μηροί και οι γλυφαί στη μία πρόσθια πλευρά και δύο μηροί και η ενδιάμεση γλυφή στην άλλη. Διακρίνονται οι εσοχές για την ένθεση των δύο γειτονικών μετοπών και οι τόρμοι για τη σύνδεσή τους με το τρίγλυφο, βάθους 10 εκ. Από τη μέτρηση της απόστασης μεταξύ των αξόνων των γλυφών, υπολογίζεται το φαινόμενο πλάτος των τριγλύφων του ναού περίπου στα 60 εκ. Η κακή κατάσταση διατήρησης της άνω κατάληξης των γλυφών δεν επιτρέπει τη διαπίστωση της ακριβούς μορφής της.

Στην άνω επιφάνεια του τριγλύφου παρατηρείται εγκοπή, βάθους 6 εκ., για την τοποθέτηση πελεκίνου, προς σύνδεση με το αντίθημα της γειτονικής μετόπης, βαθύς τραπεζιόσχημος τόρμος με κεκλιμένη τη μία πλευρά στο θεωρητικό κέντρο της, για την τοποθέτηση λύκου⁵², βάθους 18 εκ., και μοχλοβόθριο, για τη χρήση μοχλού. Λοξή εγκοπή για την τοποθέτηση καρκίνου, βάθους 10 εκ., αποτελεί πρόβλημα, λόγω της συνύπαρξής της με τον τόρμο για λύκο και της απουσίας της αναμενόμενης δευτέρας εγκοπής για την τοποθέτηση του άλλου σκέλους του μηχανισμού.

Θραύσμα τριγλύφου προερχόμενου από το ναό εντοπίστηκε στο θεμέλιο του κτηρίου στα Δ του ναού (εικ. 29). Πρόκειται για το εμπρόσθιο τμήμα του, μέγιστου σωζόμενου ύψους 86 εκ., πλάτους 55 εκ. και πάχους 17 εκ. Εκ της πρόσθιας επιφάνειας σώζονται σε καλή κατάσταση η μεσαία γλυφή και οι εκατέρωθεν ημιγλυφαί, ενώ εν μέρει διατηρούνται οι άλλες γλυφαί. Από τη μέτρηση του πλάτους των στοιχείων αυτών, που ταυτίζονται με τις αντίστοιχες του ανωτέρω αναφερόμενου γωνιακού τριγλύφου, συμπεραίνεται πως το μέλος άνηκε στο ναό.

Επίκρανο

Επίκρανο παραστάδας του προδόμου του ναού διασώζει εν μέρει την πρόσθια και την εσωτερική πλάγια πλευρά. Σώζεται στο αρχικό ύψος, στα 55 εκ., σε μέγιστο σωζόμενο μήκος 90 εκ. και πλάτος 54 εκ. (εικ. 30). Διασώζεται εν μέρει στις δυο πλευρές ο άβακας, η κόσμηση πιο κάτω με δωρικό κυμάτιο και το υποτραχήλιο. Η άνω επιφάνεια έχει απολαξευθεί εξ ολοκλήρου σε βάθος 3 εκ., πλην τμημάτων κατά μήκος των ακμών, για άγνωστο λόγο. Διασώζεται λοξή εγκοπή για την τοποθέτηση καρκίνου, βάθους 5 εκ.

52. Η ανύψωση με τη χρήση λύκου εφαρμόζεται σε μνημεία από τις αρχές του 6ου αι. Οι τόρμοι λαμβάνουν σχήμα τραπεζίου με κεκλιμένη τη μία μόνο από τις δύο πλευρές έως τα τέλη της ελληνιστικής περιόδου. Οι μεγάλες διαστάσεις του τόρμου είναι χαρακτηριστικό γενικά των πώρινων ναών (βλ. Ορλάνδος, ό.π. 172-4).

από την απολαξευμένη επιφάνεια. Από την κατεύθυνση της εγκοπής και τη γεωμετρία του επικράνου, όπως αυτή προκύπτει από τις σωζόμενες αρχικές επιφάνειες, συμπεραίνεται πως πρόκειται για το επίκρανο της βόρειας παραστάδας.

2.2.5. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ - ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Το μήκος του ναού της Αρτέμιδος στο ύψος του στυλοβάτη, όπως τεκμηριώθηκε ανωτέρω, είναι περίπου 20.20 μ.

Το μικρό σχετικά μέγεθος του κτηρίου και τα κατά χώραν ευρήματα αποκλείουν την ύπαρξη πτερού. Από τα λείψανα της θεμελίωσης συμπεραίνεται με βεβαιότητα πως ο ναός είχε τριμερή διαίρεσή σε πρόναο, σηκό και άδυτον⁵³ και διπλή εσωτερική κιονοστοιχία στον σηκό, που σχημάτιζε τρία κλίτη⁵⁴ (βλ. σχ. 8,9). Το μήκος του προδόμου στο ύψος του στυλοβάτη αποκαθίσταται περίπου στα 4.00 μ., του εσωτερικού του σηκού στα 9.70 μ. και του εσωτερικού του αδύτου στα 4.80 μ.⁵⁵

Από τα πενιχρά λείψανα στη βόρεια πλευρά και τη συνθήκη συμμετρίας των κλιτών του σηκού υπολογίζεται το πλάτος του ναού στο ύψος του στυλοβάτη περίπου στα 10.45μ. Από το ευρεθέν γωνιακό τρίγλυφο συμπεραίνεται πως ο ναός ήταν δωρικός (βλ. σχ. 10), χαρακτηριστικό που τεκμηριώνεται και από άλλα στοιχεία, όπως τον αριθμό των ραβδώσεων των σφονδύλων, που υπολογίζεται σε 20, και τις οξείες ακμές μεταξύ των ραβδώσεων, που χαρακτηρίζουν εν γένει τα δωρικά μνημεία της εποχής.

Ως προς τη διάρθρωση του προδόμου, από το ευρεθέν επίκρανο προκύπτει πως ήταν εν παραστάσι.

Από τη συσχέτιση του υπολογιζόμενου πλάτους του ναού με το φαινόμενο πλάτος του γωνιακού τριγλύφου, συμπεραίνεται ασφαλώς πως είχε δύο κίονες στην πρόσταση⁵⁶.

53. Το μικρότερο μέγεθος του ανατολικού από τον δυτικό χώρο οδήγησαν τον Παπαδημητρίου στο συμπέρασμα πως στα δυτικά είχε άδυτο και όχι οπισθόδομο (ΠΑΕ 1949, 76). Έχει υποτεθεί επίσης πως στην αρχαϊκή φάση του αποτελούταν μόνο από σηκό και πρόδομο (Bubenheimer και Mylonopoulos 1996, 13). Η ύπαρξη αδύτου επισημαίνεται από τον Τραυλό ως χαρακτηριστικό των ναών της Αρτέμιδος, καθώς διαπιστώνεται και στο ναό της Αρτέμιδος Ταυροπόλου στις Αλές Αραφηνίδες και της Αυλιδείας Αρτέμιδος στην Αυλίδα (1976).

54. Η διπλή κιονοστοιχία στο σηκό των ναών επικρατεί στην αρχαϊκή περίοδο. Ο Τραυλός (ό.π. 203 εικ.7. *Attika*, 61 εικ. 58) αποκαθιστά τις κιονοστοιχίες του σηκού με δύο κίονες στην καθεμία, ενώ ο Παπαχατζής 1974, 427 εικ. 254, με τρεις.

55. Οι τιμές αυτές προκύπτουν από τις αποστάσεις των εγκάρσιων τοίχων στο ύψος της θεμελίωσης, από το τεκμηριωμένο πάχος του τοιχοβάτη του τοίχου σηκού-αδύτου και υποτιθέμενου του πάχους του θυραίου τοίχου ίσου με των εξωτερικών. Ο Παπαδημητρίου αναφέρει εσφαλμένα μήκος αδύτου στο ύψος των θεμελίων 3.45 μ. (ΠΑΕ 1949, 76).

56. Πράγματι, εφόσον ο ναός ήταν εν παραστάσι, στη ζωφόρο της πρόσοψης υπήρχαν 2ν+3 τρίγλυφα και 2ν+2 μετόπες, όπου ν ο αριθμός των κίωνων. Δεδομένου του ύψους του ευρεθέντος τριγλύφου, άρα και των μετοπών, στα 1.02 μ., του περίπου τετράγωνου σχήματος των μετοπών και του υπολογιζόμενου μήκους της ζωφόρου περί τα 10.25

2.2.6. ΤΕΧΝΙΚΗ - ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ

Από τα κατά χώραν λείψανα του ναού, συμπεραίνεται πως δεν υπήρχαν οριζόντιοι και κατακόρυφοι σύνδεσμοι στη θεμελίωση και την κρηπίδα. Ως προς την ανωδομή, χρήση οριζόντιων συνδέσμων σχήματος πελεκίνου έγινε στα τρίγλυφα. Σύνδεσμοι κατακόρυφοι δεν εντοπίστηκαν σε κανένα μέλος του ναού, πλην των σφονδύλων των κιόνων, των οποίων η σύνδεση γινόταν μέσω του συστήματος πόλου και εμπολίων.

Για την ανάρτηση των μελών της ανωδομής κατά την τελική τοποθέτηση, διαπιστώνεται η χρήση λύκου και καρκίνου. Για την οριζόντια μετακίνηση των μελών κατά την τελική τοποθέτησή, από τις οπές στα υποκείμενα μέλη τους (μοχλοβόθρια) τεκμηριώνεται η χρήση μοχλών.

2.3. ΑΜΕΣΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΝΑΟΥ

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, οι επιχώσεις προς ανέγερση του ναού συγκρατήθηκαν μέσω τεχνητού αναλήμματος που κατασκευάστηκε στα βόρεια, παράλληλα στον άξονα του κτηρίου. Το ανάλημα κατασκευάστηκε από ασβεστόλιθο, κατά το ισόδομο σύστημα. Διαμορφώνεται στο κατώτερο τμήμα του κλιμακωτά, με βαθμίδες σε εξοχή, προκειμένου να αντέχει τις πλάγιες ωθήσεις των γαιών, και στο ανώτερο τμήμα με δόμους με κοινό πρόσωπο.

Το κατώτερο τμήμα διαμορφώνεται σε επτά βαθμίδες, εκ των οποίων οι τρεις χαμηλότερες βρίσκονταν ήδη από τα κλασικά χρόνια κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Ως προς το μήκος, οι βαθμίδες καταλήγουν κλιμακωτά στα ανατολικά. Το ύψος του τμήματος του αναλήμματος που ήταν ορατό στην κλασική εποχή μετρείται σε περίπου 1.20 μ. και το μήκος, μετρούμενο στην πέμπτη από πάνω βαθμίδα, είναι 27.50 μ. Το πλάτος των βαθμίδων είναι περίπου κοινό, μετρούμενο προσεγγιστικά στα 19 εκ., πλην της ανώτερης, στην οποία μετρείται περίπου στα 13.5 εκ.

Πάνω στην ανώτερη βαθμίδα του αναλήμματος υπάρχουν δύο επιπλέον δόμοι, ύψους περίπου 35 εκ. ο κατώτερος και 39 εκ. ο ανώτερος. Διαμορφώνονται κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα, συνεπίπεδα ως προς το πρόσωπο με την αμέσως κατώτερη βαθμίδα. Τρεις συνεχόμενοι λίθοι στον δεύτερο δόμο φέρουν βαθιές εγκοπές, ορθογωνίας και τραπεζοειδούς κάτοψης, εκ των οποίων προκύπτει πως βρίσκονται εκεί σε δεύτερη χρήση.

μ. (από το πλάτος του ναού στο ύψος του στυλοβάτη περί τα 10.45 μ.), προκύπτει για το μήκος της ζωφόρου η εξίσωση: $(2n+3) \times 0.60 + (2n+2) \times 1 = 10.25$. Η επίλυσή της μας δίνει $n=2.02$ και το πλησιέστερο ακέραιο n είναι δύο. Ο ναός συνήθως αποκαθίσταται με δύο κίονες μεταξύ των παραστάδων (Παπαχατζής, ό.π.). Ο Τραυλός, 1976, 203 εικ.7, τον έχει αποκαταστήσει με τέσσερις κίονες, αλλά αργότερα τον θεωρεί επίσης δίστυλο (*Attika*, 55, 61 εικ. 58). Ακόμη, έχει αποκατασταθεί και ως εξάστυλος πρόστυλος (Schwandner 1985, 111 εικ. 71).

Στα δυτικά το ανάλημμα συνεχιζόταν προς νότο, σε μήκος μετρημένο στον ανώτερο δόμο στα 4.90 μ., μέχρι να συναντήσει το φυσικό βράχο. Στη γωνία που σχηματίζουν τα δύο σκέλη του αναλήμματος, ο ανώτερος λίθος είναι τοποθετημένος με τη μεγάλη διάσταση κατακόρυφα, αποτελώντας το δυτικό πέρασ ταυτόχρονα και των δύο ανώτερων δόμων. Άξιο προσοχής είναι ότι το δυτικό σκέλος δε διαμορφώνεται ακριβώς κάθετα στο βόρειο, αλλά παρουσιάζει μικρό άνοιγμα από την ορθή γωνία περίπου 2°.

Οι κλιμακωτές βαθμίδες του αναλήμματος διασώζονται πλήρως, πλην πιθανώς του ανατολικού τμήματος της ανώτερης. Εκ των δύο ανώτερων δόμων, ο κατώτερος σώζεται πλήρως και ο άλλος σε μεγάλο βαθμό.

Βεβαίως το ανάλημμα είχε και άλλους δόμους, προς επίτευξη της ανύψωσής του μέχρι το προσδοκώμενο επίπεδο του εδάφους γύρω από το ναό, όπως αυτό τεκμηριώθηκε ανωτέρω στα 5 εκ. κάτω από την άνω επιφάνεια της ευθυντηρίας. Από την υψομετρική διαφορά μεταξύ του ανώτερου σωζόμενου δόμου και της αρχαίας στάθμης του εδάφους στα 98 εκ., και υποτιθέμενου του ύψους των εκλιπόντων δόμων στο μέσο όρο των δύο ανώτερων, συμπεραίνεται πως στο ανάλημμα διαμορφώνονταν τουλάχιστον τρεις επιπλέον δόμοι.

Σχετικό με το ανάλημμα πρέπει να είναι και ευθύγραμμο λάξευμα στο φυσικό βράχο, στα ΝΑ του δυτικού σκέλους και στα Δ του ναού, μήκους 1.80 μ. (εικ. 20). Πέρα από τη θέση του λαξεύματος, υπέρ της άποψης αυτής είναι και η κατεύθυνσή του, η οποία μετρείται κάθετα στον άξονα του δυτικού σκέλους και με μικρή κλίση ως προς τον άξονα του ναού. Επιπλέον, το δυτικό πέρασ του λαξεύματος βρίσκεται στη νοητή προέκταση του δυτικού σκέλους.

Η πρόσβαση στο ναό από τα ανατολικά έχει αποκατασταθεί ως κεκλιμένο επίπεδο που ξεκινούσε από τη νοτιοανατολική γωνία της αυλής, σε στάθμη ψηλότερη από το επίπεδο της στοάς, καθιστώντας το νότιο τοίχο της ανατολικής της πτέρυγας αναλημματικό⁵⁷ (εικ. 31).

Ο βωμός του ναού θεωρείται πως βρισκόταν στα ανατολικά του ναού⁵⁸.

Στα ανατολικά έχουν αποκαλυφθεί και τέσσερεις πίθοι των χριστιανικών χρόνων, λείψανα

57. Μπούρας, ό.π. 18, 26. Στέρεο υπόστρωμα από λίθους και χώμα στο χώρο μεταξύ του ανατολικού σκέλους της στοάς και της οικίας στα νότια ερμηνεύθηκε από τον Παπαδημητρίου ως η οδός πρόσβασης από τα ανατολικά προς τον ναό (ΠΑΕ 1961, 21). Στην αναφορά αυτή δεν καθίσταται σαφής η στάθμη της εν λόγω διαμόρφωσης.

58. ΠΑΕ 1959 20.

τοίχου του 4ου αι. κτισμένου πάνω σε παλαιότερο αρχαϊκό και πλακόστρωτο δάπεδο του 5ου αι.⁵⁹.

Τέλος, στα δυτικά του δυτικού σκέλους διακρίνεται κεκλιμένο επίπεδο στον φυσικό βράχο με λεία επιφάνεια και με λαξευμένες δύο βαθμίδες (εικ. 7), που ορίζει διάδρομο από το άνδηρο του ναού προς την ιερή πηγή⁶⁰.

59. ΠΑΕ 1956, 73-5.

60. Πρόκειται πιθανότατα για τις διαπιστωμένες ήδη από τον Παπαδημητρίου λαξευμένες βαθμίδες (Έργον 1961, 31).

3.1. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ

Ο αρχαιολογικός χώρος παρουσιάζει σήμερα εν γένει την εικόνα που απέκτησε από την ανασκαφή των μέσων του 20ού αι. Τα αποκαλυφθέντα θεμέλια σχεδόν όλων των κτηρίων διατηρούνται σε ορατό επίπεδο πάνω από το έδαφος. Πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη είναι παρατοποθετημένα, κείμενα σε διάφορες θέσεις γύρω ή μέσα στο χώρο των μνημείων. Το επίπεδο κίνησης και η γενικότερη μορφή του χώρου καθορίζεται από τα εκάστοτε άνδρα που προέκυψαν συγκυριακά, από τα ανασκαφικά σκάμματα.

Αναλυτικότερα, εκ των λειψάνων του ναού της Αρτέμιδος κατά χώραν βρίσκονται σήμερα τα θεμέλια του ναού και το σωζόμενο τμήμα του τοιχοβάτη, ορατά πλέον μετά την ανασκαφή. Εκ των ανωτέρω ταυτισμένων μελών της ανωδομής, το θραύσμα τριγλύφου κείται πάνω στο δυτικό κρηπίδωμα και ο αναχρησιμοποιημένος ως βάση αναθήματος σφόνδυλος που πιθανώς προέρχεται από τον ναό βρίσκεται στη δεύτερη αυτή θέση, στα βορειοδυτικά του μνημείου. Τα υπόλοιπα μέλη εντοπίζονται σήμερα τοποθετημένα σε ειδικά διαμορφωμένο στέγαστρο, στα νοτιοανατολικά του ναού. Άλλα μέλη της ανωδομής περιλαμβάνονται κατά πάσα πιθανότητα στα τείχη που κείτονται στο έδαφος, στα δυτικά του χώρου.

Τα ταυτισμένα μέλη της στοάς εντοπίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου μετά την αναστήλωση του Χ. Μπούρα στις αρχικές τους θέσεις. Συγκεκριμένα, κατά χώραν διατηρούνται η θεμελίωση της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος, πλην μικρών τμημάτων της ευθυντηρίας στην ανατολική πλευρά του νοτιότερου δωματίου του δυτικού σκέλους της στοάς και στη δυτική πλευρά του βόρειου οικοδομήματος, και εξ ολοκλήρου ο στυλοβάτης της στοάς. Τα σωζόμενα μέλη των κιόνων και του θριγκού της στοάς έχουν αναστηλωθεί. Ο τοιχοβάτης διασώζεται κατά χώραν σε μεγάλο βαθμό στους τοίχους των δωματίων του βόρειου σκέλους, πλήρως στη νότια πλευρά του δωματίου που βρίσκεται βόρεια του προύλου και εν μέρει, κατά τμήματα, στους εξωτερικούς τοίχους των πλαϊνών σκελών της στοάς και στους διαχωριστικούς τοίχους των δωματίων του δυτικού σκέλους. Στο βόρειο σκέλος διατηρούνται *in situ* εν μέρει και η πλακόστρωση του δαπέδου, οι βάσεις των τραπεζών, τα κατώφλια των δωματίων και ορισμένοι ορθοστάτες. Στο βόρειο οικοδόμημα διασώζονται κατά χώραν οι βάσεις της πεσσοστοιχίας της αβαθούς στοάς, η σειρά των πώρινων βάσεων και εν μέρει το κατώτερο τμήμα των προύλων. Τέλος, κατά χώραν διατηρούνται στο βόρειο σκέλος της στοάς και νοτιοδυτικά του δυτικού σκέλους τα βάθρα των αφιερωμάτων που είχαν στηθεί εκεί και στο βόρειο σκέλος ορισμένα εκ των αφιερωμάτων.

Κατά χώραν, εκτεθειμένα σε επίπεδο πάνω από το έδαφος μετά την ανασκαφή, είναι τα θεμέλια του αρχαϊκού προπύλου και του κτηρίου στα ανατολικά του ναού. Διατηρούνται *in situ* και τα λείψανα του δυτικού κρηπιδώματος και τα θεμέλια και τα λιγιστά μέλη της ανωδομής των κτισμάτων μέσα και εκατέρωθεν του αλλοτινού σπηλαίου. Το έδαφος στο χώρο των διαμερισμάτων του σπηλαίου και του ναόμορφου κτηρίου στα δυτικά έχει επιστρωθεί με γεωυφάσμα και γαρμπίλι, καλύπτοντας την υποδομή τους. Η γέφυρα διατηρείται πλήρως, σε άριστη κατάσταση.

Αρχιτεκτονικά μέλη των κτηρίων βρίσκονται σήμερα διασκορπισμένα σε πολλές θέσεις μέσα στον αρχαιολογικό χώρο. Εξ αυτών, τα κείμενα στο έδαφος εντοπίζονται στα ανατολικά του ναού, στο χώρο του βόρειου στρωτικού οικοδομήματος, περίξ του δυτικού κρηπιδώματος και στα δυτικά, συγκροτώντας τα πρόχειρα τείχη. Εντοπίζονται επίσης σε ειδικά διαμορφωμένες θέσεις, πλησίον της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου και στο στέγαστρο στα νοτιοανατολικά του ναού. Τέλος, κάποια μέλη του ιερού έχουν διαπιστωθεί σε δεύτερη χρήση στην παλαιοχριστιανική βασιλική στα δυτικά του ιερού⁶¹.

3.2. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ, ΖΗΜΙΩΝ

Στην κοιλότητα του ιερού, όπως διατυπώθηκε προηγουμένως, εμφανίζεται έντονο πρόβλημα συσσώρευσης και κατακράτησης των υπόγειων και ομβρίων υδάτων (εικ. 32). Το πρόβλημα αυτό εκδηλώνεται κυρίως στο κύριο άνδρηρο του αρχαιολογικού χώρου, δηλαδή το επίπεδο της στοάς, το οποίο διατηρείται μονίμως υγρό και πλημμυρίζει συχνά. Το πρόβλημα οφείλεται στις φυσικές πηγές που αναβλύζουν στον χώρο, στον Ερασίνο (εικ. 33), που ρέει δίπλα στα μνημεία, στο ιδιαίτερα μικρό, έως και αρνητικό σε κάποιες θέσεις, απόλυτο υψόμετρο στον χώρο και στα πετρώματα του υπεδάφους, που επιτρέπουν την εισχώρηση των θαλάσσιων υδάτων στο έδαφος.

Το υγρό έδαφος στο άνδρηρο αυτό και η αυξημένη σχετική υγρασία γενικά στον χώρο έχουν ως συνέπεια τη συνεχή ανάπτυξη βλάστησης, η οποία προκαλεί ρωγμές ή διεύρυνση των υπάρχουσών ρωγμών στα αρχαία μέλη.

Η μεταφορά των θαλάσσιων υπόγειων υδάτων στο έδαφος του χώρου έχει ως αποτέλεσμα την τριχοειδή αναρρίχηση των αλάτων στα υπερκείμενα του εδάφους ψαμμιτικά μέλη και την επακόλουθη εμφάνιση κοιλοτήτων στις επιφάνειές τους (κυψέλωση) (εικ. 34).

Τα ύδατα που κατακλύζουν το χώρο στην περίπτωση πλημμυρών οδηγούν στην απομάκρυνση των αργιλοπυριτικών φλεβών στις επιφάνειες του ψαμμίτη, φαινόμενο

⁶¹. Μπούρας, ό.π. 169.

που οφείλεται στην ιονεναλλακτική εξαλλοίωση των αργίλων που υπάρχουν ως προσμίξεις στο λίθο⁶².

Επίσης, δεν μπορεί να αποκλειστεί, μέχρις ότου διενεργηθεί σχετική μελέτη, το ενδεχόμενο της μεταφοράς ρύπων από τη βιομηχανική ζώνη Κορωπίου και το Διεθνή Αερολιμένα Αθηνών μέσω των ομβρίων και υπόγειων υδάτων, επιτείνοντας σε αυτή την περίπτωση τη διάβρωση των υλικών.

Η διατήρηση των θεμελίων των μνημείων σε επίπεδο πάνω από το έδαφος και επομένως η έκθεσή τους στις καιρικές συνθήκες και τον ανθρώπινο παράγοντα οδηγεί στη ραγδαία αποδιοργάνωση και κατάρρευσή τους.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα της θεμελίωσης του ναού το πρόβλημα αυτό επιτείνεται, λόγω της εισχώρησης στα θεμέλια του ριζικού συστήματος του γειτονικού πεύκου (εικ. 35).

Τέλος, λόγω της χρόνιας έκθεσης των μνημείων στις καιρικές συνθήκες, οι επιφάνειες των μελών, κυρίως των ασβεστολιθικών και των μαρμάρινων, εμφανίζουν βιολογική διάβρωση, με τη δημιουργία στρώματος βιολογικών επικαθίσεων (εικ. 29).

62. Λαμπρόπουλος, Κάτου, Σαπουντζάκης 2001, 62.

4.1. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η αρχαιολογική αξία του ιερού της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα είναι μεγάλη, καθώς συνδέεται με σημαντικές θρησκευτικές παραδόσεις και κοινωνικές λειτουργίες του αθηναϊκού κράτους. Ειδικότερα, ο ναός της Αρτέμιδος καθίσταται μνημείο ιδιαίτερης αρχαιολογικής αξίας, καθώς αποτελούσε το επίκεντρο της λατρευτικής δραστηριότητας στο ιερό, και η στοά μνημείο μεγάλης καλλιτεχνικής, αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής αξίας, καθώς εμπεριέχει πολλές καινοτομίες και αποτελεί πρώιμο παράδειγμα συμμετρικής πλαισίωσης υπαίθριου χώρου με ομοιόμορφη στοά. Το στωικό οικοδόμημα και η λίθινη γέφυρα καθίστανται μοναδικά λόγω διατήρησης δείγματα κτηρίων ή κατασκευών του τύπου τους των κλασικών χρόνων. Η ποιότητα και η πρωτοτυπία των κτηρίων, αλλά και των πλούσιων κινητών ευρημάτων, κατατάσσουν το ιερό στους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Αττικής.

Ωστόσο, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, η διατήρηση των μνημείων καθίσταται επισφαλής. Ταυτόχρονα, η ανάδειξη του χώρου κρίνεται προβληματική.

Συγκεκριμένα, το επίπεδο κίνησης, όπως ορίζεται σήμερα στην αυθαίρετη στάθμη που προέκυψε από τις ανασκαφικές έρευνες, οδηγεί σε σύγχυση ως προς την αρχική διαμόρφωση των μνημείων και του περιβάλλοντός χώρου τους.

Η αναγνώριση και κατανόηση του ναού καθίσταται δυσχερής, καθώς απουσιάζουν επαρκή ορατά στοιχεία του. Συχνή είναι η παρανόηση από τους μη ειδικούς των θεμελίων ως μέρους της ανωδομής και του βράχου ως ορατού στοιχείου διαμόρφωσης του εσωτερικού του κτηρίου, αλλά και η παντελής αγνόηση του ερειπίου, προς όφελος των άλλων μνημείων. Τα σωζόμενα μέλη της ανωδομής, απομακρυσμένα από τον ναό, μετατρέπονται σε μουσειακά εκθέματα και καθίστανται δύσκολα αναγνωρίσιμα από τους επισκέπτες.

Τα θεμέλια των μνημείων, διατηρημένα μετά την ανασκαφή σε ορατό επίπεδο, προκαλούν σύγχυση στο θεατή και μετατρέπονται σε υποκατάστατα των κτηρίων. Η κατάσταση διατήρησης της πλειονότητας των κτηρίων σε ελάχιστο από το έδαφος ύψος οδηγεί στην εξαφάνισή τους στη βλάστηση και συνεπώς στην υποβάθμιση της αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής αξίας τους και στη δυσκολία αναγνώρισής τους. Εν τέλει η κατάσταση διατήρησης των ερειπίων δεν αποδίδει με κανένα τρόπο την εικόνα του μνημειώδους συνόλου.

Η υποδεικνυόμενη κίνηση στον αρχαιολογικό χώρο μέσω των διαμορφωμένων διαδρομών και η αυθαίρετη, ως προς τη μορφή του ιερού στην αρχαιότητα, τοποθέτηση της εισόδου στα ανατολικά οδηγούν σε περαιτέρω σύγχυση και ως προς την κύρια λειτουργική συγκρότηση του χώρου.

Τέλος, η αμαξιτή Οδός Βραυρώνος, η οποία διέρχεται σε απόσταση λίγων μέτρων από τα μνημεία, υποβαθμίζει αισθητικά το χώρο και υπονομεύει την αισθητηριακή εμπειρία των επισκεπτών.

4.2. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ

Τα προβλήματα τα οποία προσδοκάται να επιλύσει η μελέτη είναι ποικίλα, καθώς απορρέουν τόσο από την ανάγκη προστασίας και ανάδειξης των αξιών του κάθε μνημείου ειδικά, όσο και από τις απαιτήσεις του μνημειακού συνόλου γενικότερα, όπως αυτές προκύπτουν από τη χρήση του ως αρχαιολογικού χώρου.

Οι στόχοι των ακόλουθων προτάσεων αποσκοπούν στην προστασία των μνημείων από την περαιτέρω φθορά, στην αποκατάσταση της αρχαιολογικής και επιστημονικής αξίας τους και στη βελτίωση της διδακτικής ικανότητας του μνημειακού συγκροτήματος.

Οι προτάσεις βασίζονται στην αποκατάσταση της αρχικής μορφής των μνημείων, στη μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης και στην ανάλυση των φθορών, βλαβών και ζημιών τους, όπως αυτά παρουσιάστηκαν ανωτέρω.

Ακολουθούν τις διεθνείς αρχές και την ελληνική νομοθεσία για τις αποκαταστάσεις των μνημείων γενικά και των αρχαιολογικών χώρων ειδικότερα. Ενδεικτικά αναφέρονται η Χάρτα των Αθηνών και η Carta del Restauro (1931), η Χάρτα της Βενετίας (1964), η Carta della Conservazione e del Restauro (1987) και ο Ν. 3028/2003 «Περί αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».

Αναλυτικότερα, οι προτεινόμενες επεμβάσεις διέπονται από τις ακόλουθες αρχές :

- αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων
- σεβασμός στην επιφάνεια και στη μάζα των λίθων
- ελαχιστοποίηση των προσθηκών, μόνο εφόσον επιβάλλονται για στατικούς λόγους
- οι συμπληρώσεις γίνονται εν γένει με το ίδιο υλικό και τον ίδιο τρόπο κατασκευής
- διάκριση των νέων μελών από τα αυθεντικά
- σεβασμός στην αισθητική του μνημείου
- ισορροπία της σύνθεσης της μορφής του μνημείου

4.3. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

Οι ακόλουθες προτάσεις βασίζονται στην έως τώρα διενεργηθείσα ανασκαφική έρευνα. Η μη ολοκλήρωση των ανασκαφών έχει ως αποτέλεσμα τη μη επίλυση ορισμένων αρχαιολογικών και μορφολογικών ζητημάτων, που αφορούν στην αρχιτεκτονική μορφή του ναού, στη γενικότερη μορφή του ιερού και στη σύνθεση των αποκαλυφθέντων μνημείων με άλλα κτήρια που πιθανότατα θα αποκαλυφθούν στο μέλλον, και επομένως, την ανάγκη υιοθέτησης ορισμένων παραδοχών. Ωστόσο, τα οφέλη που θα προκύψουν από την υλοποίηση των επεμβάσεων και η πλήρης αναστρεψιμότητα των προτεινόμενων μεθόδων υπερκεράζουν την αξία αυτών των ζητημάτων. Στην περίπτωση που η μελλοντική συνέχισή των αρχαιολογικών ερευνών αποφέρει νέα δεδομένα που ανατρέπουν την προηγηθείσα ανάλυση, τότε η παρούσα μελέτη οφείλει βεβαίως να αναθεωρηθεί, ώστε να τα περιλάβει.

Οι προτάσεις συνοψίζονται στην ενίσχυση των μέτρων για την προστασία των μνημείων από τα ύδατα, στην αποκατάσταση του ναού της Αρτέμιδος, του στωικού συγκροτήματος και του περιβάλλοντος χώρου τους, στη διαμόρφωση της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου και στην αποκατάσταση του ευρύτερου περιβάλλοντός του. Ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση των προτεινόμενων επεμβάσεων.

4.3.1. ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατ' αρχήν, οφείλει να ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα στους χώρους εφαρμογής των προτεινόμενων επεμβάσεων, προκειμένου να έρθουν στο φως πιθανά νέα υλικά τεκμήρια. Σε κάθε περίπτωση, η πλήρης αναστρεψιμότητα των προτεινόμενων επεμβάσεων επιτρέπει τη συνέχιση των ανασκαφών σε μεταγενέστερο στάδιο.

Αναγκαία είναι επίσης η συστηματική μελέτη των πολυπληθών διασκορπισμένων αρχαίων μελών, προκειμένου να διαλευκανθεί η προέλευσή τους, και η μεταφορά τους, όπως και των παρατοποθετημένων τεμαχίων, σε χώρο μακριά από τα μνημεία.

Τέλος, οφείλει να προηγηθεί των επεμβάσεων ο προσεκτικός καθαρισμός της βλάστησης από τους αρμούς των λίθων και το έδαφος, στους χώρους όπου εφαρμόζονται οι επεμβάσεις.

4.3.2. ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΑ ΕΡΓΑ

Παρόλα τα αντιπλημμυρικά έργα που έχουν υλοποιηθεί από την ανασκαφή έως και σήμερα στην κοιλότητα του αρχαιολογικού χώρου, το πρόβλημα της συγκέντρωσης και κατακράτησης των υδάτων σε αυτόν παραμένει και επιδεινώνεται στην περίπτωση έντονης βροχόπτωσης. Η συνεχής ανάπτυξη βλάστησης, που προκαλεί ρωγμές ή διεύρυνση των υπάρχουσών ρωγμών, η εμφάνιση κοιλοτήτων στις επιφάνειές (κυψέλωση) και η απομάκρυνση των αργιλοπυριτικών φλεβών στις ψαμμιτικές επιφάνειες καθιστούν ραγδαία τη φθορά των αρχαίων μελών και την αποδιοργάνωση και κατάρρευση των τοιχοποιιών.

Για την αποτελεσματικότερη διαχείριση των υδάτων στον χώρο, τα έργα αντιπλημμυρικής προστασίας οφείλουν να επανεξεταστούν επί τη βάση των παραγόντων που προκαλούν το πρόβλημα. Ως εκ τούτου, προτείνεται η διάνοιξη αυλακιών και η εγκατάσταση ανεμαντλιών στο ευρύτερο περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου, καθώς και η κατασκευή φράγματος στον όρμο της Βραυρώνας.

Αναλυτικότερα, προτείνεται η διάνοιξη αποστραγγιστικών αυλακιών στο ανατολικό τμήμα της κοιλάδας της Βραυρώνας, εκατέρωθεν του Ερασίνου. Τα αυλάκια θα διανοιχθούν παράλληλα και ανά τακτές αποστάσεις στο εν λόγω τμήμα, καταλήγοντας στη φυσική κοίτη του χειμάρρου, ενώ σε αυτά θα εγκατασταθούν αντλητικές μηχανές. Με το σύστημα αυτό, το επιφανειακό και υπόγειο νερό από τις παρόχθιες εκτάσεις του ανατολικού τμήματος της κοιλάδας θα οδηγείται στον Ερασίνο.

Για την ολοκλήρωση της διοχέτευσης των υδάτων από τον Ερασίνο στη θάλασσα, προτείνεται η εγκατάσταση μεταλλικών ανεμαντλιών κατά μήκος της κοίτης, ανά τακτές αποστάσεις. Οι ανεμαντλίες, εκμεταλλευόμενες την αιολική ενέργεια, θα διοχετεύουν διαδοχικά τα ύδατα αυτά, όπως και τα ήδη ρέοντα στην κοίτη, από το εσωτερικό της κοιλάδας προς τις εκβολές του ποταμού και εν τέλει στη θάλασσα.

Η χρήση ανεμαντλιών κρίνεται ως η βέλτιστη επιλογή για πολλούς λόγους. Κατ' αρχήν, τα τοπικά συστήματα ροής ανέμου στην κοιλάδα, που οφείλονται στο ανάγλυφο της περιοχής και στη γειτνίαση με τη θάλασσα, εξασφαλίζουν τη συνεχή άντληση των υδάτων⁶³. Πρόκειται επιπλέον για λύση οικονομική, καθώς το κόστος κατασκευής και συντήρησης είναι χαμηλό, αλλά και φιλική στο περιβάλλον, στοιχείο που επιτάσσει εξάλλου και ο σεβασμός στον υγρότοπο του Ερασίνου. Τέλος, η μετρημένη, λεπτή μορφή των ανεμαντλιών τις καθιστούν αισθητικά συμβατές με το μνημειακό σύνολο, αλλά και το ιδιαίτερο φυσικό τοπίο.

⁶³. Η ελάχιστη ταχύτητα του ανέμου με την οποία λειτουργεί μια ανεμαντλία είναι γύρω στα 6 km/h (βλ. <https://en.wikipedia.org/wiki/Windpump>).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η εγκατάσταση νεώτερων προσθηκών στο περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου οφείλει να είναι η ελάχιστη δυνατή, όπως άλλωστε ισχύει γενικά για τις επεμβάσεις στο περιβάλλον ενός μνημείου, η τοποθέτηση των ανεμαντλιών προτείνεται να μην υλοποιηθεί στο τμήμα του Ερασίνου που χωροθετείται στα βόρεια της στοάς, καθώς αυτό απέχει μόλις λίγα μέτρα από τα μνημεία.

Η προστασία από τη μεταφορά των θαλάσσιων υδάτων προς τον αρχαιολογικό χώρο, προτείνεται να επιτευχθεί με την κατασκευή φράγματος στον όρμο της Βραυρώνας, κατά μήκος της ακτογραμμής⁶⁴. Η επιλογή της κατάλληλης μεθόδου και των υλικών κατασκευής του φράγματος οφείλει να γίνει μετά από διεξοδική έρευνα και αξιολόγηση των πιθανών λύσεων, με γνώμονα, εκτός των άλλων, το σεβασμό στον υγρότοπο της περιοχής.

Η συνεργασία των επιμέρους στοιχείων του συστήματος αυτού δεν εκμηδενίζει σε κάθε περίπτωση το πρόβλημα της συγκέντρωσης και κατακράτησης υδάτων στον αρχαιολογικό χώρο. Ωστόσο, θα προσφέρει σαφώς μεγαλύτερο επίπεδο προστασίας σε σχέση με το υφιστάμενο σύστημα, καθώς θα καθίσταται ανεπαρκές μόνο σε βροχοπτώσεις αισθητά μεγαλύτερης έντασης, και επομένως μικρότερης συχνότητας.

4.3.3. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Η θεμελίωση του ναού της Αρτέμιδος σταδιακά καταστρέφεται λόγω των καιρικών συνθηκών, της αναπτυσσόμενης βλάστησης και του ανθρώπινου παράγοντα. Η κατά χώραν διατήρηση του μνημείου σχεδόν εξ ολοκλήρου στο επίπεδο των θεμελίων καθιστά την αναγνωσιμότητά του προβληματική. Κείμενα στο έδαφος και στον βράχο, τα λείψανα εξαφανίζονται στο τοπίο και δεν αποδίδουν καθόλου την εικόνα του μνημειώδους κτηρίου. Τα μέλη της ανωδομής, τοποθετημένα σε στέγαστρο, υποβαθμίζονται σε μουσειακά εκθέματα και δεν αναγνωρίζονται από τους μη ειδικούς.

Με στόχο την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, προτείνεται η μερική κοπή των ριζών του πεύκου, η μερική ανακατασκευή των θεμελίων και της κρηπίδας, η κατάχωση των θεμελίων και η ένταξη των ταυτισμένων μελών της ανωδομής στο ερείπιο (σχ. 7-13).

Οι εν λόγω εργασίες θα έχουν τα εξής οφέλη:

- η κατάχωση των θεμελίων τα προστατεύει από την περαιτέρω φθορά
- η ανακατασκευή έως το επίπεδο της κρηπίδας προσφέρει ένα φορέα για την τοποθέτηση των μελών της ανωδομής

⁶⁴ Η κεντρική ιδέα του συστήματος αυλακιών-ανεμαντλιών-υδατοφράγματος είναι ουσιαστικά η ίδια με αυτήν του συστήματος αντιπλημμυρικής προστασίας της Ολλανδίας, που εφαρμόζεται από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα.

- οι προστιθέμενοι λίθοι της κρηπίδας, λειτουργώντας ως «θυσιαζόμενοι», βοηθούν στην προστασία των υποκείμενων αυθεντικών λίθων της ευθυντηρίας
- αποκαθίσταται ο χαρακτήρας του βράχου στο εσωτερικό του κτηρίου και των θεμελίων ως στοιχείων αθέατων
- τα μέλη της ανωδομής εντάσσονται στο κτήριο και παύουν να αποτελούν αντικείμενο μουσειακής έκθεσης
- αποδίδεται, κατά το δυνατόν, η διάσταση του ύψους
- αποκαθίσταται η αρχιτεκτονική μορφή, ως προς την κάτοψη, του κτηρίου
- αποκαθίσταται η σχέση του με τα άλλα κτίσματα και το φυσικό τοπίο
- επαυξάνεται η διδακτική του ικανότητα

Κατ' αρχήν, για να αντιμετωπιστεί η περαιτέρω διατάραξη της υποδομής του ναού λόγω του ριζικού συστήματος του πεύκου, προτείνεται η προσεκτική κοπή των ριζών που έχουν κατεύθυνση προς το μνημείο.

Η συμπλήρωση των θεμελίων και της κρηπίδας θα εφαρμοστεί όπου δεν σώζονται αρχαία λείψανα. Συγκεκριμένα, στο επίπεδο της θεμελίωσης ανακατασκευή επιβάλλεται σχεδόν εξ ολοκλήρου στη βόρεια πλευρά και στον τοίχο σηκού-αδύτου, καθ' όλο το μήκος των εσωτερικών κιονοστοιχιών και εν μέρει στον θυραίο τοίχο, στη δυτική και την ανατολική πλευρά. Η κρηπίδα θα ανακατασκευαστεί εξ ολοκλήρου, πλην του σωζόμενου τμήματος του τοιχοβάτη, δηλαδή σε όλες τις πλευρές του ναού, στους εγκάρσιους τοίχους και στις εσωτερικές κιονοστοιχίες.

Η συμπλήρωση των κατώτερων δόμων της θεμελίωσης θα γίνει σύμφωνα με τον αρχαίο τρόπο δομής, με φυσικούς λίθους εν ξηρώ. Οι λίθοι της ευθυντηρίας θα υποβληθούν σε κατεργασία, καθώς θα είναι εν μέρει ορατοί και θα διαμορφώνουν το επίπεδο έδρασης της κρηπίδας. Ειδικά στους λίθους της ευθυντηρίας της ανατολικής πλευράς, η πρόσθια επιφάνεια θα αποτμηθεί στο ανώτερο τμήμα, σε ύψος 5 εκ. και πλάτος 20 εκ., προκειμένου να ακολουθούν την αρχική μορφή, όπως αυτή τεκμηριώνεται στους δύο σωζόμενους λίθους. Ο διαχωρισμός των αυθεντικών από τους προστιθέμενους λίθους θα εξασφαλιστεί με την τοποθέτηση φύλλων μολύβδου στην άνω επιφάνεια των αυθεντικών.

Πάνω από τους αυθεντικούς λίθους της ευθυντηρίας της ανατολικής πλευράς που εμφανίζονται σήμερα σε ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο από το αρχικό, προτείνεται η τοποθέτηση ενδιάμεσης στρώσης κονιάματος, μεταξύ της ευθυντηρίας και της κρηπίδας, προκειμένου να δημιουργηθεί το οριζόντιο επίπεδο που θα φέρει την κρηπίδα.

Η κρηπίδα θα κατασκευαστεί εν ξηρώ από υλικό όμοιο με το αρχαίο, ώστε να αποφευχθεί η αλλοίωση της γενικής μορφής του μνημείου και η δημιουργία παρανοήσεων

στο θεατή. Επομένως, θα κατασκευαστεί από φυσικό λίθο, απόχρωσης παρεμφερούς με την απόχρωση του αρχαίου τοιχοβάτη. Το πλάτος του στυλοβάτη θα είναι 130 εκ., του τοιχοβάτη 93 εκ., πλην του τοιχοβάτη του τοίχου σηκού-αδύτου, του οποίου το πλάτος θα είναι 70 εκ., ενώ το ύψος θα είναι 30 εκ. Στις θέσεις όπου οι υποκείμενοι λίθοι της ευθυντηρίας εμφανίζονται σε ψηλότερο επίπεδο από το θεωρητικό, όπως αυτό ορίζεται στον σωζόμενο τοιχοβάτη, οι λίθοι της κρηπίδας θα έχουν μεταβαλλόμενο ύψος, ώστε να προσαρμόζεται η κάτω πλευρά τους στην ευθυντηρία. Δεν θα γίνει σύνδεση των τεμαχίων της κρηπίδας μεταξύ τους, ούτε με τα υποκείμενα στοιχεία, όπως άλλωστε συνέβαινε και στην αυθεντική κρηπίδα, καθώς με την απλή τοποθέτηση εξασφαλίζεται η απαιτούμενη στατική ικανότητά της.

Η απόχρωση και η φθορά του αρχαίου τοιχοβάτη θα τον διαφοροποιεί ικανά από τα νέα τεμάχια, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος παρανοήσεων στον θεατή. Για τη διαφοροποίηση των νέων από τα αυθεντικά τεμάχια στο μέλλον, προτείνεται η χάραξη του έτους υλοποίησης της επέμβασης, σε αφανείς επιφάνειες των νέων λίθων. Η ταυτόχρονη ύπαρξη της χρονολογίας και των ιχνών της βιομηχανικής λάξευσης στις επιφάνειες θα εξασφαλίσει σε κάθε περίπτωση τον μελλοντικό διαχωρισμό τους από τα αυθεντικά.

Τα κενά που διαμορφώνονται στο εσωτερικό του ναού, λόγω της ανασκαφής, προτείνεται να πληρωθούν με επάλληλες στρώσεις αδρανών. Συγκεκριμένα, η ανώτερη στρώση, πάχους 2 εκ., θα περιέχει 15% άργιλο, 10% ασβέστη, 5% λευκό τσιμέντο και άμμο λατομείου. Η αμέσως κατώτερη στρώση, πάχους 8 εκ., θα έχει όμοια σύσταση, αλλά η άμμος θα είναι ανακατεμένη με γαρμπίλι, ενώ σε βάθος 5 εκ. από την τελική επιφάνεια της νέας διαμόρφωσης θα τοποθετηθεί πλέγμα από υαλονήματα (fiberglass). Οι υπόλοιπες στρώσεις θα έχουν άμμο και ως συνδετική ύλη μόνο άργιλο. Η κάθε στρώση θα διαβρεχτεί και θα συμπιεστεί, ενώ θα έχει κλίση 4% προς τα ΒΑ, δηλαδή προς τη γενική κλίση των ανδρήρων του ιερού, προκειμένου να διευθετείται η απορροή των υδάτων. Ο διαχωρισμός της επίχωσης από το σημερινό έδαφος θα επιτευχθεί με την τοποθέτηση, σε τακτές αποστάσεις πάνω στο υπάρχον έδαφος, πλακιδίων, που θα έχουν χαραγμένο το έτος υλοποίησης της επέμβασης.

Με στόχο την περαιτέρω προστασία των αυθεντικών μελών της υποδομής, αλλά και την επαύξηση της διδακτικότητας του μνημείου, η εδαφική διαμόρφωση στο εσωτερικό του μνημείου θα φθάσει έως τη στάθμη του δαπέδου κατά την περίοδο λειτουργίας του κτηρίου. Η ανώτερη στρώση θα έχει γαιώδη απόχρωση, επιλεγμένη κατάλληλα ώστε να διαφοροποιείται επαρκώς από τις αποχρώσεις των μελών της ανωδομής του ναού. Με αυτόν τον τρόπο θα επιτευχθεί η αισθητική συμβατότητα της εδαφικής αποκατάστασης με το μνημείο και το φυσικό περιβάλλον και η ανάδειξη των υπερκείμενων του εδάφους μελών του ναού.

Στη συνέχεια προτείνεται η ένταξη των ταυτισμένων μελών της ανωδομής στον ναό, εν προκειμένω των δύο σφονδύλων, του γωνιακού τριγλύφου, του επικράνου και του θραύσματος τριγλύφου. Καθώς δεν σώζονται τα υποκείμενα μέλη τους, ο ενδεικνυόμενος τρόπος ένταξης είναι η τοποθέτησή τους εν ξηρώ στον στυλοβάτη, σε ομόλογες θέσεις ως προς την κάτοψη με τις αρχικές. Εφόσον για όλα τα μέλη, πλην του επικράνου, η ακριβής αρχική θέση δεν μπορεί να διαπιστωθεί με βάση τα έως τώρα δεδομένα, κριτήριο για την τοποθέτηση είναι η ισορροπία της τελικής σύνθεσης της μορφής του ερειπίου. Εξάλλου, εφόσον η συνέχιση των ανασκαφών οδηγήσει στη διαλεύκανση των αρχικών θέσεων, η αναστρεψιμότητα της μεθόδου επιτρέπει την εύκολη μετατροπή της επέμβασης βάσει των νέων δεδομένων. Ειδικά για το θραύσμα τριγλύφου, το οποίο λόγω της γεωμετρίας του δεν μπορεί να στηριχθεί μόνο του κατακόρυφα, θα δημιουργηθεί ειδική βάση υποστήριξης, με τρόπο που δεν απαιτεί επέμβαση στη μάζα του. Της ένταξης του μέλους οφείλει να προηγηθεί ο καθαρισμός από τις βιολογικές επικαθίσεις και η συντήρησή του.

4.3.4. ΕΔΑΦΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΝΑΟΥ

Το έδαφος γύρω από τον ναό διαμορφώνεται μετά την ανασκαφή χαμηλότερα από την άνω επιφάνεια της ευθυντηρίας κατά περίπου 1.70 μ. στα ανατολικά, 1 μ. στα βόρεια και 1.40 μ. στα δυτικά.

Με στόχο την περαιτέρω προστασία των θεμελίων του ναού από τη φθορά, αλλά και την επαύξηση της διδακτικότητας του ερειπίου, η επέμβαση στον ναό οφείλει να συμπεριλάβει την εδαφική αποκατάσταση του περιβάλλοντός του. Ως εκ τούτου, προτείνεται η αποκατάσταση του εδάφους στη στάθμη στην οποία βρισκόταν κατά την περίοδο λειτουργίας του μνημείου.

Με αυτή τη διαμόρφωση τα οφέλη είναι :

- η περαιτέρω προστασία των θεμελίων του ναού από τη φθορά
- η προστασία των ευρημάτων στα ανατολικά του ναού από την καταστροφή
- η αποκατάσταση της πρόσβασης και η ανασύσταση της κίνησης προς το άνδρηρο του ναού
- η αναίρεση της σύγχυσης που προκύπτει από τα ευρήματα στα ανατολικά του ναού
- η επαύξηση της διδακτικότητας του κτηρίου
- η ανάδειξη της χωροταξικής σχέσης του ανδρήρου του ναού με τα άλλα κτίσματα
- η ανάδειξη του στοιχείου του βωμού

Επομένως, στα ανατολικά του ναού το έδαφος θα διαμορφωθεί ως κεκλιμένο επίπεδο, μήκους περίπου 30μ από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Στα ανατολικά θα περατώνεται στη νοτιοανατολική γωνία της αυλής της στοάς, στην αρχαία στάθμη της διαδρομής, όπως αυτή τεκμηριώθηκε από τον ανασκαφέα. Η κατωφερής προς βορρά κλίση του σημερινού εδάφους επιβάλλει τη συγκράτηση του επιπέδου στο βόρειο όριό του. Αυτή θα επιτευχθεί με την κατασκευή αναλήμματος, σε μορφή που θα διαχωρίζεται σαφώς από τις αντίστοιχες αρχαίες κατασκευές, προς αποφυγή παρανοήσεων. Συγκεκριμένα, το ανάλημα προτείνεται να κατασκευαστεί από μικρούς λίθους με ασθενή συνδετική ύλη, από χώμα ενισχυμένο με τσιμεντοκονία, και λοξή την άνω επιφάνεια. Θα έχει πάχος 40-50 εκ., ενώ το μέτωπο, ελαφρώς κεκλιμένο και με γαιώδη επίχριση, θα αποτελείται από την ίδια συνδετική ύλη, με προσμίξεις αδρανών διαφόρων μεγεθών, ώστε να αυξήσουν τη σταθερότητα και να παραπέμπουν στη φυσική σύσταση και απόχρωση του εδάφους.

Στα βόρεια και στα δυτικά του ναού, το έδαφος ενδείκνυται να μην αποκατασταθεί στη στάθμη των κλασικών χρόνων, αλλά να διατηρηθεί ως έχει σήμερα. Ο λόγος είναι ότι η ανύψωση του εδάφους στη στάθμη των κλασικών χρόνων θα προϋπέθετε ευρείας κλίμακας ανακατασκευή του αρχαίου αναλήμματος του ναού, ώστε να συγκρατηθούν οι νέες επιχώσεις.

Στα ανατολικά του ναού βρισκόταν και ο βωμός του. Προτείνεται η σχηματική δήλωσή του στο νέο έδαφος, μέσω της προβολής της θεωρητικής κάτοψής του στο επίπεδο του εδάφους. Η σχεδίαση θα επιτευχθεί μέσω της χρωματικής διαφοροποίησης της επιστρώσης στη θέση αυτή από τη γενικότερη.

Με την προτεινόμενη αποκατάσταση του περιβάλλοντος χώρου, θα καταχωθούν οι πίθοι, τα λείψανα του τοίχου και το πλακόστρωτο δάπεδο στα ανατολικά του ναού. Οφείλει να προηγηθεί της κατάχωσης η λεπτομερής σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωσή τους. Στην περίπτωση που η αρχαιολογική έρευνα οδηγήσει στον συσχέτισμό των αρχαίων λειψάνων με τον ναό ή τον βωμό, θα δηλωθούν επίσης στο επίπεδο του εδάφους, σύμφωνα με τα νέα δεδομένα και με τον ίδιο τρόπο.

4.3.5. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΑΣ - ΒΟΡΕΙΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ

Το μαλακό, υγρό έδαφος στο οποίο κείτονται τα ερείπια της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος διαμορφώνεται σήμερα στο αυθαίρετο επίπεδο που προέκυψε από την ανασκαφή. Επισφαλής καθίσταται η προστασία τόσο των θεμελίων, λόγω της έκθεσης στις καιρικές συνθήκες και στον ανθρώπινο παράγοντα, όσο και των υπερκείμενων του εδάφους αρχαίων μελών, λόγω και της συνεχώς αναπτυσσόμενης βλάστησης και της τριχοειδούς αναρρίχησης. Η διατήρηση των περισσότερων μελών σε ελάχιστο από το

έδαφος ύψος οδηγεί στην εξαφάνισή τους στη βλάστηση, στη δυσκολία αναγνώρισής τους και στη σύγχυση ως προς την αρχική μορφολογία των κτηρίων.

Με στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών, κρίνεται απαραίτητη η μερική ανακατασκευή της κρηπίδας της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος και η αποκατάσταση του εδάφους στον χώρο των κτηρίων, στη στάθμη που το τελευταίο είχε κατά την περίοδο λειτουργίας τους (σχ. 14-19).

Με τις επεμβάσεις αυτές τα οφέλη θα είναι τα εξής:

- η κατάχωση των θεμελίων τα προστατεύει από τη φθορά
- η αποτροπή της βλάστησης προστατεύει τους αρχαίους λίθους από την περαιτέρω φθορά
- οι προστιθέμενοι λίθοι της κρηπίδας, λειτουργώντας ως «θυσιαζόμενοι», συμβάλλουν περαιτέρω στην προστασία των λίθων της ευθυντηρίας
- η μείωση του φαινομένου της κυψέλωσης στους υπερκείμενους του εδάφους λίθους
- η ανάδειξη της αρχαιολογικής και επιστημονικής αξίας των μνημείων
- η αποκατάσταση κατά το δυνατόν της αρχικής εικόνας του χώρου
- η ανάδειξη της μεταξύ των μνημείων υψομετρικής και χωροταξικής σχέσης
- η βελτίωση της διδακτικής ικανότητας του χώρου

Αναλυτικότερα, προκειμένου να προστατευτούν τα θεμέλια της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος, αλλά και να αναδειχθεί περαιτέρω το κτηριακό συγκρότημα, προτείνεται αρχικά η μερική ανακατασκευή έως το επίπεδο της της κρηπίδας. Καθώς σώζεται σχεδόν πλήρως η ευθυντηρία αμφότερων των κτηρίων και πλήρως ο στυλοβάτης των κιονοστοιχιών της στοάς, θα γίνει μόνο μερική ανακατασκευή του τοιχοβάτη των κτηρίων. Συγκεκριμένα, ανακατασκευή του τοιχοβάτη επιβάλλεται σχεδόν εξ ολοκλήρου στους εξωτερικούς τοίχους των πλαϊνών σκελών της στοάς, στους διαχωριστικούς τοίχους των δωματίων του δυτικού σκέλους, εξαιρουμένης της νότιας πλευράς του δωματίου βόρεια του προπύλου, και εν μέρει στους εξωτερικούς και διαχωριστικούς τοίχους των δωματίων του βόρειου σκέλους.

Η κατασκευή του προστιθέμενου τοιχοβάτη θα γίνει σύμφωνα με τον αρχαίο τρόπο δομής, με τεμάχια μεγέθους περίπου 122 × 75 × 21 εκ., τοποθετημένα κατά μήκος⁶⁵. Το μήκος θα συμπληρώνεται κατάλληλα στις ακραίες θέσεις, ενώ για την κατά περίπτωση μεταβαλλόμενη στάθμη της ευθυντηρίας θα εφαρμοστούν οι μέθοδοι συμπλήρωσης ή απότμησης της κρηπίδας που παρουσιάστηκαν ανωτέρω για το ναό. Στις θέσεις όπου οι λίθοι της ευθυντηρίας διασώζονται σε στάθμη χαμηλότερη κατά πλέον των 5 εκ. από

65. Μπούρας, ό.π. 89.

την τεκμηριωμένη αρχική, προτείνεται η τοποθέτηση ενδιάμεσης στρώσης λίθων, μεταξύ της ευθυντηρίας και του τοιχοβάτη, προκειμένου να δημιουργηθεί το επιδιωκόμενο επίπεδο έδρασης του τελευταίου⁶⁶. Τα νέα τεμάχια θα κατασκευαστούν από φυσικό λίθο, με απόχρωση παρεμφερή με αυτή του αυθεντικού τοιχοβάτη, για τους λόγους που αναλύθηκαν στην περίπτωση του ναού. Πέρα από τους λόγους αυτούς, η επιλογή, σε αντίθετη περίπτωση, τεχνητού λίθου για τον νέο τοιχοβάτη πιθανότατα θα οδηγούσε σε σύγχυση ως προς την παλαιότητα των προστιθέμενων τεμαχίων κατά την αναστήλωση της στοάς από τον Χ. Μπούρα, τα οποία έχουν δημιουργηθεί από φυσικό λίθο.

Η επιφάνεια του εδάφους του ανδρήρου στο χώρο των μνημείων διαμορφώνεται μετά την ανασκαφή σχεδόν οριζόντια⁶⁷, σε στάθμη χαμηλότερη από την άνω επιφάνεια της ευθυντηρίας της στοάς κατά λίγα εκατοστά του μέτρου. Οριοθετείται στα νότια από το άνδρηρο του ναού και τη βραχόμαζα στα ανατολικά του, και στα ανατολικά, βόρεια και δυτικά από πρανή που προέκυψαν από την ανασκαφή, περίπου παράλληλα στους άξονες της στοάς. Στα ανατολικά, μεταξύ της στοάς και του πρανούς και καθ' όλο το μήκος της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος, παρεμβάλλεται χαμηλότερο άνδρηρο, υπό μορφή τάφρου.

Με στόχο την περαιτέρω προστασία της υποδομής της στοάς, του βόρειου οικοδομήματος και του κτηρίου στα ανατολικά του ναού, αλλά και την επαύξηση της διδακτικότητας των ερειπίων, προτείνεται η αποκατάσταση του εδάφους στους επιμέρους χώρους του κτηριακού συγκροτήματος στις αντίστοιχες αρχαίες στάθμες.

Αναλυτικότερα, στους επιμέρους χώρους των κτηρίων η στάθμη του εδάφους (ή του δαπέδου) διαμορφωνόταν κατά την περίοδο λειτουργίας τους ως εξής: το δάπεδο της κυρίως στοάς βρισκόταν συνεπίπεδα με την άνω επιφάνεια του στυλοβάτη⁶⁸, το έδαφος της αυλής έφθανε σε στάθμη πιθανώς χαμηλότερη κατά λίγα εκατοστά του μέτρου από την άνω επιφάνεια της ευθυντηρίας της στοάς⁶⁹, το πλακοστρωμένο δάπεδο των δωματίων διαμορφωνόταν σε ύψος 2εκ χαμηλότερα από την άνω επιφάνεια του τοιχοβάτη⁷⁰ και το δάπεδο του βόρειου στωικού οικοδομήματος συνεπίπεδα ή κατά λίγα εκατοστά του μέτρου ψηλότερα από την ευθυντηρία⁷¹. Η νέα επιφάνεια του εδάφους θα ακολουθεί σε κάθε περίπτωση την αντίστοιχη στάθμη. Θα εκτείνεται στα ανατολικά και

66. Για την τοποθέτηση ενδιάμεσης στρώσης μεταξύ της ευθυντηρίας και της κρηπίδας ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση της αναστήλωσης του Θησαυρού των Αθηναίων στους Δελφούς από τη Γαλλική Σχολή Αθηνών.

67. Για την ακρίβεια, παρουσιάζει κλίση προς τα ΒΑ, οφειλόμενη στη διαφορική καθίζηση του εδάφους. Για την κλίση, στο στυλοβάτη, βλ. ό.π. 32., 30 σχ. 14. Για την κλίση στον τοιχοβάτη του δυτικού σκέλους, βλ. ο.π. 89.

68. Ό.π. 42 σχ. 19.

69. Ό.π. 31.

70. Ό.π., 99 σχ. 73.

71. Ό.π. 128.

δυτικά έως τους εξωτερικούς τοίχους της στοάς και του βόρειου οικοδομήματος, στα βόρεια έως τον εξωτερικό τοίχο του βόρειου οικοδομήματος και στα νότια έως τα νότια όρια των σκελών και της αυλής της στοάς.

Η διαμόρφωση προτείνεται να υλοποιηθεί με τη μέθοδο που παρουσιάστηκε ανωτέρω, καθώς πληροί τις αναγκαίες στην προκειμένη περίπτωση προϋποθέσεις υδατοδιαπερατότητας, αποτροπής της βλάστησης και σταθερότητας σε περίπτωση πλημμύρας. Η κάθε στρώση θα έχει μικρή κλίση προς τα ΒΑ, ακολουθώντας τη γενική κλίση του ανδῆρου, για τη διευθέτηση της απορροής των υδάτων. Η συγκράτηση του επιπέδου της κυρίως στοάς στο όριό του προς την αυλή, στις θέσεις όπου δεν ολοκληρώθηκε ποτέ η κατασκευή του στυλοβάτη, θα επιτευχθεί με τη δημιουργία αναλήμματος, ύψους περίπου 30 εκ., με τον τρόπο που περιγράφηκε ανωτέρω.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στην απόχρωση της ανώτερης, ορατής στρώσης. Για τους λόγους που διατυπώθηκαν στην περίπτωση του ναού, προτείνεται να είναι γαιώδης, παρεμφερής με τη φυσική απόχρωση του εδάφους και διαφοροποιούμενη ικανά από τις αποχρώσεις των μελών της ανωδομής. Για την περαιτέρω επαύξηση της διδακτικότητας των ερειπίων των δύο κτηρίων, προτείνεται να ποικίλλει τονικά μεταξύ των επιμέρους χώρων, ανάλογα με τη λειτουργική κατηγορία στην οποία εντάσσονταν. Ειδικότερα, ανοιχτότερη απόχρωση θα έχει στον υπαίθριο χώρο της αυλής και του βόρειου οικοδομήματος, πιο σκουρόχρωμη στον άλλοτε ημιυπαίθριο χώρο της κυρίως στοάς, του δυτικού προπύλου, του στενού διαδρόμου της βόρειας πτέρυγας, των προπύλων του βόρειου οικοδομήματος και της αβαθούς στοάς και ακόμα πιο σκουρόχρωμη στους στεγασμένους χώρους των δωματίων.

Η αποκατάσταση του εδάφους στη στάθμη των κλασικών χρόνων θα οδηγήσει στην ολοκληρωτική κατάχωση των λειψάνων του κτηρίου στα Α του ναού, πλην του τμήματος της κρηπίδας του στα δυτικά. Για διδακτικούς λόγους, προτείνεται η δήλωσή της θεμελίωσης του ερειπίου στο έδαφος, με τον τρόπο που περιγράφηκε ανωτέρω για τον βωμό του ναού.

4.3.6. ΠΡΟΣΒΑΣΗ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η κίνηση στο χώρο, όπως υποδεικνύεται μέσω των πρόσφατα διαμορφωμένων διαδρομών, οδηγεί σε σύγχυση ως προς την αρχιτεκτονική μορφή των μνημείων, τη χωροταξική τους σχέση και τη γενικότερη κίνηση κατά την αρχαιότητα. Η λίθινη γέφυρα, περιβαλλόμενη από τη συνεχώς αναπτυσσόμενη βλάστηση και μη ενταγμένη στο διαμορφωμένο δίκτυο κίνησης, καθίσταται μετά δυσκολίας αναγνωρίσιμη. Η διαμόρφωση της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου στα νοτιοανατολικά, σε μια αυθαίρετη ως

προς την αρχική μορφή του χώρου θέση, οδηγεί σε περαιτέρω σύγχυση ως προς την αρχική πρόσβαση και κίνηση και τη χωροταξική σχέση των κτηρίων. Η αμαξιτή οδός Βραυρώνος, που διέρχεται σε πολύ κοντινή απόσταση από τα μνημεία, υποβαθμίζει αισθητικά τον αρχαιολογικό χώρο και υποσκάπτει την αισθητηριακή εμπειρία των επισκεπτών.

Βάσει των ανωτέρω, προτείνεται η διαμόρφωση της εισόδου, του χώρου στάθμευσης και διαδρομής έως τα μνημεία στα δυτικά και η απομάκρυνση του δρόμου από τον αρχαιολογικό χώρο.

Με αυτές τις εργασίες τα οφέλη είναι τα εξής:

- ανασυστήνεται η αρχαία πρόσβαση από το άστυ προς το ιερό
- αναβιώνει η κιναισθητική εμπειρία στο χώρο
- αναδεικνύεται η λειτουργική αξία της γέφυρας και η χωροταξική της συνάρτηση με τα κτήρια
- η απομάκρυνση του δρόμου και των επακόλουθων οχλήσεων οδηγεί στην ανάδειξη του ιερού χαρακτήρα του χώρου
- αποκαθίσταται ο φυσικός χαρακτήρας του περιβάλλοντος του ιερού
- αναβαθμίζεται η αρχαιογνωστική εμπειρία
- αναβαθμίζεται αισθητικά ο χώρος

Αναλυτικότερα, αρχικά οφείλει να απαλλοτριωθούν στο σύνολό τους οι εκτάσεις που εκτείνονται στα δυτικά του χώρου, έως τη διασταύρωση της Οδού Βραυρώνος με τη Λεωφόρο Βραυρώνος (σχ. 1, εικ. 36). Στο χώρο αυτό, προτείνεται η συνέχιση των ανασκαφικών εργασιών, προς αποκάλυψη περαιτέρω ευρημάτων του ιερού, αλλά και πιθανών καταλοίπων της αρχαίας πομπικής οδού.

Η είσοδος και ο χώρος στάθμευσης του αρχαιολογικού χώρου προτείνεται να διαμορφωθούν στα δυτικά του μνημειακού συνόλου, κοντά στη διασταύρωση της Οδού Βραυρώνος με τη Λεωφόρο Βραυρώνος, από τα νοτιοανατολικά που βρίσκονται σήμερα.

Η πρόσβαση από τη νέα είσοδο έως τα μνημεία θα υλοποιηθεί μέσω διαδρομής που θα συνδέει την είσοδο με την κλασική γέφυρα. Ως εκ τούτου, οι εισερχόμενοι στον αρχαιολογικό χώρο θα διανύουν πεζή απόσταση περίπου 300 μ. και, διασχίζοντας τη γέφυρα, θα φτάνουν στο χώρο των μνημείων.

Το επίπεδο του εδάφους στη θέση της εισόδου είναι ψηλότερο ως προς το άνδηρο της στοάς, με υψομετρική διαφορά της τάξεως των 1-2 μ. Επομένως, η διαδρομή προτείνεται να διαμορφωθεί αρχικά χωρίς κλίση και στη συνέχεια ελαφρώς κεκλιμένη, με κλίση 2%

από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται η δυνατότητα πρόσβασης στον χώρο και από ΑΜΕΑ. Για τη διέλευση πάνω από τον Ερασίνο, προτείνεται η κατασκευή γέφυρας με φυσικά υλικά και λεπτή μορφή, ώστε να καθίσταται αισθητικά συμβατή με το φυσικό περιβάλλον και τα μνημεία. Το άνδηρο που θα προκύψει στο κεκλιμένο τμήμα της διαδρομής προτείνεται να συγκρατηθεί μέσω αναλήμματος, που θα κατασκευαστεί σύμφωνα με τον τρόπο που περιγράφηκε ανωτέρω, ενώ για την επιφανειακή συλλογή των ομβρίων προτείνεται η κατασκευή αυλακιού, κατά μήκος του βόρειου ορίου της διαδρομής, από το οποίο θα διοχετεύονται τα ύδατα, μέσω άλλου αυλακιού, στον Ερασίνο.

Με στόχο την αισθητική συμβατότητα με το μνημειακό συγκρότημα και την ένταξη στο φυσικό περιβάλλον, η περιήφραξη του αρχαιολογικού χώρου προτείνεται να γίνει με φυτοφράκτη, δηλαδή με την τοποθέτηση συρματοπλέγματος και τη φύτευση εκατέρωθεν θαμνοειδών φυτών, που θα έχουν ύψος ικανό ώστε να αποκρύπτει το συρματοπλέγμα.

Τέλος, η Οδός Βραυρώνος διέρχεται σήμερα σε απόσταση περίπου 10 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του δυτικού κρηπιδώματος (εικ. 3). Προτείνεται η διευθέτηση του τμήματός της από το δυτικό της πέρας, στη διασταύρωση με τη Λεωφόρο Βραυρώνος, και για τα επόμενα 700 μ., έως τη στροφή στα νότια του λόφου Κομμένο Λιθάρι, σε απόσταση τουλάχιστον 300 μ. από τον αρχαιολογικό χώρο. Η απομάκρυνση αυτή θα έχει ως αποτέλεσμα τη χωροθέτηση του αρχαιολογικού χώρου σε ακτίνα τουλάχιστον 300 μ. από το σύνολο των περιβαλλόντων αμαξιτών δρόμων και επομένως τη μείωση στο ελάχιστο των νεώτερων κατασκευών που περιλαμβάνονται στο οπτικό πεδίο των θεατών από το χώρο των μνημείων. Εν τέλει θα ενισχυθεί ο φυσικός χαρακτήρας του τοπίου, που αποτελούσε εγγενές στοιχείο της λατρείας της Αρτέμιδος και ήδη διατηρείται σε αξιοσημείωτο βαθμό αναλλοίωτος από την αρχαιότητα, και θα αναβαθμιστεί η αισθητηριακή εμπειρία που προσφέρει στον επισκέπτη το μνημειακό συγκρότημα και το φυσικό τοπίο.

4.4. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Προκαταρκτικές εργασίες:

- συνέχιση των αρχαιολογικών ερευνών στον χώρο εφαρμογής των επεμβάσεων
- μελέτη, ταυτοποίηση και αναστήλωση των διασκορπισμένων μελών
- απομάκρυνση διασκορπισμένων και παρατοποθετημένων μελών
- απομάκρυνση νεώτερων προσθηκών και υλικών
- προσεκτική απομάκρυνση χλωρίδας από τους αρμούς των λίθων των μνημείων και από το έδαφος όπου θα γίνει η επέμβαση

Αντιπλημμυρικά έργα:

- διάνοιξη παράλληλων αυλακιών και εγκατάσταση αντλιών εκατέρωθεν του Ερασίνου, στο ανατολικό τμήμα της κοιλάδας της Βραυρώνας
- εγκατάσταση ανεμαντλιών κατά μήκος του Ερασίνου, στο ανατολικό τμήμα της κοιλάδας της Βραυρώνας
- κατασκευή υδατοφράγματος στον όρμο Βραυρώνας, με υλικά και μέθοδο κατάλληλα, που θα σέβονται τον υγρότοπο και το φυσικό τοπίο

Αποκατάσταση ναού Αρτέμιδος - στωικού συγκροτήματος:

- απομάκρυνση νεώτερων προσθηκών και υλικών
- απομάκρυνση παρατοποθετημένων λίθων
- συντήρηση θεμελίωσης
- στερέωση θεμελίωσης με χρήση συμβατών κονιαμάτων
- ανατοποθέτηση παρατοποθετημένων λίθων θεμελίωσης
- τοποθέτηση φύλλων μολύβδου στην άνω επιφάνεια αυθεντικών λίθων θεμελίωσης, προς διαχωρισμό από τους νέους
- συμπλήρωση θεμελίωσης με νέα τεμάχια εν ξηρώ, από φυσικό λίθο
- τοποθέτηση ειδικών πλακιδίων στο έδαφος στο εσωτερικό του ναού, προς διαχωρισμό της νέας εδαφικής διαμόρφωσης από τη σημερινή
- πλήρωση των κενών με επάλληλες στρώσεις αδρανών έως τις αντίστοιχες σε κάθε χώρο αρχαίες στάθμες, με κλίση 4% προς τα ΒΑ

Ολοκλήρωση αποκατάστασης ναού:

- καθαρισμός θραύσματος τριγλύφου από τις βιολογικές επικαθίσεις
- τοποθέτηση εν ξηρώ των μελών της ανωδομής στο επίπεδο του στυλοβάτη, σε ομόλογες θέσεις με τις αρχικές, στήριξη θραύσματος τριγλύφου σε ειδική βάση

Εδαφική αποκατάσταση άμεσου περιβάλλοντος ναού:

- σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωση των τεσσάρων πίθων, των λειψάνων του τοίχου και το πλακόστρωτου δαπέδου στα Α του ναού
- εδαφική διαμόρφωση στα Α του ναού μέχρι το τεκμηριωμένο επίπεδο του εδάφους στην κλασική περίοδο, υπό μορφή κεκλιμένου επιπέδου
- κατασκευή αναλήμματος στο βόρειο όριο του κεκλιμένου επιπέδου
- σχεδίαση της κάτοψης του βωμού στο επίπεδο του νέου εδάφους

Ολοκλήρωση αποκατάστασης συγκροτήματος στοάς-βόρειου οικοδομήματος:

- κατασκευή αναλήμματος στο όριο προς την αυλή της εδαφικής διαμόρφωσης στον χώρο της κυρίως στοάς
- χρωματική διαφοροποίηση των επιμέρους χώρων σύμφωνα με τη λειτουργική κατηγορία στην οποία εντάσσονταν
- δήλωση στο έδαφος κτηρίου στα Α του ναού

Πρόσβαση - αποκατάσταση περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου:

- απαλλοτρίωση εκτάσεων στα δυτικά του ιερού, έως τη διασταύρωση της Οδού Βραυρώνος με τη Λεωφόρο Βραυρώνος
- διαμόρφωση εισόδου και χώρου στάθμευσης του αρχαιολογικού χώρου στη διασταύρωση της Οδού Βραυρώνος με τη Λεωφόρο Βραυρώνος
- κατασκευή γέφυρας για τη διέλευση πάνω από τον Ερασίνο
- διαμόρφωση διαδρομής από την είσοδο έως την κλασική γέφυρα
- κατασκευή αναλήμματος στο άνηδρο της διαδρομής
- οριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου με φυτοφράκτη
- διευθέτηση αμαξιτού δρόμου σε απόσταση τουλάχιστον 300 μ. από το ιερό

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο για την ευρύτερη περιοχή

Το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει σήμερα τη δόμηση στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου καθορίζεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα σε αυτήν και από το οικοσύστημα του Ερασίνου, που περιβάλλει τον αρχαιολογικό χώρο. Έτσι, ισχύουν τα ακόλουθα:

Σύμφωνα με το από 30-11-1979 Π.Δ. / ΦΕΚ 718B περί καθορισμού όρων και περιορισμών δόμησης της ευρύτερης περιοχής του αρχαιολογικού χώρου Βραυρώνας, η περιοχή κηρύσσεται ζώνη προστασίας ως αρχαιολογικός χώρος. Επιτρέπεται η ανέγερση μόνο γεωργικών εγκαταστάσεων, υπό όρους και περιορισμούς ως προς το ελάχιστο εμβαδόν των γηπέδων, τη μορφή της στέγης, το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος, την κάλυψη και το μέγιστο βάθος της θεμελιώσεως. Απαιτείται η έγκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την εκτέλεση έργων προς διευθέτηση χώρου, καλλιέργεια, άρδευση, ύδρευση, αποχέτευση, οδοποιία κλπ.

Με το από 20-2-2003 Π.Δ. / ΦΕΚ 199Δ περί καθορισμού χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης στην εκτός σχεδίου ευρύτερη περιοχή Μεσογείων, η Βραυρώνα εντάσσεται στην ζώνη με στοιχείο Β4, για την οποία ισχύουν οι διατάξεις του από 30-11-1979 Π.Δ. Για την κατασκευή αντλητικών εγκαταστάσεων, υδατοδεξαμενών (όχι σε υποστηλώματα) και φρεατίων απαιτείται η σύμφωνη γνώμη του ΥΠ.ΠΟ., ενώ στη ζώνη Β1 (απολύτου προστασίας τοπίων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων) απαγορεύεται η κατασκευή υδατοδεξαμενών γενικά. Εγκαταστάσεις του συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου επιτρέπονται μετά από έγκριση του ΥΠ.ΠΟ. Στις περιοχές που εκτείνονται κατά μήκος του ρέματος Ερασίνου και έχουν πλάτος 100 μ. εκατέρωθεν της οριογραμμής του ρέματος επιτρέπονται τα απολύτως έργα υποδομής οργανισμών κοινής ωφέλειας, καθώς και οι κατασκευές που προβλέπονται από το άρθ. 19 του Ν. 1577/1985, όπως τροποποιήθηκε με το άρθ. 16 του Ν. 2831/2 (παρ. 12). Η θέση των κτισμάτων στο γήπεδο, η διάσπαση των όγκων, η μορφολογία των όψεων, οι προσπελάσεις, η περίφραξη, η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, θα εγκρίνονται από το αρμόδιο Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. και την ΕΠΑΕ, προκειμένου να εξασφαλίζεται η αρμονική ένταξη των κτισμάτων στους αρχαιολογικούς χώρους και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Ειδικές διατάξεις προστασίας όπως αρχαιολογικών

χώρων, ιστορικών τόπων, περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους αυστηρότερων των προβλεπόμενων από τις διατάξεις του παρόντος Δ/τος, εξακολουθούν να ισχύουν. Για την έκδοση οικοδομικών αδειών απαιτείται η προηγούμενη έγκριση της αρμόδιας Δασικής Υπηρεσίας και της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων, η οποία επιβλέπει και τις εκτελούμενες εργασίες και διενεργεί ανασκαφική έρευνα, όπου το κρίνει αναγκαίο, από τα αποτελέσματα της οποίας θα εξαρτάται η τελική έγκριση.

Το Έλος του αρχαιολογικού χώρου Βραυρώνας (όπως και οι πηγές του ποταμού Ερασίνου - ΦΕΚ 198/Β/95) καθορίζεται ως Μνημείο και τοπίο υδατικού ενδιαφέροντος Αττικής, στα προβλεπόμενα μέτρα του οποίου περιλαμβάνεται η υλοποίηση των απαραίτητων μελετών, δράσεων και έργων για την προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη των υδάτων, των κατασκευών και του τοπίου. Οι γεωργικές εκτάσεις που περιλαμβάνονται στη ζώνη Α' προστασίας του ρέματος του Ερασίνου, ως ζώνης προστατευόμενης περιοχής υψηλής προστασίας, εντάσσονται στην Κατηγορία Γ1.

Ο Υγρότοπος της Βραυρώνας, με έκταση 2669,24 ha, συμπεριλαμβάνεται στο Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο NATURA 2000 το 1996, με την ονομασία «Βραυρώνα-Παράκτια Θαλάσσια Ζώνη» και με κωδικό GR 3000004, σύμφωνα με την Οδηγία 92/43/ΕΟΚ. Έχει ενταχθεί στην κατηγορία «Τόποι Κοινοτικής Σημασίας - ΤΚΣ» (Sites of Community Importance - SCI), οι τόποι της οποίας χαρακτηρίστηκαν ως «Ειδικές Ζώνες Διατήρησης (ΕΖΔ)» (Special Areas of Conservation - SAC)» με τον Ν. 3937/2011 (ΦΕΚ 60/Α/31-3-2011, άρθ. 5, παρ. 4). Στο άρθ. 9 («Ρυθμίσεις για την προστασία και διαχείριση των περιοχών του Δικτύου Natura 2000») περιγράφονται οι περιορισμοί σχετικά με την εγκατάσταση βιομηχανιών, την τοποθέτηση διαφημιστικών πινακίδων, το ελάχιστο όριο αρτιότητας και κατάτμησης των γηπέδων, τις γεωργικές, κτηνοτροφικές και αλιευτικές δραστηριότητες κλπ. Στο άρθ. 13 περιέχονται διατάξεις για τους υγρότοπους.

Η Βραυρώνα περιλαμβάνεται στα προς ένταξη Προστατευόμενα Τοπία, όπως ορίζονται στην παρ. 5.α του άρθρου 5 του ν. 3937/2011.

Σύμφωνα με τη χωροταξική οργάνωση του Νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας-Αττικής (ν. 4277/2014), η Βραυρώνα υπάγεται στη χωρική υποενοότητα Μεσογείων. Το ρέμα του Ερασίνου και το έλος Βραυρώνας-Μαρκόπουλου θεωρούνται υγρότοποι Α' προτεραιότητας, στα μέτρα προστασίας των οποίων περιλαμβάνεται η απαγόρευση δόμησης, επιχωμάτωσης, άσκησης οχλουσών δραστηριοτήτων και γενικώς κάθε δραστηριότητας που υποβαθμίζει την οικολογική κατάστασή τους. Επιτρέπεται η διενέργεια παρεμβάσεων οικολογικής αποκατάστασης, η επίσκεψη με σκοπό την αναψυχή και την επιστημονική έρευνα και η περίφραξη ιδιαίτερα ευαίσθητων τμημάτων που χρήζουν απόλυτης προστασίας. Εν δυνάμει επιτρέπεται η διαμόρφωση υπαίθριων

εγκαταστάσεων αναψυχής και παρατήρησης της βιοποικιλότητας και του τοπίου. Πρόσθετο μέτρο για την περαιτέρω προστασία τους είναι η δημιουργία χερσαίας μεταβατικής ζώνης προστασίας κατά τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Προβλέπεται εκτός των άλλων, συμπληρωματικά στους ν. 3199/2003, την κοινή υπουργική απόφαση 38822/1542/Ε103/2010 (Β' 1108) και τα σχετικά Σχέδια Διαχείρισης Λεκανών Απορροής και διαχείρισης πλημμυρικού κινδύνου, η χρήση υλικών φιλικών στο περιβάλλον, η διατήρηση της ανοικτής κοίτης και της φυσικής διατομής (και κατά το δυνατόν επανάκτηση της φυσικής κοίτης), η ανάδειξη των ιδιαίτερων φυσικών σχηματισμών και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών που συναρτώνται με τη φυσική τους λειτουργία και η δημιουργία εκατέρωθεν διαπερατών πεζοδρομίων ή πεζοδρόμων, ώστε να λειτουργούν συμπληρωματικά και παράλληλα με αρχαιολογικούς χώρους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μεταξύ των λόφων και των καλλιεργειών της κοιλάδας της Βραυρώνας, δίπλα στη θάλασσα και στον ποταμό Ερασίνο, ο αρχαιολογικός χώρος της Βραυρώνας ήταν ένα από τα πιο αξιολογικά ιερά της Αττικής κατά την αρχαιότητα. Η ανασκαφή των μέσων του 20ου αι. από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό τη διεύθυνση του Ιωάννη Παπαδημητρίου, έφερε στο φως το σημαντικότερο μέρος του ιερού της Αρτέμιδος, αποτελούμενο από τον ναό της θεάς, επιβλητική στοά σχήματος Π και επιμήκη υπαίθριο διάδρομο, λίθινη γέφυρα, διαμόρφωση ιερής πηγής και λείψανα ιερών κτηρίων. Από τότε έως και σήμερα, λόγω της ανάγκης προστασίας των μνημείων από τη φθορά και του ανοίγματος του χώρου στο κοινό, ποικίλα έργα έχουν εκτελεστεί στο χώρο, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχει η αναστήλωση της στοάς από τον Χ. Μπούρα.

Ωστόσο, η συνεχής έκθεση των μνημείων στις καιρικές συνθήκες και τον ανθρώπινο παράγοντα, το μονίμως υγρό έδαφος της περιοχής και η μετά δυσκολίας αναγνώριση των μνημείων από τους μη ειδικούς καθιστούν αναγκαία τη λήψη νέων μέτρων.

Η εργασία έχει ως στόχο την προστασία των μνημείων από τη φθορά και την επαύξηση της αναγνωσιμότητάς τους. Βασίζεται στην ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης των κτηρίων, στην τεκμηρίωση του αρχιτεκτονικού τους τύπου, στον εντοπισμό και διάγνωση των παραγόντων φθοράς των υλικών και στις ανάγκες που απορρέουν από τη λειτουργία του χώρου ως επισκέψιμου αρχαιολογικού.

Η ανάλυση των μνημείων επικεντρώνεται στην περίπτωση του ναού της Αρτέμιδος. Ο ναός, διαστάσεων στο ύψος του στυλοβάτη περίπου 10.45 × 20.20 μ., ήταν δωρικός, δίστυλος εν παραστάσι, με πρόδομο, τρίκλιτο σηκό και άδυτο. Τα κατά χώραν λείψανα της υποδομής του κτηρίου (θεμελίωση, κρηπίδα) και μέλη της ανωδομής (δύο σφόνδυλοι, ένα γωνιακό τρίγλυφο, το επίκρανο της βόρειας παραστάδος και θραύσμα τριγλύφου) εξετάζονται διεξοδικά.

Οι προτεινόμενες επεμβάσεις βασίζονται στις διεθνείς αρχές που διέπουν τις αποκαταστάσεις των μνημείων και των μνημειακών συνόλων. Ως αποτέλεσμα της προηγηθείσας ανάλυσης, συγκεφαλαιώνονται στην ενίσχυση των αντιπλημμυρικών μέτρων, στην αποκατάσταση του ναού της Αρτέμιδος, στην αποκατάσταση του τοιχοβάτη της

στοάς και του βόρειου οικοδομήματος, στην αποκατάσταση του περιβάλλοντος χώρου των τριών μνημείων και της κίνησης όπως συνέβαιναν στην αρχαιότητα, στη διαμόρφωση της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου και στην αποκατάσταση του ευρύτερου περιβάλλοντός του.

SUMMARY

Protection and enhancement of the sanctuary of Artemis at Brauron

Surrounded by hills and the cultivated fields of the valley of Brauron, the archaeological site of Brauron was a highly respected sanctuary of Attika during the antiquity. The excavation works by J. Papademetriou for the Greek Archeological Society in the middle of the 20th century brought to light the central part of the sanctuary, including the temple of Artemis, an impressive Π-shaped stoa, an elongated courtyard, a stone bridge, ruins of other structures and a large number of statues, pottery, reliefs etc. Various works have been executed since then due to the need to protect the remains and to the opening of the site to the public, the most significant among them being the exemplary restoration of the stoa by Ch. Bouras.

However, the continuous exposure of the monuments to weathering, water damage and human activity and the presentation of the monumental complex to the public necessitate the execution of new works on the site.

The project studies interventions aiming at protecting and preserving the remains and enhancing their presentation. The interventions are based on the study of the architectural type and existing conditions of the ancient buildings, the research on the factors leading to the progressive deterioration of the surviving fabric and the needs arising from the current function of the complex as an open archaeological site.

The study of the architectural type and existing conditions of the monuments focuses on the temple of Artemis. The building, measuring about 10.45 × 20.20 m., was of Doric order, distyle in antis, with a prodomos, a three-naves cella and an adyton. The in situ remains of the temple, i.e., parts of the foundation and the toichobate, are documented extensively. Among the various architectural pieces mentioned in the past as belonging to its superstructure, the project concentrates on the study of two column drums, an angular triglyph, a fragment of a triglyph and the capital of the northern anta.

The proposals presented subsequently pay heed to the international Charters for the restoration of monuments and sites. They include the restoration of the temple, the

restoration of the toichobate of the stoa and the elongated courtyard, the return of the ground inside and around the three monuments to the ancient level, the execution of new flood protection works, the redesign of the access and the entrance to the site and the rearrangement of the adjacent road.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνίου, Αθ. 1990. «Βραυρών. Συμβολή στην ιστορία του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος» (διδακτ. διατρ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη).
- Γκίνη-Τσοφοπούλου, Ε. 2002. «Μεταβυζαντινοί χρόνοι - περίοδος Τουρκοκρατίας (1456-1833)», στο: *Μεσογαία, ιστορία και πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*, επιμέλ. σύνταξης Γ. Αικατερινίδης, Αθήνα: Ελευθέριος Βενιζέλος Διεθνής Αερολιμένας Αθηνών.
- Camp, J. 2001. *The Archaeology of Athens*, New Haven and London.
- Δεσπίνης, Γ. 2010. «Τα λατρευτικά αγάλματα της Άρτεμης στη Βραυρώνα», στο *Άρτεμις Βραυρωνία. Λατρευτικά αγάλματα και αναθήματα από τα ιερά της θεάς στη Βραυρώνα και την Ακρόπολη της Αθήνας*. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Ekroth, G. 2003. «Inventing Iphigeneia? On Euripides and the Cultic Construction of Brauron», *Kernos* 16.
- Έργον 1955, 33. 1956, 25 κε. 1957, 21 κε. 1958, 30 κε. 1959 13 κε. 1960, 21 κε. 1961, 20 κε. 1962, 25 κε.
- Ευστρατίου, Κ. 1991. «Το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα», περ. *Αρχαιολογία: τριμηνιαίο περιοδικό* τ. 10, τ.χ. 39 (Απρίλιος-Ιούνιος 1991), Αθήνα.
- Κακαβογιάννη, Ό. 2009. «Αρχαίες οδοί στα βόρεια και δυτικά Μεσόγεια και τη Λαυρεωτική», στο: *Αττικής οδοί: αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, επιμ. Μ. Κορρές, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Μέλισσα.
- Κόκκου, Α. 1989. «Περιηγητικά κείμενα και απεικονίσεις», στο *Αττικό τοπίο και περιβάλλον*, επιμ. Α. Κόκκου, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Κοντής, Ι. 1967. «Άρτεμις Βραυρωνία», *ΑΔελτίον Τ.* 22, μέρ. Α'.
- Κορρές, Μ. 2008. *Εκτέλεση, περιεχόμενο και αξία των χαρτών της Αττικής του Κάουπερτ: συμπλήρωμα της επανέκδοσης των χαρτών 2008*, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Μέλισσα.
- Λαμπρόπουλος, Β., Κάτου, Μ., Σαπουντζάκης, Α. 2001. «Η Στοά της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα: μορφές διάβρωσης και προτάσεις προστασίας», *Αρχαιολογία: τριμηνιαίο περιοδικό Τ.* 20, τεύχ. 80 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2001), Αθήνα.
- Μπούρας, Χ. 1967. *Η αναστήλωση της στοάς της Βραυρώνος. Τα αρχιτεκτονικά της προβλήματα*, Αθήνα: Γεν. Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως.
- Mylonopoulos, J. και Bubenheimer, F. 1996. «Beiträge zur Topographie des Artemision von Brauron», *AA*: 7-23.

- Ορλάνδος, Α. 1994. *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών κατά τους συγγραφείς, τας επιγραφάς και τα μνημεία*, Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα.
- Paradimitriou, J. 1963. «The sanctuary of Artemis at Brauron», *Scientific American, Inc.*, Νέα Υόρκη.
- Παπαδημητρίου, Ιω. ΠΑΕ, 1945-48 81-90. 1949 75-90. 1950 173-187. 1955 118-120. 1956 73-89. 1957 42-47. 1958 27. 1959 18-20.
- Παπαχατζή, Ν. Δ., εισ.-μετάφρ. 1974-1981, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 2002. «Η κλασική Μεσογαία (5ος-4ος αι. π.Χ.)», στο *Μεσογαία, ιστορία και πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*, επιμέλ. σύνταξης Γ. Αικατερινίδης, Αθήνα: Ελευθέριος Βενιζέλος Διεθνής Αερολιμένας Αθηνών.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 1992. «Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων», στο: *The Archaeology of Athens and Attica Under the Democracy: Proceedings of an International Conference Celebrating 2500 Years Since the Birth of Democracy in Greece, Held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4-6, 1992*, Αθήνα.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 1985. «Οδικό δίκτυο της Αττικής», στο: *Αττικής οδοί: αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, επιμ. Μ. Κορρές, Αθήνα: Μέλισσα.
- Schwandner, E.-L. 1985. *Der ältere Porostempel der Aphaia auf Aegina*. Βερολίνο: de Gruyter.
- Themelis, P. 1970. *Brauron, Guide du site et du musée*, Αθήνα: Απόλλων.
- Τραυλός, Ι. 1976. «Τρεις ναοί της Αρτέμιδος: Αυλιδίας, Ταυροπόλου και Βραυρώνος», στο: *Neue Forschungen zu griechischen Heiligtümern: Internationales Symposium in Olympia vom 10.-12. Oktober 1974 anlässlich der Hundertjahrfeier der Abteilung Athen und der deutschen Ausgrabungen in Olympia*, επιμ. U. Jantzen, Tübingen: Wasmuth.
- Travlos, J. 1988. *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen : Verlag Ernst Wasmuth.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Παπαδημητρίου, Ι. (χ.χρ.). Βραυρώνα. <http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=123>
<http://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR3000004>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Windpump>

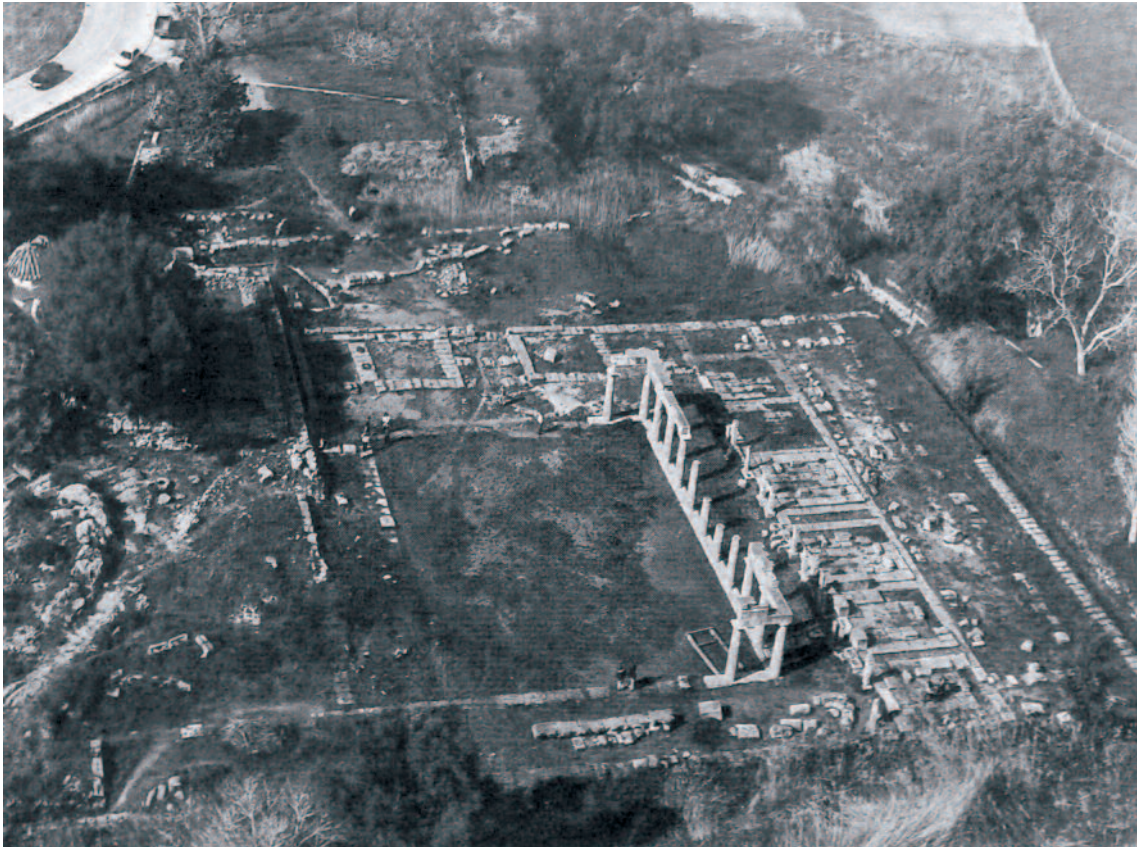
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ.1. Το ανατολικό τμήμα της κοιλάδας της Βραυρώνας κατά τη διάρκεια των ανασκαφών από τα δυτικά. Στα δεξιά διακρίνεται το ανεσκαμμένο τότε τμήμα του ιερού και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (L-2713, Αρχείο Ν. Τομπάζη, Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων Μουσείου Μπενάκη).

Εικ.2. Ο λόφος Κομμένο Λιθάρι και το ιερό κατά τη διάρκεια των ανασκαφών από τα δυτικά (L-2714, Αρχείο Ν. Τομπάζη, Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων Μουσείου Μπενάκη).

Εικ.3. Παλιά αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου από τα ανατολικά (από το : J. Camp. *The Archaeology of Athens*, New Haven and London, 2001).

Εικ.4. Οι εκβολές του Ερασίνου στον όρμο της Βραυρώνας από τα βόρεια.

Εικ.5. Ο χάρτης του Υγροτόπου της Βραυρώνας, όπως εντάσσεται στο Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο NATURA 2000 (<http://natura2000.eea.europa.eu/>).

Εικ.6. Οι αρχαίες οδοί των Μεσογείων και της Λαυρεωτικής (από το: Μ. Κορρές (επιμ.), Αττικής οδοί: αρχαίοι δρόμοι της Αττικής, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 2009).

Εικ.7. Το δυτικό σκέλος του αναλήμματος του ναού, η ιερή πηγή, το δυτικό κρηπίδωμα και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου από τα βορειοδυτικά. Δεξιά του δυτικού σκέλους του αναλήμματος διακρίνονται δύο βαθμίδες λαξευμένες στο βράχο, για την πρόσβαση στην ιερή πηγή.

Εικ.8. Τα διαμερίσματα στον χώρο της σπηλιάς και στα αριστερά το ναόμορφο κτήριο, μετά του ανασκαφέως Ι. Παπαδημητρίου, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών από τα δυτικά (L-2055, Αρχείο Ν. Τομπάζη, Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων Μουσείου Μπενάκη).

Εικ.9. Ο ναός της Αρτέμιδος από τα δυτικά κατά τη διάρκεια των ανασκαφών (N-5351, Αρχείο Ν. Τομπάζη, Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων Μουσείου Μπενάκη).

Εικ.10. Ο ναός της Αρτέμιδος από τα νοτιοδυτικά.

Εικ.11. Το άνδρηο του ναού της Αρτέμιδος από τα δυτικά.

Εικ. 12. Το ναόμορφο κτήριο στα νοτιοανατολικά του ναού από τα βορειοδυτικά.

Εικ. 13. Το κτήριο στα νοτιοανατολικά των διαμερισμάτων της σπηλιάς από τα βόρεια.

Εικ.14. Το άνδηρο του ναού της Αρτέμιδος και στα δεξιά το δυτικό κρηπίδωμα από τα βορειοδυτικά.

Εικ.15. Η λίθινη γέφυρα και στο βάθος η στοά από τα δυτικά

Εικ. 16. Το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Στο έδαφος διακρίνονται οι αυλακώσεις για την έδραση του αρχαίου κτηρίου.

Εικ. 17. Ο υπαίθριος διάδρομος και η αβαθής στοά στα βόρεια του στωικού οικοδομήματος από τα δυτικά.

Εικ.18. Η ευθυνηρία της νότιας πλευράς του ναού της Αρτέμιδος από τα νοτιοδυτικά.

Εικ.19. Η απότμηση της άνω επιφάνειας του βορειότερου εκ των δύο σωζόμενων λίθων της ευθυνηρίας στην ανατολική πλευρά του ναού.

Εικ.20. Απολαξεύσεις του βράχου στα δυτικά του ναού. Οι λαξεύσεις στα αριστερά εξυπηρετούσαν την έδραση της ευθυντηρίας του ναού. Η επιμήκης λάξευση στα δεξιά σχετίζεται με το δυτικό σκέλος του αναλήμματος του ναού.

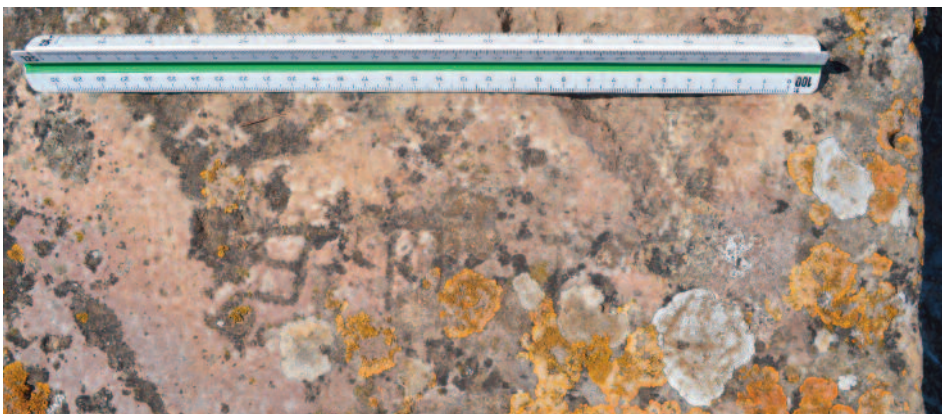
Εικ.21. Το μεσαίο κλίτος του ναού από τα ανατολικά. Μπροστά, η σειρά πλακοειδών λίθων από κτίσμα προγενέστερο του ναού.

Εικ.22. Ο κατά χώραν σωζόμενος τοιχοβάτης της νότιας πλευράς του ναού από τα βορειοδυτικά.

Εικ.23. Ίχνη κατεργασίας στην όψη του δυτικότερου τεμαχίου του τοιχοβάτη.

Εικ.24. Σύμβολα χαραγμένα στην άνω επιφάνεια του δυτικού τεμαχίου του τοιχοβάτη, πιθανότατα τα οικοδομικά γράμματα ΕΠΤ.

Εικ. 25.
α. Σφόνδυλος κίονα της πρόστασης
του ναού (Σ1).
β. Η άνω επιφάνεια του σφονδύλου,
με την εγκοπή για τοποθέτηση εμπολίου.

Εικ. 26. α. Σφόνδυλος κίονα της πρόστασης του ναού (Σ2). Διακρίνεται η επίχριση με κονίαμα λευκού χρώματος. β. Η άνω επιφάνεια του σφονδύλου, με την εγκοπή για τοποθέτηση εμπολίου.

Εικ.27. Θραύσμα σφονδύλου σε δεύτερη χρήση, ως βαθύρας επιγραφής, στη δυτική γωνία του αναλήμματος του ναού, πιθανότατα προερχόμενο από τον ναό.

Εικ.28.
α. Γωνιακό τρίγλυφο του ναού.
β. Η άνω επιφάνεια του τριγλύφου με εγκοπές
για τοποθέτηση πελεκίνου (πάνω), λύκου,
καρκίνου (κέντρο) και μοχλού (κάτω δεξιά).

Εικ. 29. Θραύσμα τριγλύφου του ναού,
κείμενο στο δυτικό κρηπίδωμα.

Εικ. 30.

α. Επίκρανο της βόρειας παραστάδας του ναού.

β. Η άνω επιφάνεια του επικράνου.

Διακρίνεται εγκοπή για τοποθέτηση καρκίνου και η απολάξευση σχεδόν όλης της επιφάνειας, πλην τμημάτων περιφερειακά.

Εικ.31. Το ανατολικό σκέλος της στοάς από τα βορειοανατολικά. Στο βάθος διαμορφωνόταν το κεκλιμένο επίπεδο για την πρόσβαση στον ναό από τα ανατολικά.

Εικ. 32. Το υγρό έδαφος του ανδρήρου της στοάς. Παρατηρητέα η πρόσφατη επέμβαση (2014) στη στοά.

Εικ. 33. Η κοίτη του Ερασίνου στα δυτικά του αρχαιολογικού χώρου και η κατασκευασμένη το 1979 γέφυρα για τη διέλευση της οδού Βραυρώνας.

Εικ. 34. Κοιλότητες στην επιφάνεια κίονα της στοάς, λόγω τριχοειδούς αναρρίχησης των αλάτων.

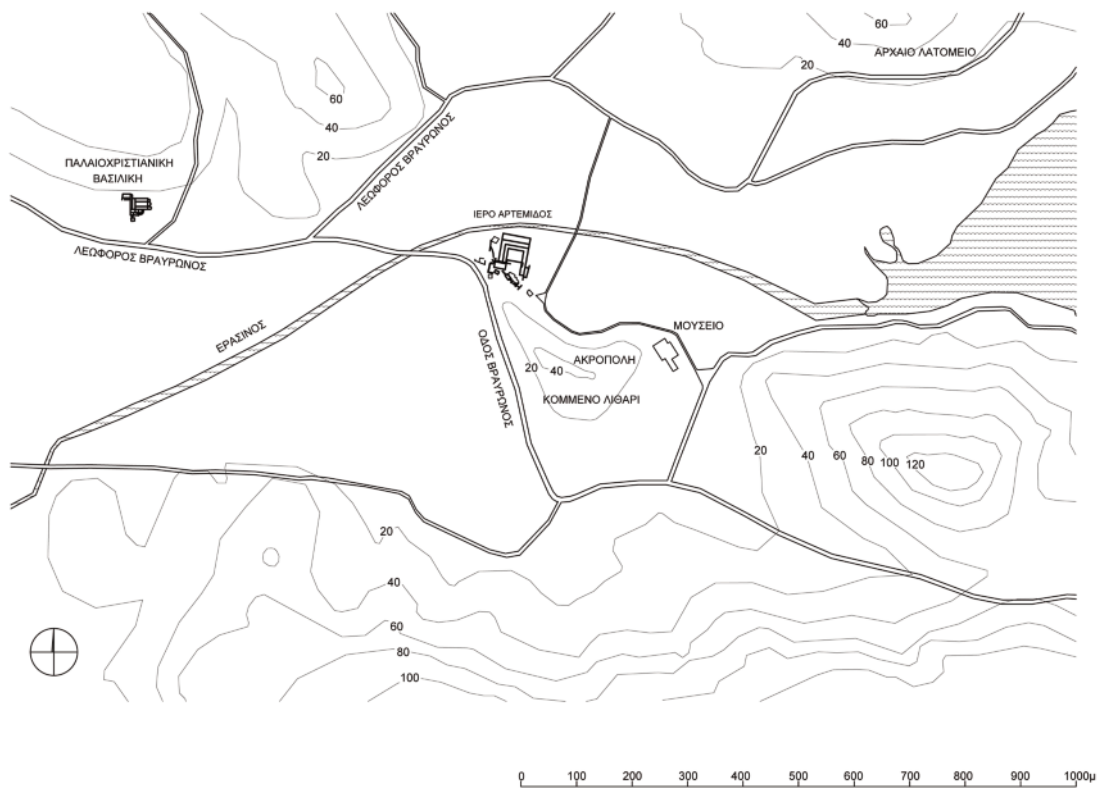

Εικ.35. Η θεμελίωση της νότιας πλευράς του προδόμου του ναού από τα βόρεια. Παρατηρείται η μετατόπιση της προς τα πάνω, λόγω του ριζικού συστήματος του πεύκου.

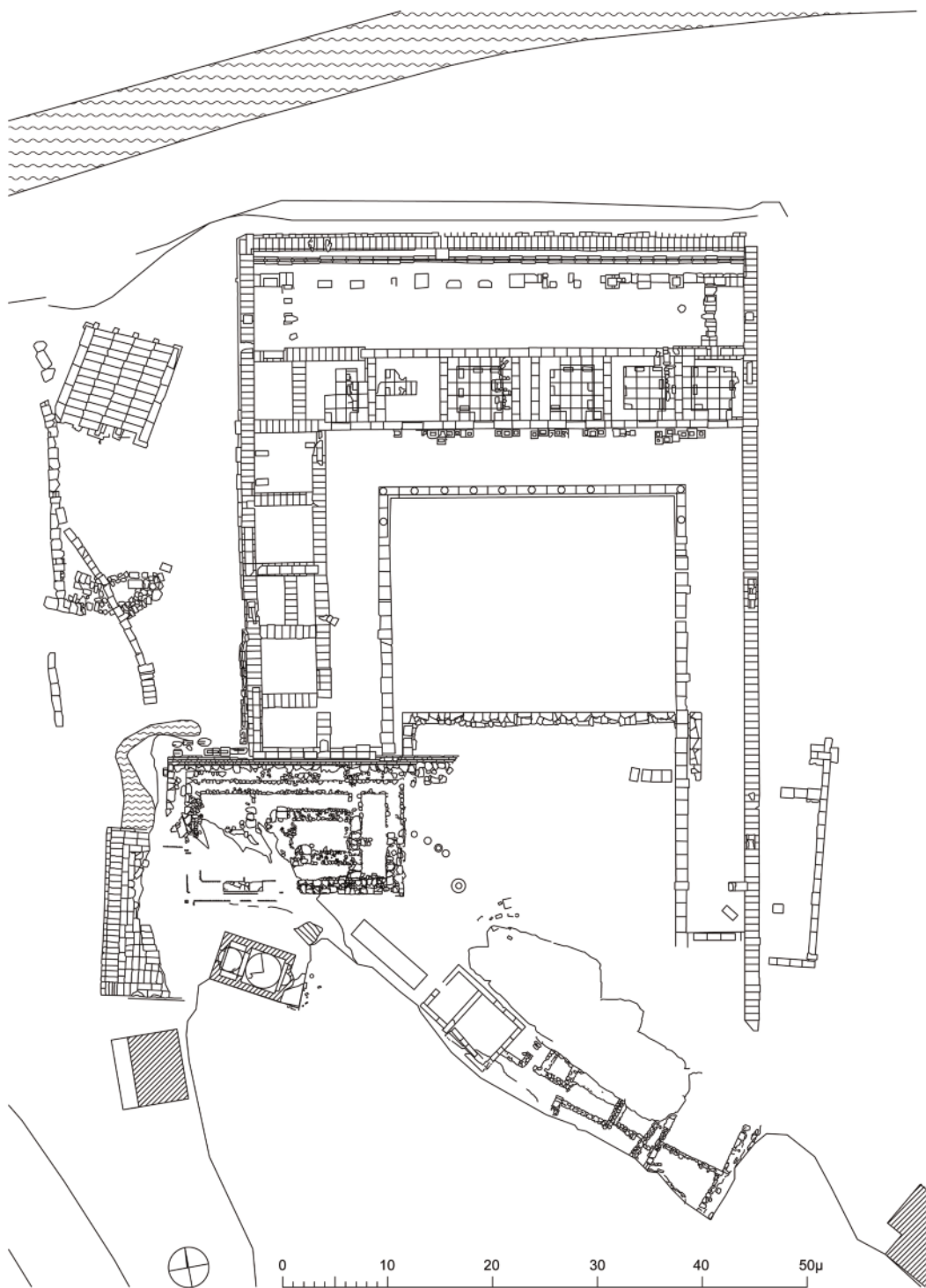
Εικ. 36. Η διακλάδωση της Λεωφόρου Βραυρώνας με την Οδό Βραυρώνας, από τη Λεωφόρο, με κατεύθυνση προς Αρτέμιδα.

ΣΧΕΔΙΑ

ΣΧ.1. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΛΑΔΑΣ ΤΗΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

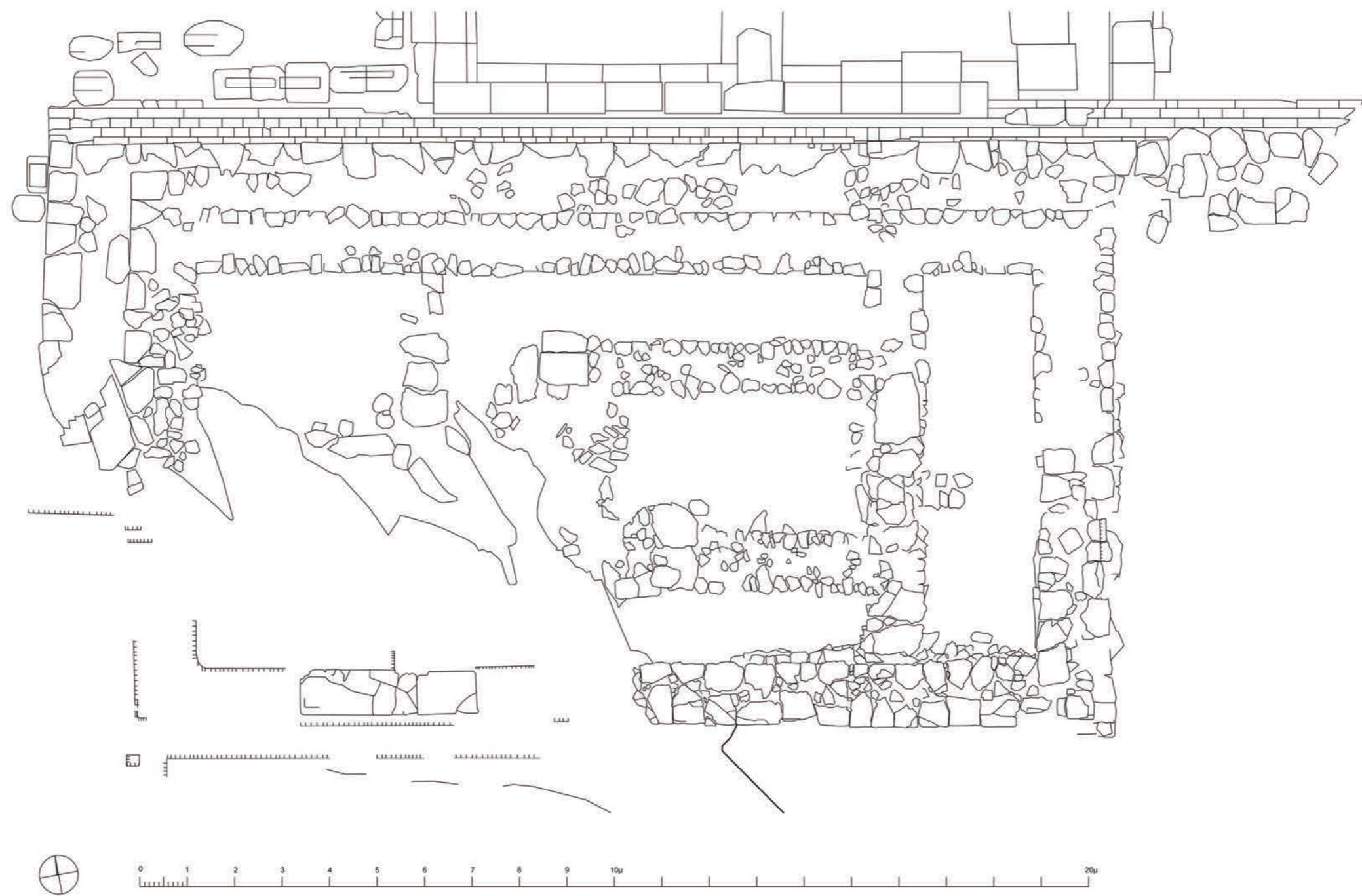
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

ΣΧ.2. ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

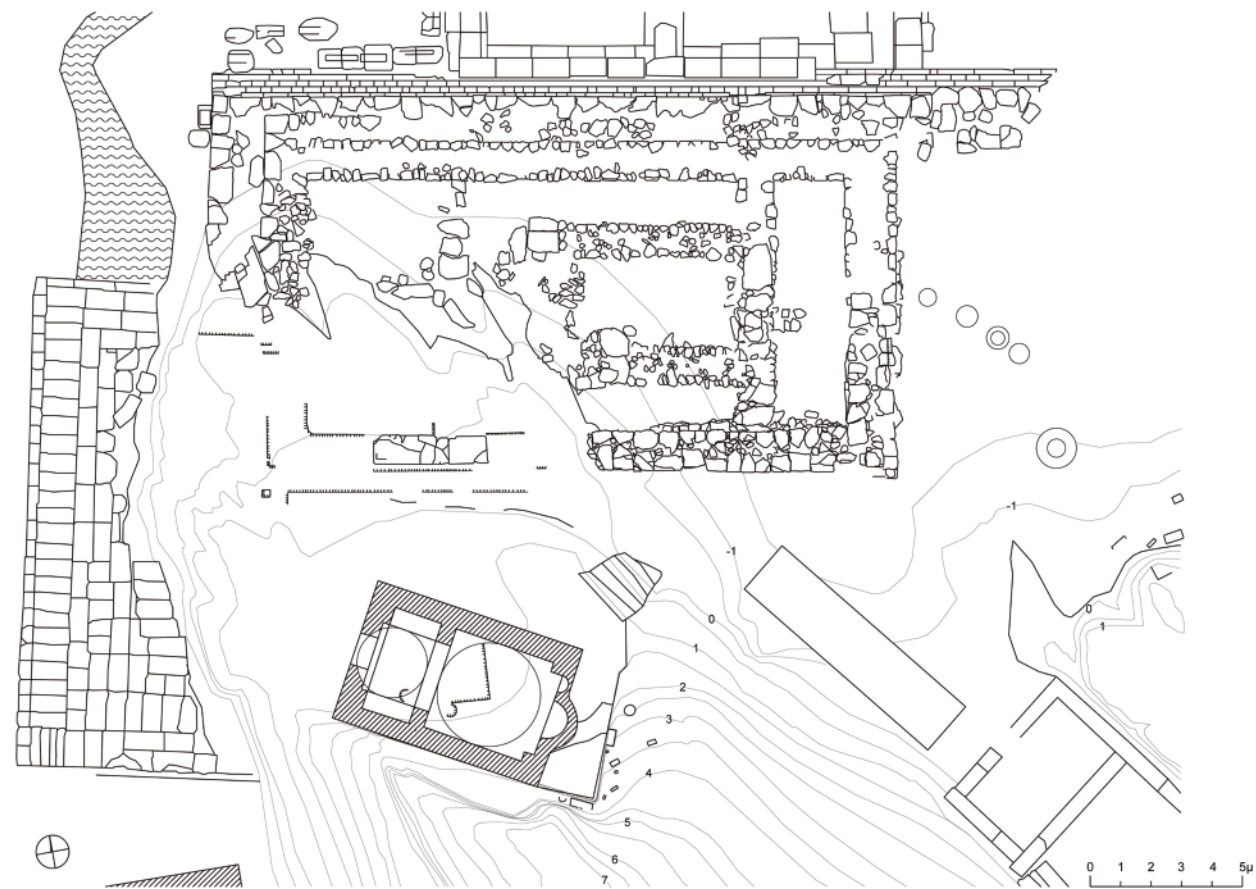
ΠΗΓΗ : Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ. Ο ΝΑΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΑΝΑΛΗΜΜΑ ΒΑΣΕΙ ΝΕΩΝ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

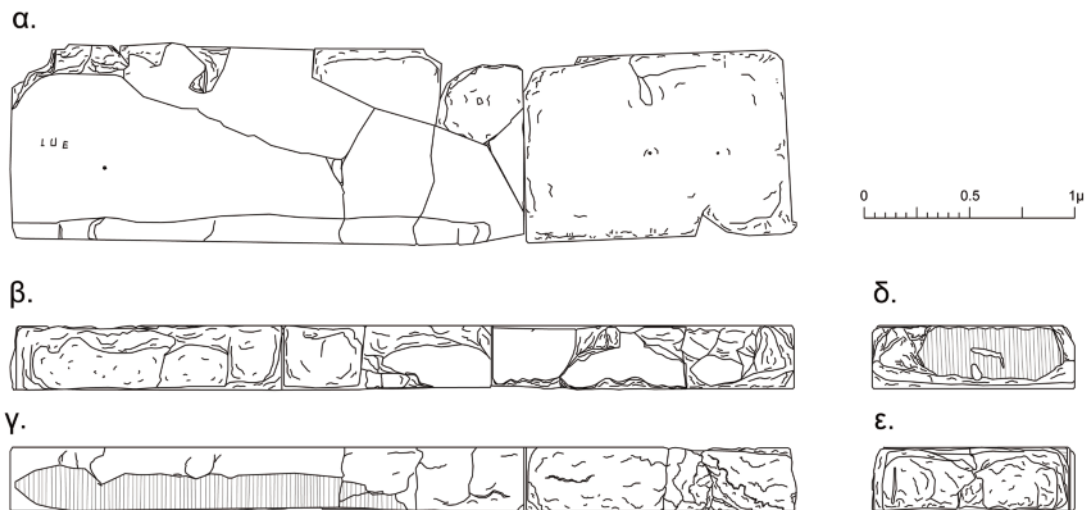

ΣΧ.3. ΚΑΤΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

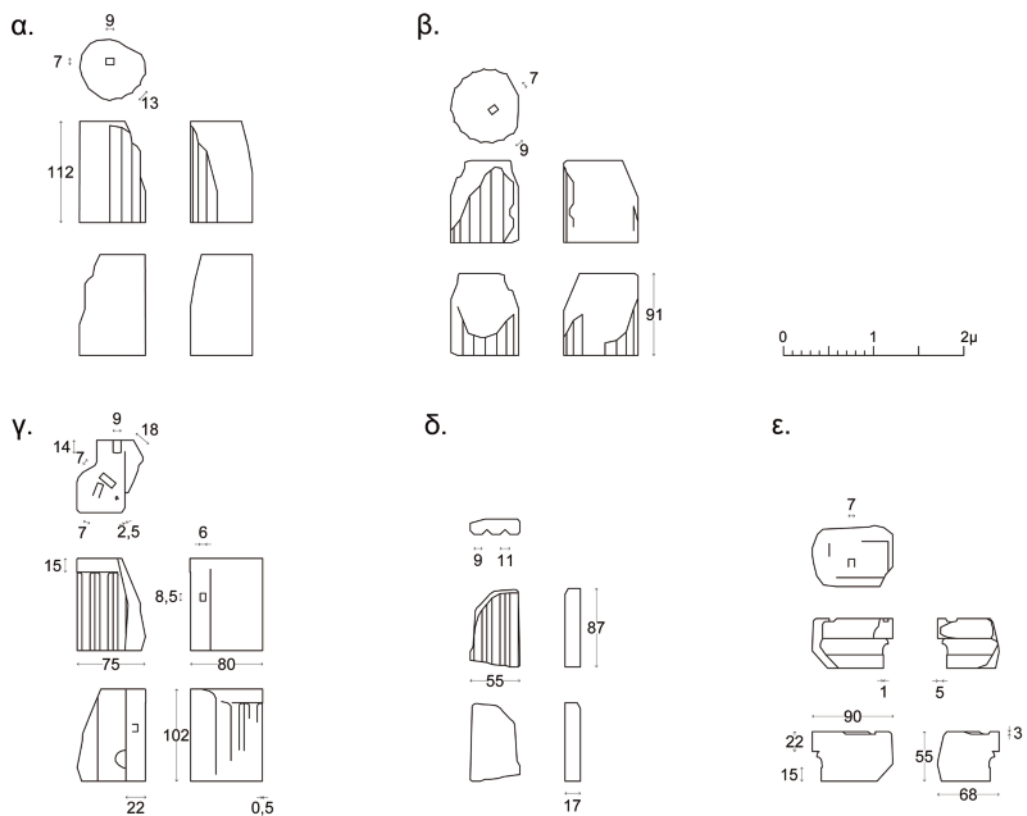
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

ΣΧ.4. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΑΝΔΡΟ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ
 Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ, ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ.
 ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ), ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ, ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

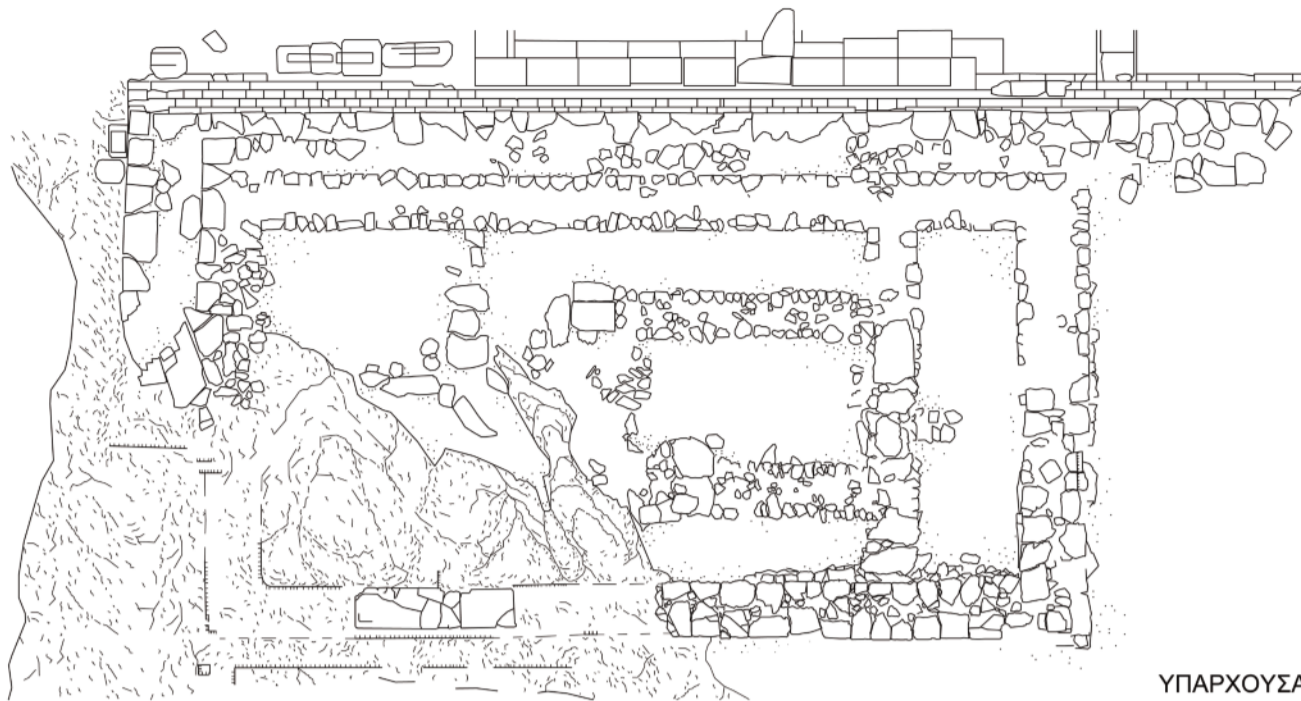

ΣΧ.5. Ο ΚΑΤΑ ΧΩΡΑΝ ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ ΤΟΙΧΟΒΑΤΗΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ. α. ΚΑΤΟΨΗ, β. ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ, γ. ΟΨΗ, δ. ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ, ε. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

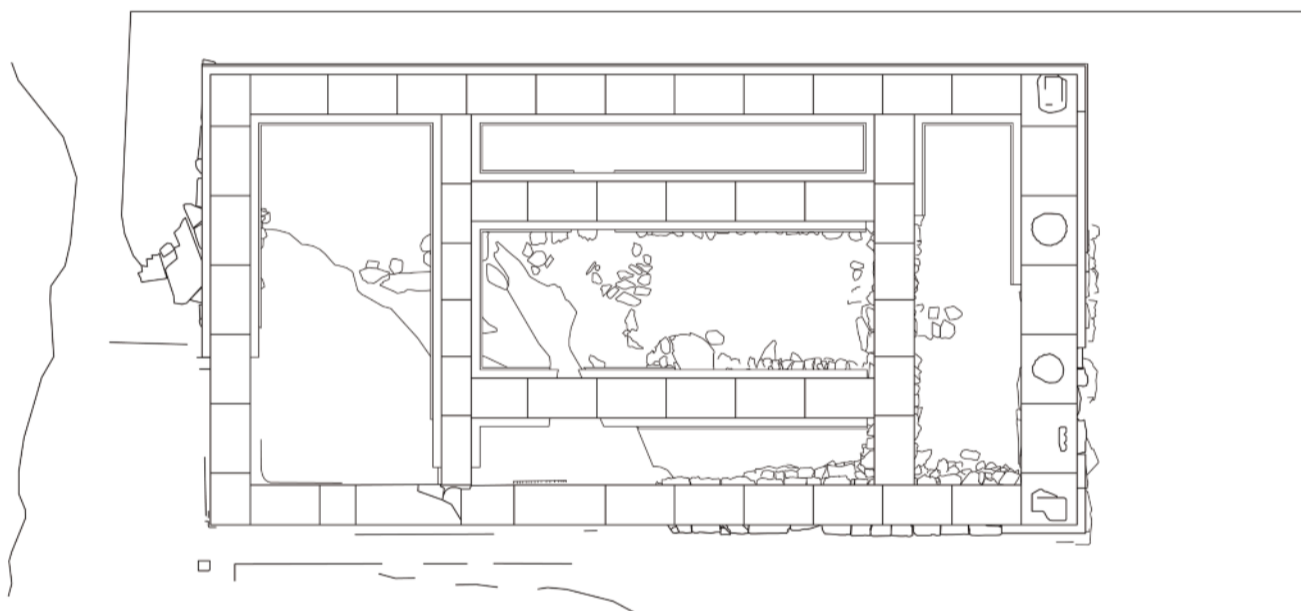

ΣΧ.6. ΜΕΛΗ ΑΝΩΔΟΜΗΣ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ. α. και β. ΣΦΟΝΔΥΛΟΙ ΠΡΟΔΟΜΟΥ, γ. ΓΩΝΙΑΚΟ ΤΡΙΓΛΥΦΟ, δ. ΘΡΑΥΣΜΑ ΤΡΙΓΛΥΦΟΥ, ε. ΕΠΙΚΡΑΝΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΑΡΑΣΤΑΔΟΣ ΠΡΟΔΟΜΟΥ

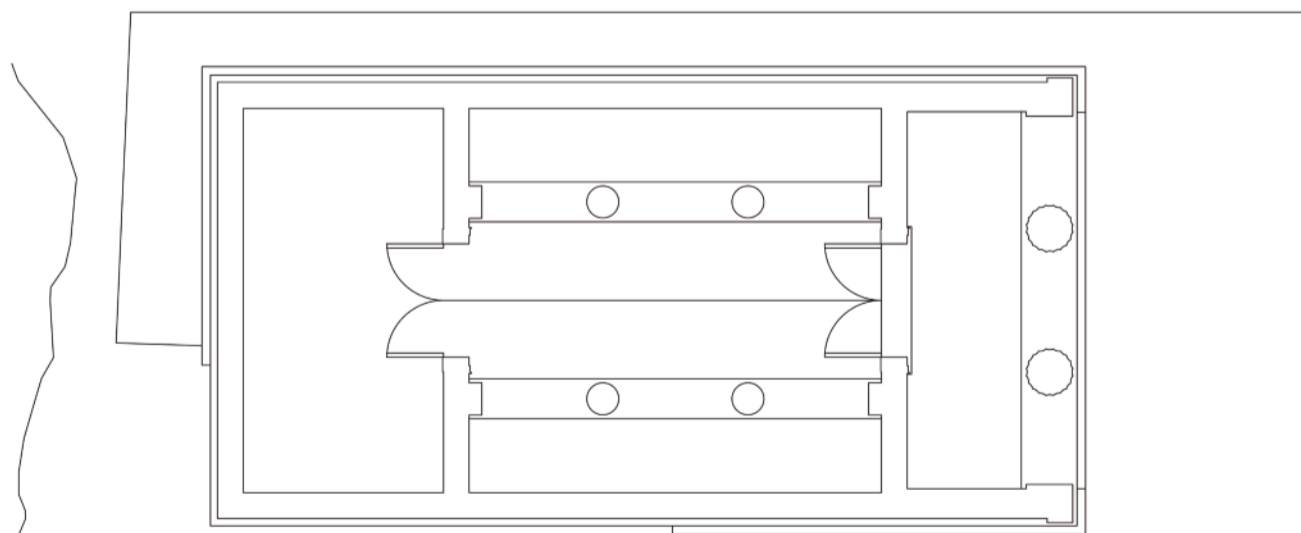
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

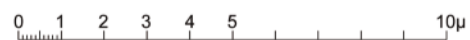
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΟΤΑΣΗ

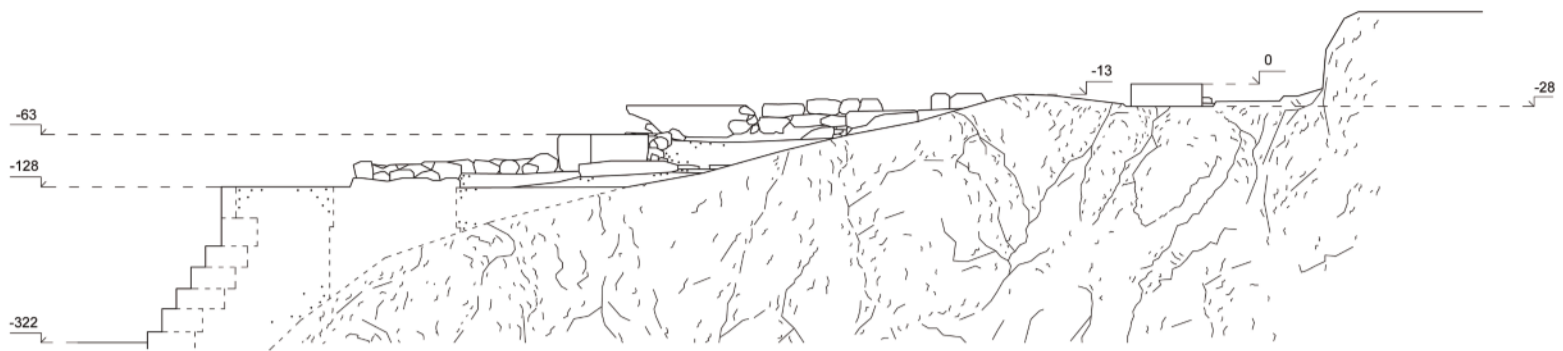
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

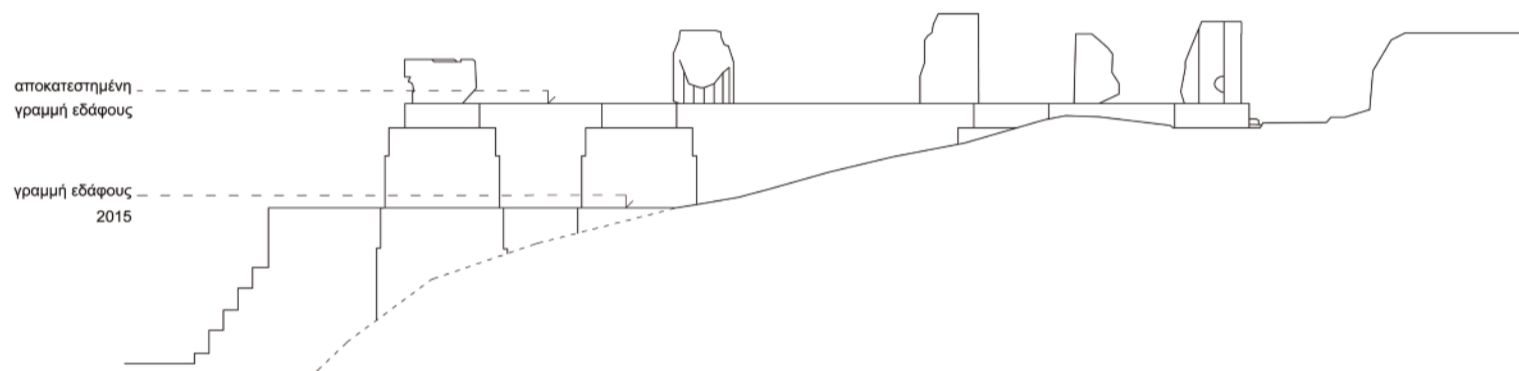
ΣΧ.7. ΚΑΤΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ.
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

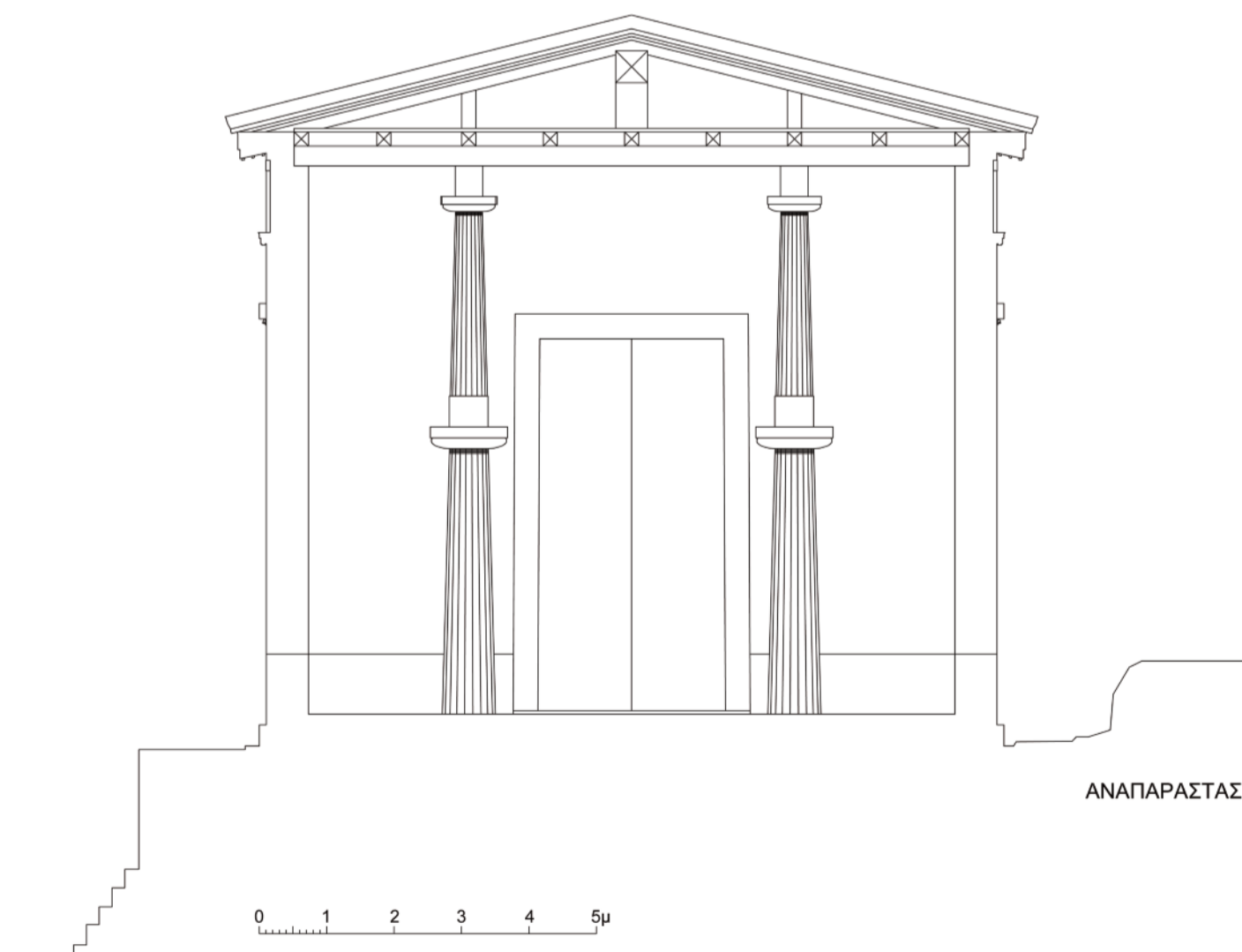

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

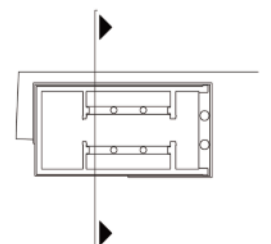
ΠΡΟΤΑΣΗ

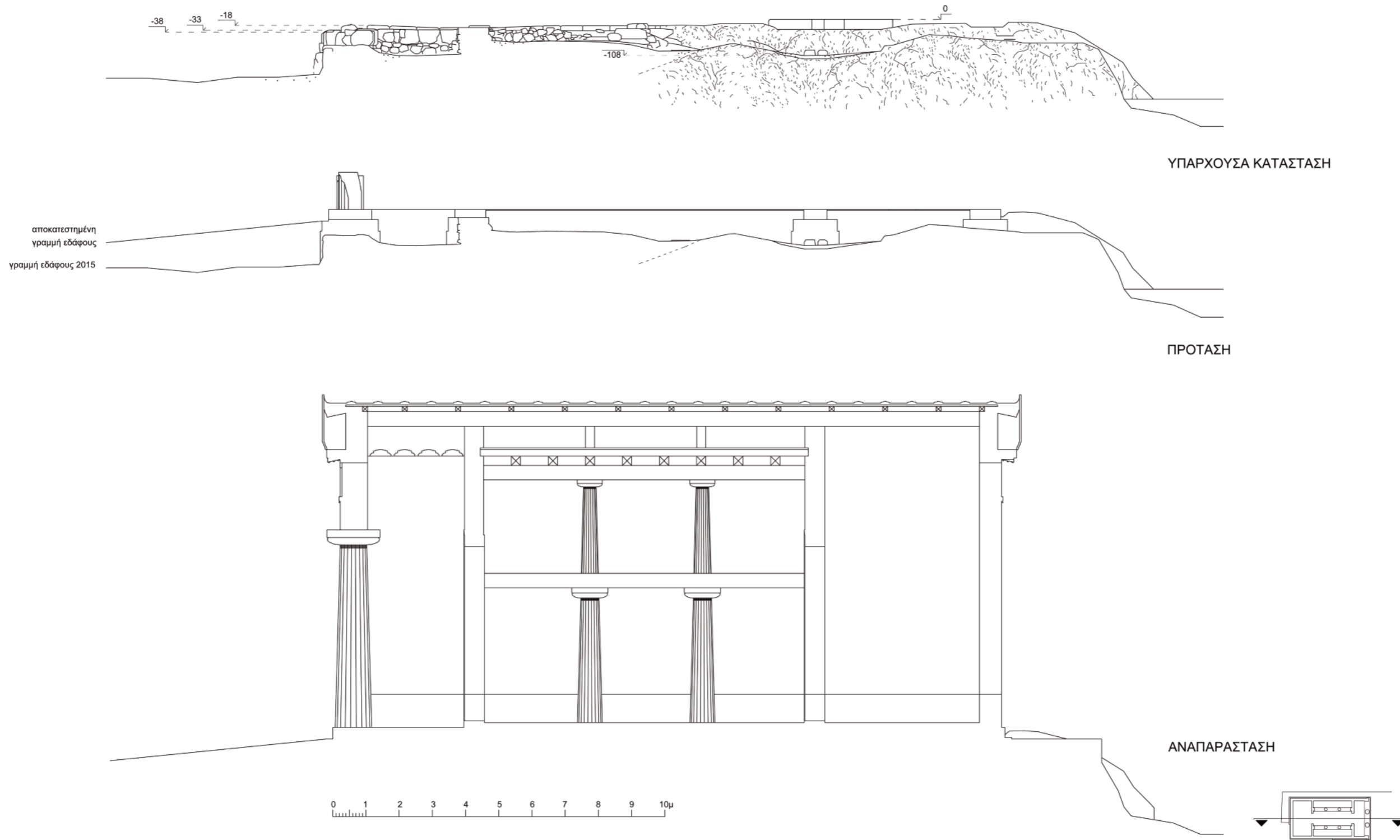

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΣΧ.8. ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

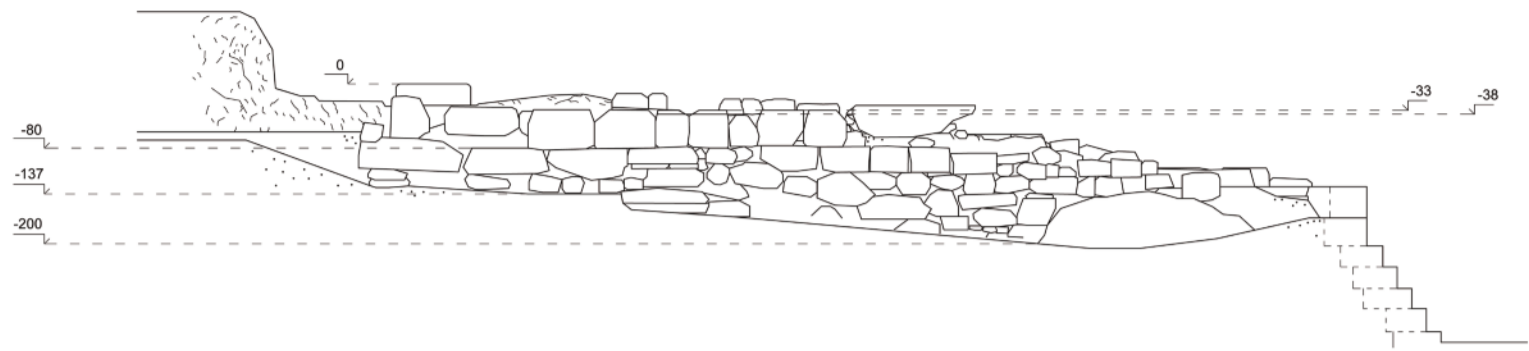
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ), ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

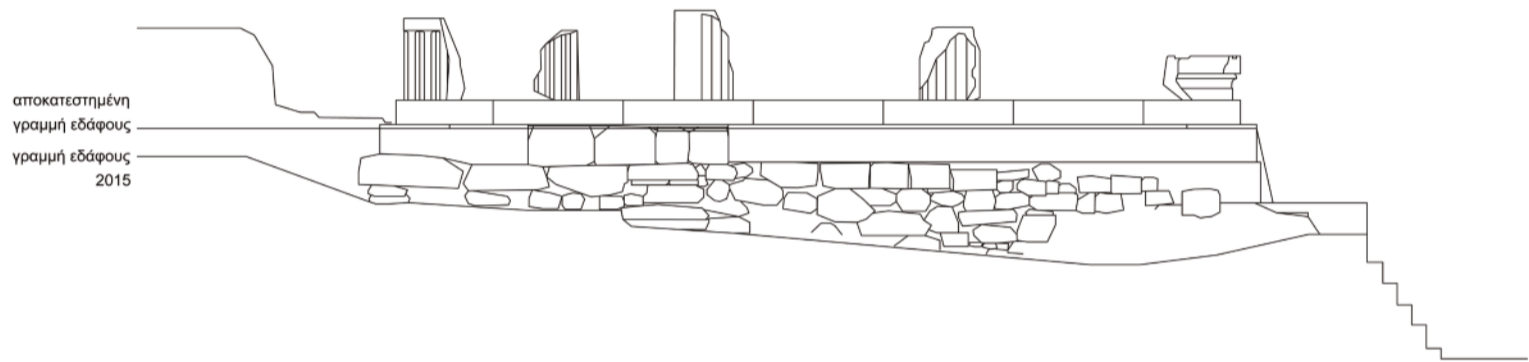

ΣΧ.9. ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

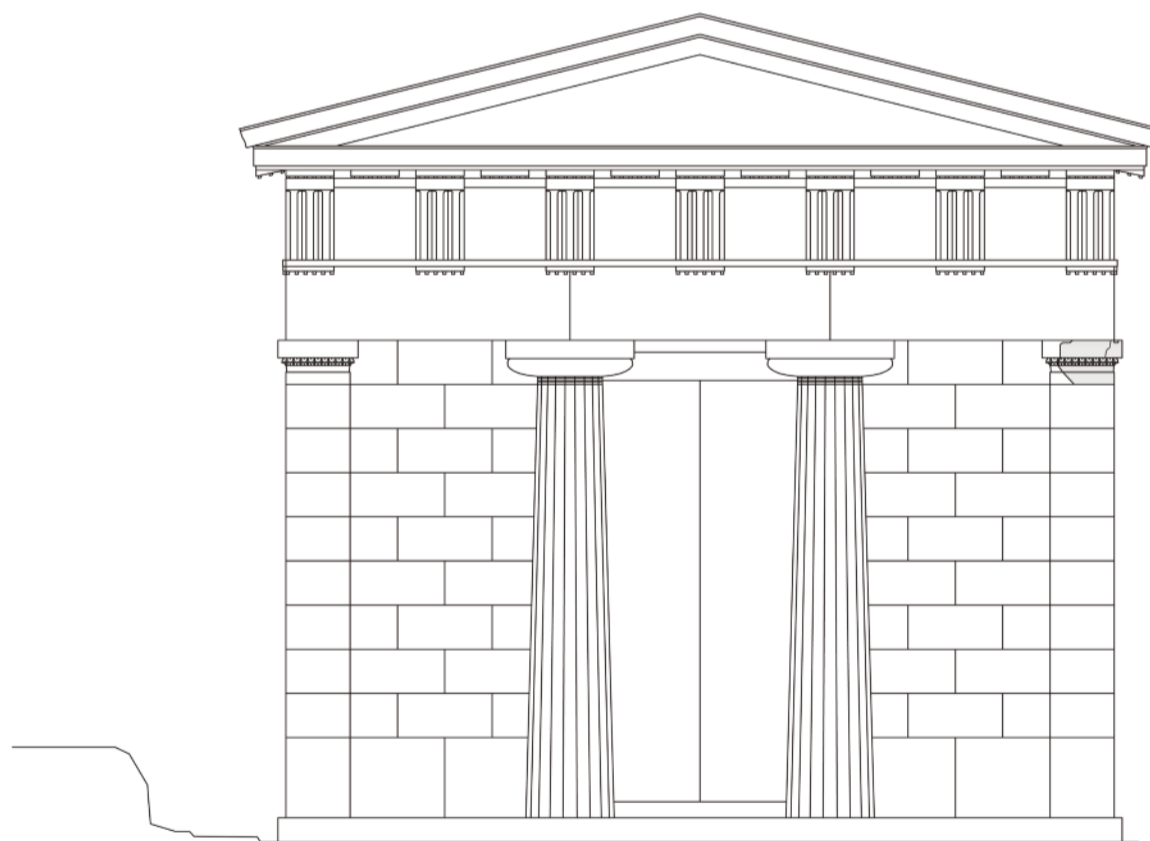
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

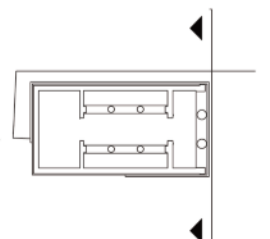
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΟΤΑΣΗ

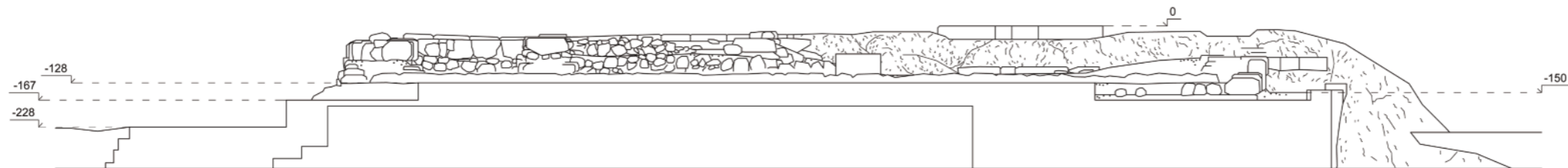

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

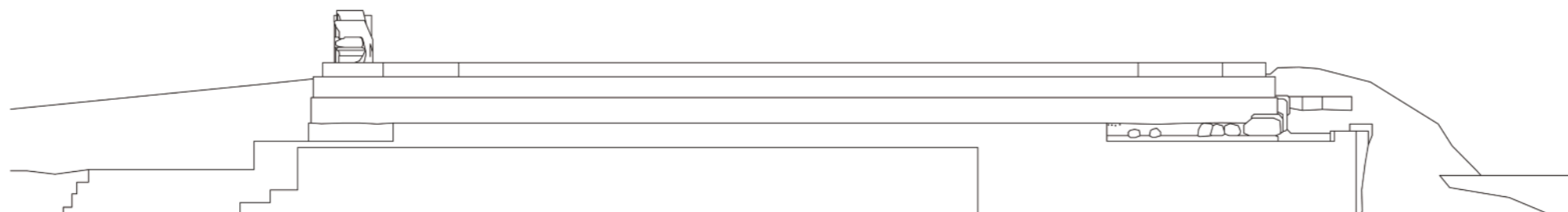

ΣΧ.10. ΠΡΟΣΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

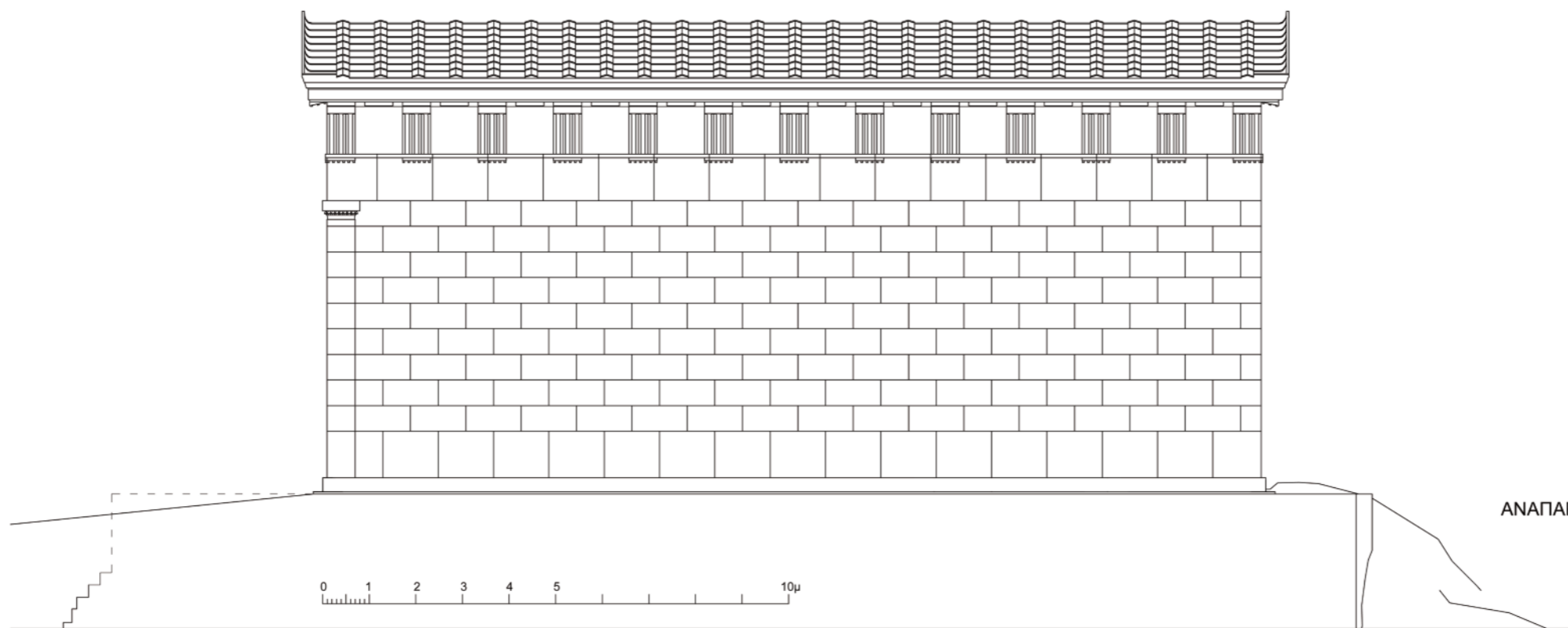
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ, ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ.
 ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ), ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ, ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

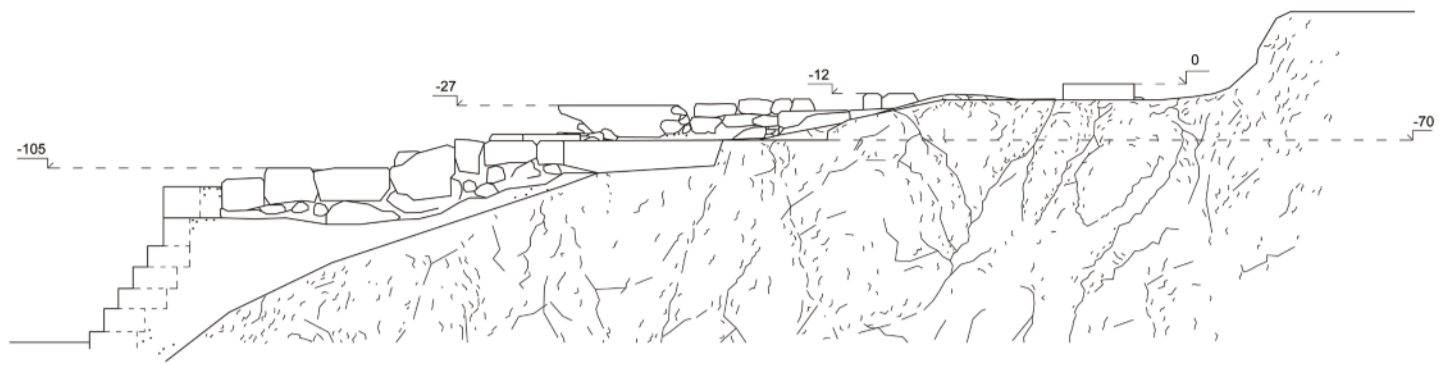

ΠΡΟΤΑΣΗ

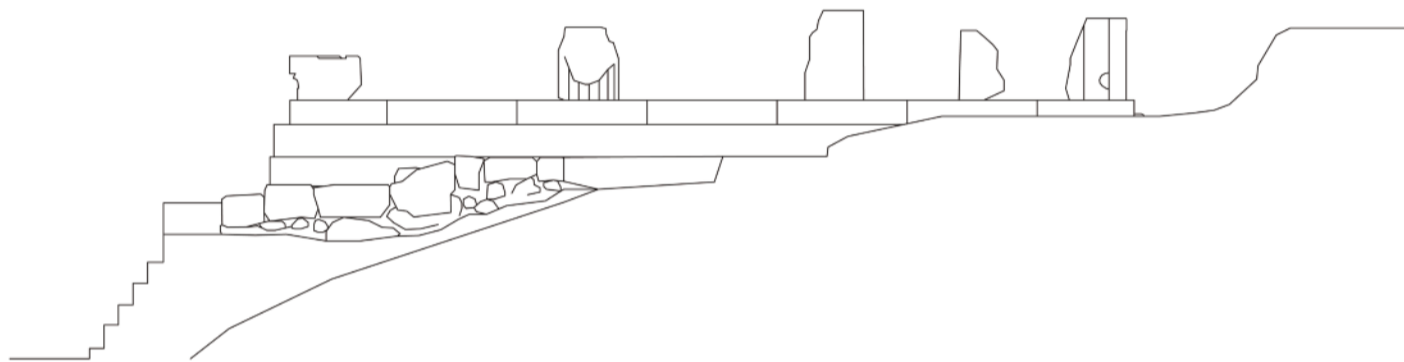

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

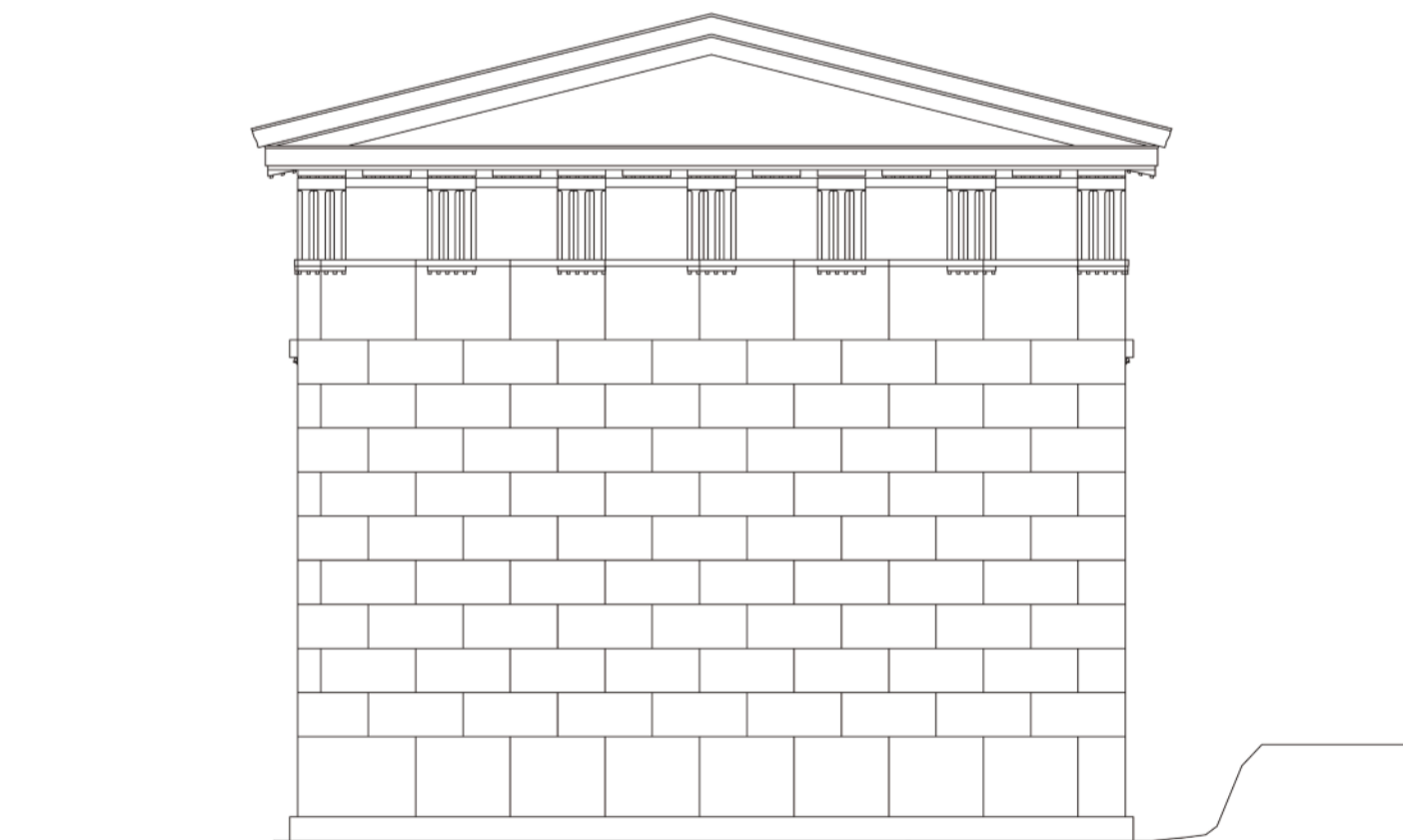
ΣΧ.11. ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

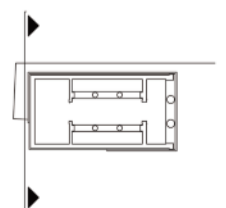

ΠΡΟΤΑΣΗ

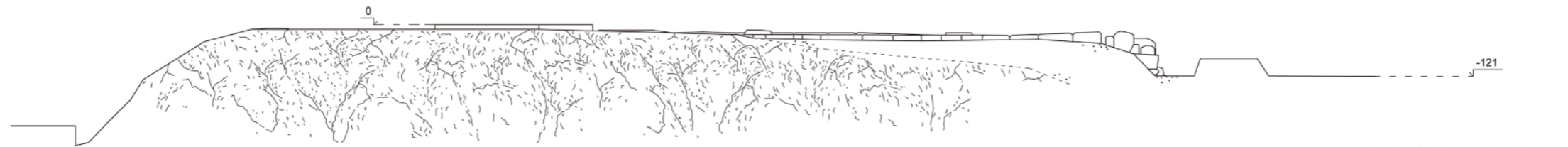
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

0 1 2 3 4 5μ

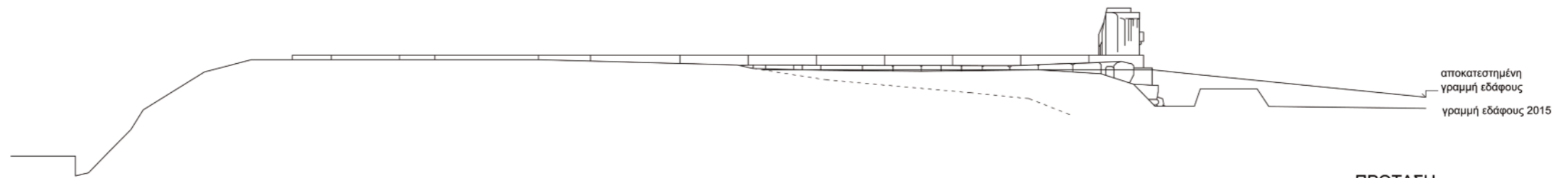

ΣΧ.12. ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

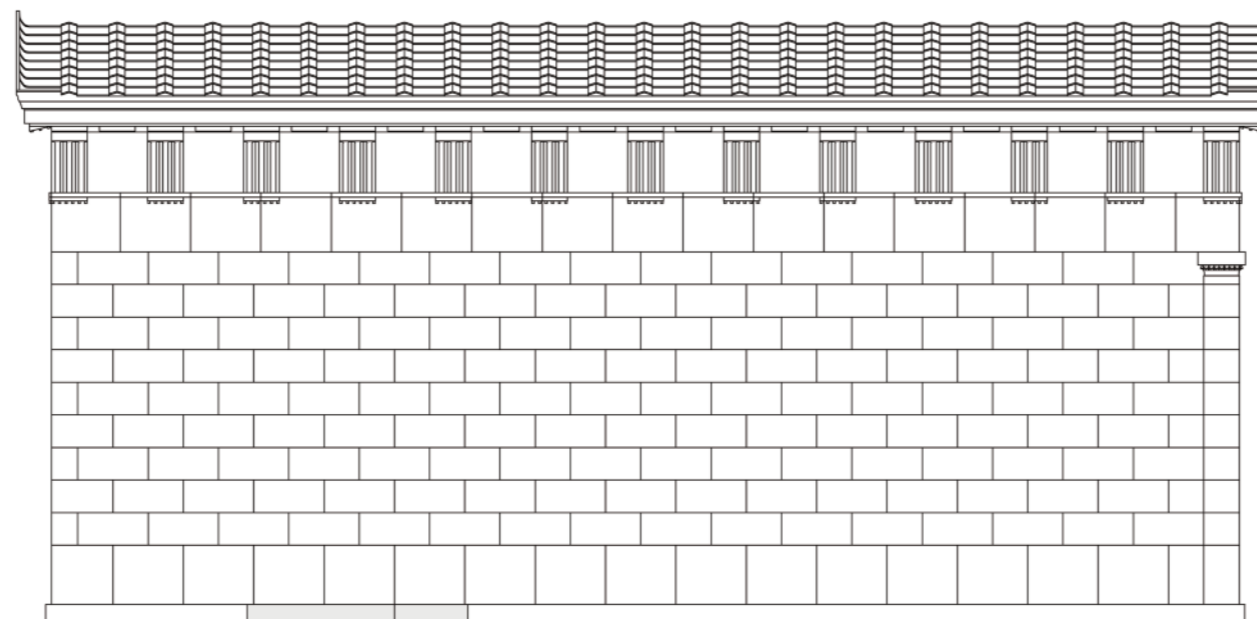
Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

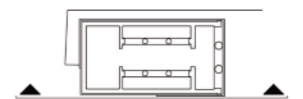
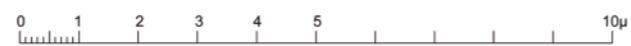
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΟΤΑΣΗ

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΣΧ.13. ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ ΝΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΑΣ

Ε.Μ.Π., Δ.Π.Μ.Σ. "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ", Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΣΤΗ ΒΡΑΥΡΩΝΑ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΣΙΛΑ (ΑΣΚΤ, ΣΕΜΦΕ). ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Μ. ΚΟΡΡΕΣ. ΑΚ. ΕΤΟΣ : 2015-2016.

Σχ. 14. Το μεσαίο σκέλος και η αυλή της στοάς. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Σχ. 15. Το ανατολικό σκέλος της στοάς. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Σχ. 16. Το δυτικό σκέλος της στοάς. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Σχ. 17. Η κυρίως στοά. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Σχ. 18. Το βόρειο στωικό οικοδόμημα από τα δυτικά. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Σχ. 19. Το βόρειο στωικό οικοδόμημα από τα ανατολικά. Πάνω: Υφιστάμενη κατάσταση. Κάτω: Πρόταση.

Η ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας
συγχρηματοδοτήθηκε μέσω του Έργου «Υποτροφίες ΙΚΥ»
από πόρους του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»,
του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) του ΕΣΠΑ, 2007-2013.